

BIHAĆ

4. novembar 1942:

Nemačke i italijanske snage otpočele povlačenje s fronta kod El Alamejna.

5. novembar:

Izbeglička vlada Kraljevine Jugoslavije postavila ultimativan zahtev vladi SSSR-a: da obustavi kampanju preko radija i štampe protiv četnika Draže Mihailovića; da pozove partizane da prekinu napade na četnike i da se stave pod komandu jugoslovenske izbegličke vlade.

Početak novembra:

»Slobodna reč«, list jugoslovenskih iseljenika u Njudžersiju (SAD), izdala u 30.000 primeraka »Ratni bilten«, u kome su izložene operacije NOV i POJ za poslednja tri meseca.

6. novembar:

U Vinici (u Krajini) vođa Trećeg rajha Adolf Hitler održao sastanak sa vrhovnim komandantom Jugoistoka generalom Aleksandrom Lerom i poglavnikom NDH Antom Pavelićem, na kome je razmotrena situacija u NDH i rešeno da se preduzrnu krupne operacije radi uništenja NOV i POJ.

10. novembar:

U Minhenu održan sastanak Adolfa Hitlera, Harimana Geringa, Joakima fon Ribentropa i Galeaca Cana na kome je odlučeno da se izvrši okupacija neokupiranog dela Francuske i njenih severnoafričkih poseda.

11. novembar:

Nemačke i italijanske snage otpočele okupaciju neokupiranog dela Francuske koji se nalazio pod upravom koislinške vlade u Višiju.

12. novembar:

y Rijeci održana konferencija istaknutih četničkih vođa sa područja Crne Gore, Hercegovine, južne Bosne, Dalmacije i Like[^] i predstavnika italijanske Više komande (Supersolda) oružanih snaga »Slovenija – Dalmacija« i civilnih okupacionih vlasti, na kojoj su utvrdene mere za još tešnju saradnju u borbi protiv NOV i POJ.

24. novembar:

U rejonu Kalača snage Crvene armije izbile na Don i okružile nemačke i rumunske snage kod Staljingrada (sada: Volgograd) kojima je komandovao general Fridrih fon Paulus.

Kraj novembra:

U Zagrebu održano vojno savetovanje, kome su prisustvovali nemački opunomoćeni general u NDH, šef italijanske vojne misije i načelnik generalštaba domobranstva. Razmotrena je vojno-politička situacija u NDH, te je konstatovano da su dejstva jedinica NOV i POJ dovela u pitanje i sam opstanak NDH.

6. decembar:

J
v U Bosanskom Petrovcu otpočela trodnevna I zemaljska konferencija AFZ-a za Jugoslaviju, koja je organizaciono uobličila AFZ i postavila sledeće zadatke: pružanje što veće pomoći jedinicama NOV i PO Jugoslavije; mobilizacija žena za učešće u oružanim i diverzantskim akcijama; sveshrana pomoć organima narodne vlasti u organizovanju pozadine; briga o deci; jačanje bratstva i jedinstva među ženama Jugoslavije i pojačan rad na kulturno-prosvetnom uzdizanju žena u selu. Na konferenciji je izabran Centralni odbor AFZ-a za Jugoslaviju, od 20 drugarica. Prvog dana konferencije vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito održao je govor u kome je ženama Jugoslavije odao visoko priznanje za njihov rad u narodno-oslobodilačkoj borbi.

16. decembar:

Nemačka Vrhovna komanda izdala direktivu za borbu protiv partizana, u kojoj ističe: da ta borba nema ničega zajedničkog sa odredbama Zenevske konvencije, pa se naređuje da jedinice upotrebe sva sredstva, bez ikakvog ograničenja, čak i prema ženama i deci, i da zbog toga nijedan nemački vojnik ne sme biti pozvan na sudsku i disciplinsku odgovornost.

18. decembar:

VŠ NOV i POJ izdao naređenje da se pri Štabu 4. operativne zone NOV i PO Hrvatske formira Sekcija za ratnu mornaricu, sa zadatkom da, na dobrovoljnoj bazi, mobiliše mornare u narodnooslobodilačke mornaričke odrede na moru.

18. decembar:

U Glavnom stanu nemačke Vrhovne komande kod Gerlica (u 1st. Pruskoj) otpočela dvodnevna konferencija vođe Trećeg rajha Adolfa Hitlera s načelnicima generalštabova i ministrima spoljnih poslova Nemačke i Italije, na kojoj je, pored ostalog, zaključeno da se osiguraju južne obale Evrope i u toku zime preduzmu zajedničke operacije protiv NOV i PO Jugoslavije i »Titove države«.

22. decembar:

Američki književnik jugoslovenskog porekla, Luj Adamič, izjavio američkoj javnosti da jedino partizani u Jugoslaviji vode oslobodilačku borbu, a da četnici Draže Mihailovića saraduju sa okupatorom.

Decembar:

Predstavnik ministarstva inostranih poslova V. Britanije izjavio predstavniku izbegličke vlade Kraljevine Jugoslavije da su snage NOV i POJ aktivne u borbi protiv okupatora, a da snage Draže Mihailovića od oktobra prošle godine ne vode borbu protiv Nemaca i Italijana. Ali i pored toga tokom decembra britanske vojne vlasti uputile četnicima u Jugoslaviji, pored ostalog, 20 puškomitraljeza, 600 ručnih bombi, drugo oružje i opremu, kao i hranu u težini od oko 1650 kila, 3.556 dolara i 181 zlatnu funtu.

U rano popodne 18. oktobra k nama je u Operativni štab u šumi Vodiče stigao Titov kurir na motorbiciklu. Preneo mi je kratku poruku da odmah dođem u Petrovac. Nisam tada još znao sudbinu naših predloga, ali sam za svaki slučaj ipak poneo detaljan izveštaj o rasporedu neprijateljskih uporišta oko Bihaća, a Trinkiju sam naredio da se odmah poveže sa štabom Šeste podgrmečke brigade i da od njih zatraži najnovije podatke o situaciji u Bihaću.

Već oko 16 časova bio sam u Petrovcu. Drug Tito je bio u jednoj vili na ivici grada: povremeno je tu dolazio, zadržavši istovremeno deo štaba u vagonima na Oštrelju. Dočekala me, kao i obično sekretarica Vrhovnog komandanta Davorjanka Paunović Zdenka. Upravo je bila pre-kucala Titovo naređenje mom štabu: osamdesetak redaka kucanih mašinom, ćirilicom:

»1. Operacije istočno od Vrbasa mogu doći u obzir nešto kasnije. Vi pribirajte podatke sa tog terena. Mi imamo podataka da se vaš proleterski bataljon, pred nadmoćnijim ustaško-četničkim bandama, morao prebaciti ponovo u Slavoniju." Nastojte da o svemu prikupite podatke.

2. Slažemo se sa vašim mišljenjem da treba napasti i zauzeti Bihać. Ova operacija ima se izvesti najdalje do 5. novembra, kako bismo imali čime proslaviti 25-godišnjicu Oktobarske revolucije.

TNapadu će učestvovati: 4 krajiške, 4 ličke i 1 proleterska. Imajući u vidu ove snage, vi ćete nam predložiti plan napada. U tom cilju preduzmite izviđanja i pribavite detaljan neprijateljski raspored. U napadu mora učestvovati

⁴ Mi smo do tada imali tek delimične podatke o prvim krajiškim proleterima. Tek u novembru smo primili njihov izveštaj. Na Motajici i u Slavoniji imali su strašne gubitke. Poginuli su i prvi i drugi komandant – Zdravko Celar, pa Husein Hodžić, kao i komesar Esad Midžić. Bataljon je u formiranju imao 315 boraca, a 10. novembra samo 87. Rukovodioci bataljona Avdo Ćuk, Dušan Rapačić, Safet Fejzić, Branko Košpić i Miloš Bajić su nas 10. novembra obavestili i o borbama u Slavoniji, gde su »po riječima naših odgovornih drugova« imali »najveće zasluge za jačanje našeg pokreta na tome terenu«.

celokupna artiljerija sa kojom raspolažemo. Predvidite mesta za artiljeriju. Prilikom dostavljanja plana za napad, dostavite nam i skicu neprijateljskog rasporeda.

Evakuaciju svih potreba vi ćete organizovati. Predvidite evakuaciju ka Petrovcu i Grmeču.

Sve pripreme zadržati u najvećoj tajnosti i o njima niko ne sme znati sem vašeg štaba.

3. Pre ove operacije vi možete preduzeti niz akcija ka otseku između Ljubije i Bosanske Krupe. Čak možete zauzeti i Bosansku Krupu. Naročito je potrebno rušiti komunikacije. Ove pomoćne akcije treba da budu najjače u vremenu oko prvoga novembra.

Isto tako naredili smo Hrvatskom štabu da u ovom vremenu preduzmu jednu demonstrativnu akciju ka Dvoru i Bosanskom Novom.

4. U situaciji koja se odigravala kod Ključa, I Krajiška nije smela napustiti bojno polje sve dok se situacija ne bi raščistila. Ovako, neprijatelj se povukao jeftino. Ta brigada se u neredu povukla sa položaja istočno od Ključa. Takav nered je bio i oko Mrkonjića. Takvi postupci će oslabiti tu vašu najbolju brigadu, a ne borbe. Morate pripaziti na rukovođenje ne samo ovom, nego i ostalim brigadama.

5. O formiranju divizija moramo još promisliti.

6. S obzirom da ćemo preduzeti napad na Bihać, ne bi bilo zgodno da sada izvodimo manje akcije oko toga grada. Prema tome, ka Bihaću ostaviti samo slabije izviđačke delove, a snage IV Krajiške brigade upotrebiti za druge akcije.

7. Za predviđenu akciju nastojte da se u radionici izradi što više ručnih i bacačkih bombi. Nama hitno uputite bar 200 ručnih bombi. Bombe uputiti u Oštrej ... »Primetili smo da vaše posljednje pismo nije bilo napisano u uobičajenom drugarskom tonu. Ono nas je iznenadilo ...«

Tek što sam pročitao pismo, odnekud stiže Vrhovni komandant:

– Idemo Košta, treba da se posavetujemo!

U nekoj oveloj sobi, za dugim stolom na kojem su bile sekcije unskog područja, bilo je desetak drugova. Još sam bio pod utiskom upravo pročitanoj narednji druga Tita: oduševljen zbog prihvatanja našeg plana, ali i potišten zbog one rečenice o tome kako naše »poslednje pi-

smo nije bilo napisano u uobičajenom drugarskom tonu«. Hteo sam da pre svega to raščistimo, odmah tu, pred Arsom, koji je izazvao našu jarost. Najpre, rekao sam, došavši na ključki sektor, unio je nervozu, iako je naš štab

kao što smo i Titu pisali 16. oktobra — »budno pratio razvoj situacije oko Ključa i imao je sve vrijeme situaciju u svojoj ruci, dobivao redovno izvještaje i nije uopšte bilo razloga nekoj nervози, jer su bile na raspoloženju čak i rezervne snage«. Osim toga ponovio sam i naše razmišljanje s Arsom o 1. krajiškoj brigadi za koju je načelnik Vrhovnog štaba u izveštaju drugu Titu tvrdio da se samovoljno izvučla iz borbe kod Čadavice i Sitnice. Međutim, brigada je sve vreme postupala po našim naređenjima. Sve to smo i napisali drugu Titu, ocenjujući da je Prva brigada »naša najbolja jedinica koja je u neprekidnim borbama već dva i po mjeseca« i da je »pretrpjela velike gubitke tako da je prepolovljena«, pa smo »smatrali da je neophodno potrebno da se ona povuče radi popune i reorganizacije«. Takođe smo, suprotno Arsovom stavu, smatrali — i to je Titu napisano — »da ne bi trebala ni jedna ustanova da postoji u Petrovcu jer to privlači pažnju neprijatelja koji smatra da je Petrovac naš centar i naše glavno sjedište, te tako i na taj sektor i upravlja svoje jače ofanzive«.

Ivan Milutinovic, jedan od prisutnih članova Vrhovnog štaba, želio je da se jasno opredelim:

— Smatraš da se ne smemo zadržavati u gradovima?

— Još nismo u mogućnosti da svoje centre stvaramo u oslobođenim gradovima. Oni bi inače morali biti u dubokoj pozadini, osigurani sa svih strana od mogućih brzih prodora neprijateljskih snaga. Biće vremena i za gradove...

Kad smo već bili počeli raspravu, učinilo mi se da je najispravnije izneti sve što nije bilo usklađeno, sve ono oko čega smo se na bilo koji način sukobljavali. Mi smo i iz naših jedinica, ali i iz vojno-pozadinskih ustanova dosta učestalo primali žalbe i zahteve da raspravimo o nekim »postupcima pojedinih drugova iz Vrhovnog štaba«. Žalbe su se najčešće odnosile na načelnika Jovanovića i njegove pomoćnike koji su svojim uplitanjem u našu vojno-pozadinsku operativu remetili usklađeno funkcionisanje naših službi, ustanova i jedinica.

Vrhovni komandant nije želeo da 18. oktobra o tome opširnije raspravljamo. Samo je zatražio od mene:

— Napiši sve. Rešićemo.

Dakako, napisao sam:

»... U zadnje vrijeme postupcima pojedinih drugova iz Vrhovnog štaba, kao na primjer druga Pavia Ilica, Arse i drugih, koji su našoj vojno-tehničkoj radionici i livnici izdavali izravno razna kontradiktorna naređenja, a bez prethodnog konsultovanja ovoga Štaba, dovedena je radionica, a i livnica u nezgodan položaj jer same ne znaju čija naređenja da izvršavaju. Tako na primjer (a takvih naređenja ima više) drug Veljko je u ime Vrhovnog štaba naredio livnici da od svojih slijedećih lijevanja dade Liki 2000 ručnih bombi i 500 mina, a da o tome nije obavijestio ni upravu vojno-tehničke radionice ni ovaj štab. Tako je naša vojno-tehnička radionica ostala bez odljevaka i duže vrijeme neće ih moći proizvoditi...«

Tito je na to pismo odgovorio tako da je sam otišao na Grmeč u naše vojno-tehničke radionice. One su bile izgrađene u Međugorju, kad smo se povukli iz Ljubije. Tamo je bilo zaposleno oko 150 majstora. Radionicama je rukovodio Mile Ljubičić, zagrebački komunist, koji je u ustanku, zapravo uoči ustanka, bio poslan u Šibenik, a iz Šibenika, s jednom grupom Dalmatinaca se u jesen 1941. godine probio u Drvar. Sreten Penezić je bio komesar radionica. Uoči mog odlaska u Petrovac, njih dvojica i Đukan Mandić, radionički »komesar za ishranu«, Grmečlija iz Donje Suvaje, koji je u kući Koste Štrpca organizovao pekara, a u susedstvu, u Gornjoj Suvaji, klaonicu i krojačnicu, posetili su me u Lušci Palanci: žalili su se »na neke postupke druga Veljka i ostalih drugova koji se predstavljaju kao Vrhovni štab«. U nekoliko navrata sam posećivao »grmečke tvornice« izvanredno maskirane u šumi uz Suvajčicu, u Međugorju, između brda Vršak i Stojanovog vrha. Tu je još od ustaničkih dana bio montiran motorni mlin, a zatim su izrađeni magacini za žito. Majstori su dolazili sami, ili su slani iz jedinica — bilo ih je iz svih krajeva zemlje. Jedan od njih je bio rođak Riste Praštala, kod kojega je u Lušci Palanci neko vreme bio moj štab — zvao se Mirko, i bio je mašinobravar: na Grmeč je izvukao sam svoj majstorski pribor kojim je veoma uspešno popravljao oružje. Najveći deo postrojenja dovučen je iz Ljubije, kad smo je prvi put oslobodili. U Međugorju smo imali i agregat za proizvodnju struje, dobro sačuvane tokarske klupe, kao i aparate za autogeno varenje. S 18 pari konja, uz naprosto neverovatne na-

pore, majstori su na Grmeč izvukli i lokomobil za pogon radioničkih postrojenja — dar Petra Karanovića iz Krupe.

Još na Cincaru smo i Đuro Pucar i ja rekli Vrhovnom komandantu ono najosnovnije o krajiškim radionicama i o zagrebačkom komunisti Mili Ljubičiću koji je rukovodio tim radionicama, ali tek 12. augusta, kad sam tražio da nam se iz oslobođenog Livna da deo zarobljene nafte (»pošto mi imamo preko 12 vršaćih mašina koje rade dan i noć«) i »izvjesnu količinu eksploziva«, u kratkom pismu sam druga Tita informisao da je »na našem terenu organizovana radionica sa električnim pogonom (u šumi) koja može da izrađuje nagazne mine, mine za bacače, ručne bombe, itd.«. Tito se zainteresovao i za organizaciju radionica i za sve proizvode, ali je — kad sam ga posetio 13. augusta — posebno bio znatiželjan u odnosu na mine za minobacač. Tražio je da određenu količinu isporučimo i proleterskim brigadama. Odmah sam o tome obavestio Osmana i Đuru Pucara, a pisao sam i Mili Ljubičiću na Grmeč. Mile mi je odgovorio da su oni do tada »popravljali bacačke mine«, a da je već i sam kod mog zamenika Slavka Rodića intervenisao »da se odmah, odnosno što prije započne livenje nama potrebnih stvari, u prvom redu mina za bacač 81 mm. Livenje će se obavljati u Drvaru, te će odljevi biti slani ovamo u radionicu gdje će biti obrađivani i sastavljeni...«

Tito me ponovo, 25. augusta pitao za minobacačke mine.

Tek početkom septembra sam konačno mogao da mu javim da je livnica osposobljena i da je proizvodnja počela, a da smo prije — ponovio sam mu podatak iz Ljubičićevog izveštaja — »proizvodili samo primitivne mine, i to mali broj, jer je izrada, doduše nekomplikovana, vrlo dugotrajna«.

Tito je tada vrlo kratko odgovorio:

»Čestitajte drugovima iz grmečke radionice. Tito.«

I sve do spora o radionicama nije bilo razgovora.

Posle spora, rekoh već, Tito je odlučio da poseti radionice.

Tito je u radionice otišao ne obavestivši o tome ni nas, ni Oblasni komitet. Odjednom se gore pojavio, mi od koga očekivan. Posle obilaska radionica, u razgovoru s rukovodiocima, tvrdio je da je »ovo primer kako jedan narod može ne samo da se bori nego i da gradi«.

Posle Titovog obilaska radionica, nismo imali u vezi s njima ni najneznačajnijeg problema u postupcima drugova iz Vrhovnog štaba. To nije bilo tako do sredine oktobra, jer su se i Arso i Veljko (češće od ostalih) mešali u naš posao. Inž. Mile Ljubičić, smiren i uvek razlozan, od onih ljudi koji su mogli bdeti za poslom i dvadeset sati zaredom, žalio mi se:

— Kako raditi, što raditi, kad jedni traže jedno, drugi drugo i sve to da uradiš u isto vreme!

U vezi s razgovorima o radionicama, Tito je zatražio samo dvoje: pismeni izveštaj i:

— Pojačajte proizvodnju. Čuvajte se javašluka!

S Ilijom Došenom, kojega smo iz Šestog odreda povukli za Osmanovog zamenika, i Poljancom, podržavajući zahtev Mile Ljubičića, od druga Tita sam 19. oktobra tražio da se »hitno odredi oko 20 stručnjaka majstora-drejera, pošto ih na teritoriji oslobođene Krajine nema«, a bili su — objašnjavali smo — neophodni »za vojno-tehničku radionicu ovoga štaba, koja izrađuje ručne bombe, nagazne mine, granate za bacač, artiljerijska zrna i tromblonske bombe sa tromblonima«.

Posle Titovog obilaska »grmečkih tvornica«, vezu s radionicama preko našeg štaba je održavao Ivan Milutinović, koji je, na Titov zahtev, prihvatio da »sva naređenja i trebovanja za izdavanje bombi i granata iz radionice treba dostaviti preko Operativnog štaba«.

U Petrovcu smo 14. oktobra raspravili još jedno pitanje. Radilo se o prehrambenoj tablici. Bilo mi je vrlo teško izneti i objasniti naše neslaganje s Vrhovnim štabom, jer je naređenje potpisao sam drug Tito. U »propisu o sljedovanju boraca NOP i DV Jugoslavije« odredio je da svakom borcu »pripada za dnevni obrok«:

Hljeba 600 grama	Masti ili masla 10 grama
Mesa 300 grama goveđeg	ili suhe hrane
Mesa 300 grama svinjskog	Suhog mesa 200 grama
Mesa 300 grama ovčjeg	ili slanine 150 grama
Krompira 500 grama	Duvana 10 grama
ili kupusa 500 grama	ili cigareta 10 komada
(ili) pasulja 150 grama	

— Mi to, druže Stari, možemo želeti i želimo. Svi mi znamo što su kalorije. Ali ove propise ne možemo izvršiti,

pa zašto onda da to naređenje prenosimo našim intendanturama ...

Tokom razgovora drug Tito se prvi put nasmejao:

— Eto ti, Milutine! Ti i tvoj Ekonomski ostsjek baš zamjesiste kašu. Neće Košta da vas sluša.

— Mislili smo na budućnost — počeo objašnjavati Milutinović.

— A Košta misli na ono što danas može učiniti — zaključio je Tito razgovor o tome, a ujedno i o svim našim razložnim ili nerazložnim nesporazumima: — Smatramo slučaj završenim.

Kad Arso htjede nešto reći, verovatno u vezi s našim suprotstavljanjem njegovim zahtevima, Vrhovni komandant je neznatno povišio glas:

— Pusti Krajišnike, znadu oni što rade. Nego — okrenuo se meni — daj konačno da vidimo tvoj plan za Bihać.

— Prihvatam sve što je izneseno u tvom pismu Operativnom štabu. Imam samo jednu primedbu: u sadašnjoj situaciji nema ni najmanje potrebe "da u bihačkoj operaciji angažujemo proleterske brigade.

— To ćemo vidjeti — reče drug Tito. — Mislim da bez njih neće ići. Nama je sad najvažnije da se odmah plan detaljno razradi. Kad to možemo očekivati?

— Sutra ujutro. Dozvolite da odmah odem. „

— Ne mora sutra, može i prekosutra. A sad ne možeš ići. Večeras imamo predstavu. Ostani!

I tako sam one večeri ostao na priredbi Kazališta narodnog oslobođenja. Zagrebačka grupa glumaca, koja je u aprilu izišla na slobodnu teritoriju, davala je priredbu u petrovačkom Domu kulture. Zapalo me mesto u prvom redu. Uza me je seo Savo Orović, a do njega Ivan Milutinović. Tito je sedeo između Milutinovića i dr Ivana Ribara. Posle priredbe, kasno uveče 18. oktobra, oprostio sam se od drugova, a već u ponoć u mom Štabu smo pažljivo razradili sve mogućnosti i ocenili situaciju radi napada na Bihać.

Pre odlaska iz Bosanskog Petrovca u naš Operativni štab, drug Tito me je upoznao i sa sadržajem pisma koje je istog dana uputio glavnom štabu Hrvatske. I njima je javio kako smo »odlučili da napadnemo i zauzmemo Bi-

hać« i da će u operaciji sudelovati devet brigada — četiri krajiške, četiri hrvatske i jedna proleterska. I njima je javio da će se »napad izvesti u vremenu do 5. novembra«, pa — tražio je: »blagovremeno morate dirigovati vaše snage prema Bihaću, ali tako da neprijatelj ne sazna za vašu koncentraciju«. Tadašnja Titova zamisao je bila da operacijom komanduje Vrhovni štab, a od Glavnog štaba Hrvatske je tražio »izvesne sugestije u pogledu samog napada«. Drug Tito je Glavnom štabu Hrvatske predložio da do 1. novembra preduzme »jednu jaču diverziju u istočnom delu Banije« sa svoje dve brigade. Zamislio je da »napad na Bihać treba da bude brz i iznenađan«, a poslije oslobođenja Bihaća svih devet brigada koje sudeluju u operaciji izvest će ofenzivu, to jest »marš-manevar preko Banije ka Hrvatskoj«.

U predzoru 19. oktobra, kad smo se okupili u našem Štabu, nekoliko minuta po mom dolasku iz Petrovca, pomno smo izučili Titove direktive. Drugovi su se brzo rasani, obradovani vestima. Predstojale su dve operacije: najpre bosanskograhovska, a zatim — do tada najveća operacija Titovih jedinica — bitka za Bihać i okolna uporišta. Stajao sam uz veliku kartu endehazije razmera 1:100.000. Širokim zamahom ruke predočio sam drugovima mogućnost stvaranja velike slobodne teritorije između Kupe, Sane, Vrbasa i priobrežnih planina:

— Kasnije, kad prodremo u srednju Bosnu, proširićemo ovu slobodnu teritoriju sve do reke Bosne i Neretve. S druge strane, izbićemo pred Knin na jugu i Karlovac na sjeveru, pa ćemo se preko Žumberka povezati sa slovenačkim brigadama, a preko Save još tešnje sa Slavoncima ...

Osloboditi Bihać, za nas je značilo razbiti jedan od najvećih neprijateljskih garnizona u centru »Nezavisne države«, spojiti slobodne teritorije Bosne i Hrvatske i povezati se sa Slovenijom. Tako to izgleda gledano vojnički. A političko značenje oslobođenja Bihaća izgledalo nam je neizmerno. Još nismo bili u tako velikom gradu, još nismo izvojevali tako veliku pobjedu, a sad, kad smo u priprema- ma za izbore za narodooslobodilačke odbore koje je drug Tito kao Vrhovni komandant svojom naredbom raspisao 2. septembra 1942. godine, i kad smo pred »jednom sudbonosnom skupštinom« (toliko mi je drug Tito rekao 18. oktobra, najavljujući na taj način zasedanje AVNOJ-a), u takvoj situaciji ući u Bihać, u administrativni, politički, ekonomsko-trgovački centar prostrane teritorije s obe obale Une, ujedno i centar velikih područja koja gravitiraju k njemu, značilo bi ogroman političko-moralni podsticaj ne samo za narod toga kraja, već i za Bosnu i Hrvatsku, pa i šire: i za svu Jugoslaviju i za svet, za ugled naše borbe u svetu.

Ona jesen bila je sudbonosna i za našu borbu, i za stvaranje nove Jugoslavije.

Jesen 1942. godine je već dala u svim bitnim relacijama novu Jugoslaviju, i na vojnom i na političkom planu, barem što se tiče naših unutrašnje-političkih odnosa. Međunarodna bitka za novu Jugoslaviju, začeta na određen način 1941, preciznije razvijena 1942, biće u onim okolnostima, zbog konstelacije saveznika, odgođena za II zasedanje AVNOJ-a. S jeseni 1942. godine vojna bitka je bila dobijena. »Uspjeti vojnički, ili vojnički ne uspjeti, to politički za nas znači napredovanje ili nazadovanje revolucije«. To je nama drug Tito govorio u Foči; kasnije je u nekoliko navrata ponovio istu misao. Naravno, naša akcija na vojnom planu sve vreme je bila u funkciji političke ideje, političkog delovanja, podređena liniji Komunističke partije. Ali vrlo je značajno: ne saziva Prvo zasedanje AVNOJ-a Tito kao generalni sekretar Partije, nego kao Vrhovni komandat. Ili, isto tako još pre saziva Antifašističkog ve-

ća, »Naredbu o izborima narodnooslobodilačkih odbora« (»Rješavanje opštih i svakodnevnih ozbiljnih pitanja Narodnooslobodilačke vojske i naroda oslobođenih teritorija predstavlja zadatak od sudbonosnog značenja za pobjedu narodnog oružja, to iziskuje sprovođenje pune i jedinstvene organizacije građanske i vojne vlasti u pozadini. Od čvrste povezanosti, od neumorne i svestrane djelatnosti građanskih i vojnih vlasti, od valjanosti i odanosti njihovih organa Narodnooslobodilačkoj borbi zavisi dalje razvijanje i učvršćivanje punog jedinstva pozadine i fronta, koje je osnovni uslov pobjede narodnog ustanka...«) potpisuje Tito kao Vrhovni komandant, a ne kao generalni sekretar KPJ.

Sećam se, ili na Oštrelju 8. oktobra, ili 18. oktobra u Bosanskom Petrovcu, svakako u vreme kad se još otvoreno nije spominjalo Antifašističko veće narodnog oslobođenja, ali smo govorili o mogućnosti formiranja »jednog tela koje bi bilo nešto kao vlada«, drug Tito mi je rekao da »Vrhovni štab samo privremeno vrši i političku funkciju, neku vrstu državne funkcije i funkciju organizatora narodne vlasti«. Baš na primeru ustrojstva narodnooslobodilačkih odbora u Krajini, sećam se kako je drug Tito insistirao da oni budu »organi zaista narodne demokratske vlasti, organi koji ostvaruju jedinstvo zakonodavne i izvršne vlasti u rukama naroda«. Uveče 18. oktobra, kad smo išli na priredbu Kazališta narodnog oslobođenja, idući između starog dr Ribara i mene, poluokrenut Ivanu Milutinoviću i Moši Pijadi, koji je onih dana postavljen za načelnika Privremenog upravnog odseka Vrhovnog štaba (»do stvaranja Narodnooslobodilačkog odbora Jugoslavije, kada će Odsek ući u okvir delatnosti Zemaljskog NO odbora«) u sput začeto razgovoru o narodnooslobodilačkim odborima, kad je neko od nas spomenuo njihovu privremenost, drug Tito je rekao:

»Ne podvlačiti više privremeni karakter vlasti narodnooslobodilačkih odbora! Ne to. Treba podvlačiti narodnooslobodilačke odbore kao organe vlasti i kao klicu i osnovu buduće narodne vlasti«.

Onda se nasmejao i raširio ruke:

»Ta zar imamo ikakve druge vlasti na našem slobodnom teritoriju osim narodnooslobodilačkih odbora, koje je sam narod stvorio!«

Moša Pijade, za sve nas čiča Janko (tako se onih dana i potpisivao šaljući gotovo svakodnevno poneki nalog u

ime svog Privremenog upravnog odseka), prišao mi je tada i uzeo me pod ruku:

Daj nam Bihać, i stvorićemo čuda!

Tito je sasvim ozbiljno dodao:

– Sve akcije koje su predložili, Krajišnici su i izvršili!

Tako sam govorio i svojim drugovima pred zoru 19. oktobra: Titovo poverenje u nas je potpuno, i kad bismo ga izneverili, izneverili bismo sebe!

U razradi našeg operativnog plana sudelovao je i jedan drug koji nije bio član Štaba. Bio je to već spominjani Morie Levi, Bišćanin i borac 6. podgrmečke brigade. On je već nedeljama, na osnovu izveštaja naših dobro organizovanih obaveštajaca u Bihaću i svojih zapažanja, na karti razmera 1:10.000 unosio sve podatke o neprijatelju oko Bihaća i u Bihaću. Imali smo na raspolaganju gotovo sve, čak vrlo precizne podatke: o jačini garnizona i okolnih utvrda, o rasporedu i moralu neprijateljske vojske, o svim otporima i vatrenim tačkama ... Ja sam od dolaska u Krajinu posebnu pažnju poklanjao organizovanju obaveštajne službe. Na onom što smo imali još od okupacije i uspostave kvislinške vlasti, na našim brojnim ilegalnim, uglavnom partijskim i skojevskim punktovima, a zatim na saradnji svih antifašistički orijentisanih ljudi, na aktivnosti svih pristalica narodnooslobodilačkog pokreta, gradili smo široko razgranatu, vanredno agilnu, izuzetno upornu i smelu obaveštajnu službu. O organizaciji i zadacima obaveštajne službe, uspostavljajući funkciju političko-obaveštajnih oficira u svim bataljonima, još 11. jula 1942. godine pisao sam često citirano »Uputstvo«.

Naročito dobro organizovanu obaveštajnu službu imala je bihaćka partijska organizacija. Po njihovim informacijama mogli smo, pripremajući operaciju, pouzdano tvrditi: »Bihać je uz nas«! Istina, bilo je i provala, naročito je velikih razmera bila provala u maju 1942, kad je izdato čitavo bihaćko partijsko rukovodstvo, pa su u logorima ubijeni geometar Nijaz Salihodžić, krojač Muharem Galić, činovnik Ahmet Delić i student Izo Midžić. Zahvaljujući njihovom držanju, provala nije zahvatila sve članove Partije. Novi mesni komitet je tada formirala vanredno hrabra i snalažljiva žena, Ajša Sadiković Iška. Ona je oformila i novi, izuzetno agilni, vojno-obaveštajni centar, koji je kod nas bio poznat po imenu »Srp«. Najvredniji saradnik drugarice Iške bio je domobranski oficir Salih

Gorak, koji je kasnije provaljen, pa je morao doći na slobodnu teritoriju. U Iškinjoj obaveštajnoj grupi radili su i Husein Hodžić i Rasim Delić, a izveštaje je najčešće – po Iškinim podacima i uputstvima – pisao sedamnaesto-godišnji Junus Salihodžić, Nijazov brat.

Podaci naših bihaćkih obaveštajaca bili su dragoceni. Ako bismo možda i oslobodili grad bez tih informacija, oslobodili bismo ga s neizmerno većim žrtvama. Zbog toga sam uvek obaveštajnoj službi poklanjao veliku pažnju. Za vreme priprema bihaćke operacije iz reorganizovanog Šestog odreda, koji je prerastao u polubrigadu pod komandom Milana Zorića i Ljube Babića, povukli smo u Operativni štab najvrsnijeg krajiškog obaveštajca Dragu Mažara, za kojeg je Đuro ponekad znao reći da je »suludo hrabar«. Drago je imao više smisla za humor nego brat mu šoša, ali zato je šoša bio za nijansu bolji komandant, šoša je uvek imao plan, Drago je često sledio intuiciju, kao poet. Došavši u Operativni štab on je najviše radio na sređivanju izveštaja partijske organizacije iz Bihaća. Kasnije smo rekonstruirali sve (ili gotovo sve) ilegalne punktove gde su prikupljani podaci:

- radionica Haške Ibrahimpašića, gde su delovali Ante Šeremet i Husein Hodžić;

- radionica Vili Šolca i Ibrahima Midžića, gde su, osim njih dvojice, još delovali Jusuf Midžić, braća Živičnjak i Zvonko Kujundžić;

- radionica krojača Ivana Švačka, gde su radili Muharem Galić, Meho Hadžiabdić, Omer Delić-Dizdarević, Esad Delić, Miki Dedić i Muhamed Hafizović;

- radionica Himze Mehulića: Ivanka Perković, Alija Berberović, Alija Topić, Pero Crnković;

- zubarska ordinacija Dede Ajdinovića;

- atelje Ljerke Silberštajn (obaveštajni podaci i centar za prikupljanje pomoći, Narodnooslobodilački fond);

- vojna pekara u Žegar: Capo Delić (skojevski rukovodilac) i Mato Mršić;

- kuće Salihodžić (braća Nijaz i Junus), Hadžare Šakić, Iške Sadiković, Fetke Mušanović, Mehmeda Lonića, Muharema Galića, Salka Dževeragića, Rasima Delića, Mirka Mršića, Ahmeta Delića, a vjerovatno i još neke.

Ale Galić, jedan od bihaćkih komunista, dao mi je podatke o široko razgranatoj mreži naših odvažnih obave-

stajaca. Mnogi od njih su radili ili u državnim ustanovama ili u vojnim formacijama. U ustaškoj policiji su, na primer, bili zaposleni Malić Beširević i Mehmed Jašarević; u opštini, kao vojni referent radio je Husein Redžić, a u raznim službama Nijaz Salihodžić, Mujo Delić i Omer Zulić; u kotarskom poglavarstvu smo čak i na najodgovornijoj dužnosti (predstojnik kotara) imali svoga čoveka – Branka Vučkovića, kao i vojnog referenta Josu Dujmovića i višeg činovnika Vjekoslava Kostanjseka. U državnoj bolnici za nas je radio apotekar Alija Kurbegović (njemu su podatke davali ranjeni vojnici i oficiri). U ustaškoj nadzornoj službi nismo imali saradnika, ali je zato brat šefa UNS-e u Bihaću Josip Stošić na razine načine izvlačio podatke i slao ih bihaćkom obaveštajnom centru. S mesnim komitetom je dobro sarađivao i pomoćnik bihaćkog stožernika Ahmet Delić. U domobranskim jedinicama i štabovima za nas su radili: Hasan Mujezinović, Augustin Adamek, Mile Marjanović, Jusuf Lipovača, Salih Džaferagić, Tone Milinković, Salih Gorak ...

Onih dana kad su počele intenzivne pripreme za bihaćku operaciju, bihaćkom partijskom organizacijom su, uz Išku, rukovodili Rasim Delić i Ale Galić. Mi njima ništa nismo javljali o našim planovima, ali su oni po sve učestalijim zahtevima za slanje novih podataka verovatno slutili kakve su nam nakane. Inače, još ranije, mesni komitet je u nekoliko navrata slao predloge za napad na Bihać (Šefket Maglajlić mi je o tome govorio kad smo oslobodili Krpu u junu, a zatim i u septembru, posle prvog oslobođenja Cazina).

Veze s gradom su išle preko nekoliko kanala. Vesti su slane i drugovima u Liku (Sokolac-Lohovo-Nebljusi), a veze su održavali Feliim Skopljak Crljenko, Zijo Bišćević i Guteše – Pero i Đuro. Mi smo bili povezani s obaveštajnim centrom, odnosno s partijskom organizacijom u gradu preko sela Orlani – čekrlje (Nazif Nuspahić, Cerim Remić, Bećo Suljić), Pokoj – Srbljani (Idriz Muratagić, Meho Alibabić i njegovi sinovi, Ibrahim Zulić, Mehmed Dedić Miki), Ružica (Milka Batos i Jelka Vuković).

Uvek smo u roku od 42 sata mogli dobiti sve podatke iz Bihaća, rede za tri dana – onda kad se prikupljeni podaci nisu slagali. Posebno je bila važna veza preko sela Orljani. Na ivici sela, a to znači i na ivici spoljne strane bihaćke zone, bila je kuća kamenoresca Remića, kojem je mesni partijski komitet nabavio – od policijskog šefa Malića –

specijalnu propusnicu ustaške nadzorne službe. Kamenorezac Remić je prenosio u grad naše letke i novine, a iz grada iznosio izveštaje, bolnički materijal, ponekad čak oružje i municiju ...

Imali smo – i mi direktno, a i bihaćka organizacija – izuzetno dobru obaveštajnu vezu i s Ostrošcem, odnosno s Cazinom. Kad god je trebalo, mogli smo i otuda dobiti informacije prvorazredne važnosti: redovno smo primali sve podatke o promenama kod neprijatelja. Vezu s Ostrošcem, a preko Ostrošca i s Cazinom, gde su delovali Hakija Pozderac i Esad Berberović, držali smo preko porodice Meše Alibabića i njegova tri sina. Alibabići su bili ugledna, i vrlo bogata ostrožačka porodica, posednici i gostioničari. Uoči napada na Bihać tražio sam od Milorada Mijatovića i od Šefketa da preko obaveštajaca i partijske organizacije prikupe što više podataka o prilikama u Ostrošcu i Czinu. Sredinom oktobra, Milorad, Šefket i ja smo bili u Omanovićevom štabu u selu Vranjska Mosura, na Grmeču. Hamdija i obaveštajni oficir Ferid Dedić Feda su me tada upoznali s kurirkom, koju su povremeno slali u okupirani Ostrožac kod starog Meše Alibabića. Ta neobična kurirka je ostavljala utisak kao da je prosjakinja, čak pomalo tupa. Musavo, neuredno lice, koje je odavalo sliku gladi, sva u ritama, neraščešljane kose, ta seljanka iz Grmuše kod Krupe, Milka Vukašinović, bila je zapravo sušta f inteligencija, neverovatno domišljata, hrabra i preduzetna. Znala je u po noći otići u Ostrožac: i nikad da je uhvate, I nikad da odustane, nikad da u ustašku klopku upadne. A Alibabići, stari Meša ili njegovi sinovi, uvek su za nju, odnosno za nas, imali poneku vrednu informaciju.

Onoga puta kad sam upoznao Milku, drugovi su joj predložili da odmah ode u Ostrožac. Slušala je što joj Milorad govori zagledana u mene: zaškiljila očima, bradu podbočila obema rukama, žmirka:

– A je li, bogati, to vi nešto grdno spremate?

– Ne – rekoh – samo tako, potrebni su nam podaci, kao i uvek ...

– Neće biti. Kad si tu ti, druže Košta, grmeće niz Unu, zna se to – procenila je lukavo.

Nije trebalo da joj bilo šta kažem, a ona je ipak ono najvažnije slutila. Pa kad sam je sreo ponovo, oko 25. oktobra, baš u trenutku dolaska iz Ostrošca kroz koji

je bila prošla 2. lovačka bojna povlačeći se iz Bihaća, bez okolišanja reče:

Znam, na Bihać ćete udariti.

Zahvaljujući Milki, odnosno porodici Alibabić iz jOstrošca, kao i partijskoj organizaciji Bihaća, u garnizonima srednjeg toka Une za nas nije bilo krupnijih tajni.

Tako smo mi u predjutro trećeg utorka u oktobru, 19. oktobra, desetak sati posle rastanka s drugom Titom i ostalim drugovima iz najvišeg vojno-političkog rukovodstva, mogli razraditi detaljan plan napada. Geometar iz Bihaća Morie Levi i mladi Slavko Odić su svu noć izrađivali karte unoseći neprijateljski raspored. Te smo karte kasnije šapirografisali, a po jedan primerak pregleda šire i uže odbrane Bihaća poslali smo 19. oktobra drugu Titu.

Planirajući napad, računali smo na snage koje je predložio i Vrhovni komandant: četiri brigade Krajišnika, jedna proleterska i četiri hrvatske (mi smo tad pisali: »ličke«). Tačno u 8 časova 19. oktobra potpisao sam pismo drugu Titu:

»Naš plan napada na uporište Bihaća sa naznakom glavnih pravaca kretanja bio bi sledeći:

Jedna krajiška brigada imala bi zadatak da zauzme: Ostrožac, Jezero i Spahiće i da brani nadiranje neprijateljskih snaga iz (Bosanske Krupe d Cazina prema Bihaću, dvije krajiške brigade napadaće neprijateljsko uporište Bihać preko Pokoja, Založja, Cekrlje, Golubića. Jedna krajiška i jedna proleterska brigada napadaće na Bihać od Golubića preko Dobrenice, Skočja, Zavalje — Bihać.

Jedna lička brigada treba da se niz obronke Plješevice spusti na komunikacije Ličko Petrovo Selo — Zavalje, sa pravcem nadiranja k Ličkom Petrovom Selu.

Druga lička brigada trebalo bi od Plitvičkih Jezera da krene preko Prijeboja i da napadne na Ličko Petrovo Selo i da se spoji sa snagama Prve ličke brigade; poslije zauzimanja Petrova Sela nastavile bi ove brigade čišćenjem neprijateljskih sela od Petrova Sela do Bihaća.

Treća i četvrta lička brigada trebale bi da vrše pritisak na neprijateljska uporišta između Kladuše i Petrova Sela i to na Gatu, Bugare i Vrnograč.

Banijske snage — ne veće od dva bataljona — vršile bi pritisak na Bužim.

Po likvidaciji Bihaća krajiške snage bi se uputile u dva pravca: jedni prema Cazinu, a drugi prema Bosanskoj Krupi sa zadatkom da ista uporišta likvidiraju, koristeći paniku kod neprijatelja.

Ličke snage trebale bi da zatvore prostor od Ličkog Petrovog Sela do Kladuše jednim dijelom, a drugim dijelom prema razvoju situacije.

Za akciju upotrebili bi 4 haubice koje bi neposredno gađale na sam grad i na neprijateljska uporišta Zavalje-Žegar, pošto se to smatraju kao najjača neprijateljska uporišta. Haubice bi bile raspoređene na položaju Grabež – od Pritočkog Grabeža do Kućišta. Sa tih položaja može se direktno tući sva neprijateljska uporišta. Protivkolski topovi bili bi dodijeljeni štabovima brigada za likvidaciju tvrdih uporišta. Položaji za teške bacače odredili bi se prema potrebi.«

Drugu Titu sam pisao da je ovo »samo grubi plan napada«, jer smo smatrali da se pre početka operacije moramo sastati s drugovima iz štaba ličke grupe odreda, odnosno iz štaba Prve hrvatske zone ili Glavnog štaba Hrvatske, da bismo »detaljni plan razradili na zajedničkom sastanku«. Mislio sam da bi najbolje bilo kad bi drugovi iz Like došli 25. oktobra u zaleđe Bihaća, u selo Veliki Radić, na zapadnoj padini Grmeča. Tita smo zamolili da nas poveže s Ličanima, a za sadejstvo Banijaca lako smo se i sami mogli dogovoriti »pošto sa Banijom mi održavamo stalnu vezu«.

Po našoj proceni operacija je mogla početi 29. oktobra.

Sad je bilo najvažnije pravovremeno izvesti koncentraciju predviđenih snaga za bitku, a istovremeno sačuvati tajnost zamašne operacije. Ocenjivao sam da je najbolje udariti što pre: neprijatelju ne treba dati priliku da jače utvrdi svoje odbrambene položaje i betonira utvrđenja oko grada, što je – moglo se to jasno videti iz Srpovog izveštaja od 14. oktobra – bilo u planu bihaćke komande. Ustaše su ubrzano dovlačile građevinski materijal iz Novog, a počela je i mobilizacija zidara iz grada i okolnih mesta. Kad smo predveče 19. oktobra iz Bihaća, preko Benakovca, primili najnoviji Srpov izveštaj, bio sam još uporniji insistirajući na žurbi:

– Moramo sprečiti likvidaciju ilegalaca!

Srp je, naime, u odgovoru na naš dopis od 1. oktobra, među ostalim javljao da ustaše grupu uhapšenih drugova

»ovo koji dan« nameravaju prebaciti u konc-logor. Nije ni slutio da se mi pripremamo u Bihać, nego je molio da pri likom prebacivanja uhapšenih izvedemo prepad i spasimo ilegalce. Potvrdio je i ranije poslatu vest da »u Novom ima dosta robe za Bihać (vojne i za građenje utvrda), to se misli ubuduće prebacivati ovamo«.

Dva dana kasnije, u četvrtak 21. oktobra, Srp nam je javio da se više za petoricu uhapšenih ilegalaca ne može ništa učiniti, jer su »ustaške vođe bez znanja svojih najužih saradnika – bojeći se dojavljivanja vama – iste otpremili kamionima 20. oktobra u 7 sati ujutro, te su isti već sada izvan mogućnosti vašeg spasavanja.« U Srpovom izveštaju bila je još jedna za nas krajnje značajna informacija:

»Stožer divizije se ovih dana radi nesigurnog položaja Bihaća seli u Kostajnicu; danas 21. oktobra odlazi vojska i ustaše da osiguraju put za slobodan prolaz Stožera divizije. Stožer divizije kreće u utorak a možda i prije, te odmah bacite na put što jače snage da ga zarobite ili uništite.«

Ranije vesti o utvrđivanju Bihaća su potvrđene:

»Svi bihaćki zidari su prisiljeni od vojske i ustaša da prave kamene bunkere oko grada, kojih do sada nije bilo ili veoma malo. Bunker i će se graditi oko grada a zidarima i drugim radnicima je određen rok od dva mjeseca. Znajte da je Bihać svakim danom sve tvrđi.«

Analizirajući Srpove izveštaje, videli smo da grad, koji još 11. oktobra »nije nikakva tvrđava«, već 21. oktobra postaje »svakim danom sve tvrđi«. Naši ilegalci su tako dobro radili da smo im zaista mogli sve verovati: ta znali su čak i kad je koja grupa vojnika, domobrana ili ustaša, promenila bunker ili mitraljesko gnezdo, a kamo li da ne bi znali – kao što nam to Srp piše 21. oktobra – da »II lovačka bojna (oko 500 ljudi) treba se ovih dana prebaciti u Gospić.« Sve što nam je Srp javljao, potvrdio je i domobran Jozo Topić iz Muća, koji je u oktobru prebegao u 3. bataljon 1. krajiškog odreda.

Svih tih dana smo bili u stalnoj vezi s drugom Titom. \ Vrhovni komandant je bdio nad svim pripremama. U dva navrata sam radi preciziranja dogovora slao na Oštrelj Branka Poljanca, a inače su kuriri neprestano putovali preko Grmeča na pravcu Oštrelj – Lušci Palanka.

Istovremeno, sve je učinjeno da budemo u toku zbivanja u Bihaću. Ilegalce-obaveštajce i naše izviđače smo naprosto zatrpavali zadacima. Srp se javljao svakog drugog dana. Potvrdio je 23. oktobra raniju vest o odlasku štaba 2. domobranske divizije i o dolasku 657 vojnika 2. lovačke bojne, što »može biti svakog časa«. Srp nam još 23. oktobra nije mogao javiti tačan datum odlaska lovačke bojne zbog toga što je pukovnik Stjepan Tomičić, komandant 4. ustaškog zdruza, pokušavao izmanevrisati naredenje Glavnog stožera NDH, koji je po zahtevu Talijana slao 2. lovačku bojnu krajnje zaobilaznim putem, preko Bosanskog Novog i Karlovca, u Gospić, jer direktno nisu mogli – između ličke pruge i Une bila je slobodna teritorija. Tomičić je čitavu sedmicu odugovlačio sa slanjem 2. lovačke bojne, jer su – kao što to vidimo iz jednog izveštaja 4. stajaceg djelatnog zdruza – »oružane snage bihačkog zapovjednika bile na velikom teritoriju razbacane« i što su »morale čistiti i držati prostor od Plitvičkih jezera do Lohovskih Brda, a na drugoj strani Krupu, Otočku, Cazin i osiguravati put do Bosanskog Novog« i što »nije u samom mjestu bilo ni jedne jedinice kao pričuve«. Uz to, Tomičić i njegov štab nisu imali ni najneznatnijih informacija o nama. U analizi domobranskog generalštaba utvrđeno je da njihovi špijuni nisu uspevali doprijeti ni korak dalje od svojih krajnjih položaja, jer – žalili su se – »naš element nije moguće ubaciti među partizane za dojavnu službu ili špijunažu«, a »ono žena, djevojaka i kćeri, koje su ostale u Bihaću iza poubijanih otaca i muževa lanjske godine, spremno je služiti partizanima, a ne našim vlastima, te ni uz kakvu plaću i potkupljivanje.« Ustaše od Biščana nisu mogli očekivati pomoć. Sve te žalopojke pukovnika Tomičića nisu pomogle: generalštab je konačno neopozivo zatražio prebacivanje 2. lovačke bojne u Gospić i bihački garnizon je 25. oktobra bio oslabljen za 657 vojnika. Na položaje te bojne, u Prekounje, tamo gde je oko skladišta i radionice »Batinjol« iznad Rasadnika do ceste istočno od Ribića, bila ispletana bodljikava žica u dužini od 1200 metara s više mitraljeskih gnezda i nekoliko topova (sve smo to znali iz Srpovih izveštaja), Tomičić je morao dovući oko 250 vojnika 31. ustaške bojne oslabivši položaje u Ličkom Petrovom Selu, Rakovici i Drežnik Gradu.

O reorganizovanju bihačkog garnizona Srp nas je obavestio 25. oktobra. Tada nam je predložio pravce napada na sektorima gde je neprijatelj bio najslabiji: s istoka i ju-

gozapada, što mu je savetovao — predlažući da napadnemo Bihać — i neki viši domobranski oficir, koji je bio sklon saradnji s nama.

Nekako u isto vreme kad nam je Šefket Maglajlić iz Benakovca poslao Srpov izveštaj pisan 25. oktobra, iz Benakovca mi je telefonirao Milorad Mijatović: komandant njegovog 3. bataljona, koji je bio raspoređen uz Unu, oko komunikacija Bosanska Krupa — Bihać, uspostavio je vezu s delovima 8. banijske brigade u Gornjem Dobretinu, na zapadnoj obali Une. Ocenili smo da je to prilika da Osmu banijsku uključimo u predstojeću operaciju, pa sam druga Tita zamolio za odobrenje »da se Osmo hrvatska brigada odmah prebaci na teritoriju 3. bataljona Šeste krajiške brigade, tj. na desnu obalu Une i da se pogodnim pravcem, koji bi joj mi dali, prebaci na lijevu obalu Une južno od Bihaća, pred samu akciju, u blizini Ličkog Petrovog Sela«. Tada smo, naime, računali da bi Banijci mogli napasti Ličko Petrovo Selo, kad mi napadnemo Bihać. Tito nam je odobrio da Banijce privučemo na Unu, ali oni će kasnije u našem rasporedu dobiti drugi zadatak, a ne napad na Ličko Petrovo Selo, što je zapalo 2. ličku brigadu za koju još 26. oktobra nisam bio siguran da će uopšte biti uključena u bitku, ali sam znao — i to sam drugu Titu javio — da je »ovih dana napala jednu kolonu od 1.000 Talijana negdje blizu r. Korane« i da je zaplenila »jedan tenk, pet kamiona, dva topa, preko 100.000 metaka i mnogo druge ratne spremne«. To smo obaveštenje primili od obaveštajca iz Mijatovićevog štaba, Jove Vidovića, kao i izveštaj o napadu 1. ličke i 7. banijske pod komandom razboritog, uvek smirenog ličanina Perice Kleuta na Glinu. Zbog toga verovatno nije bilo realno očekivati brzo precacivanje Kleutove grupacije na bihaćko područje, ali smo mogli računati s Drugom ličkom, koja je u jednom blistavom pohodu preko Korduna oktobra 1941. godine izbila sve do Karlovca i u Tušiloviću, u sadejstvu sa Četvrtom kordunaškom brigadom izvojevala jednu od vanredno lepih pobjeda o čemu je drug Tito pisao opširan izveštaj za »Slobodnu Jugoslaviju«.

Do 26. oktobra nije nam bilo sasvim jasno koje ćemo sve snage angažovati u predstojećoj operaciji, a morali smo požuriti s koncentrisanjem brigada, kao što je to i drug Tito zatražio 25. oktobra, kad je u Vrhovnom štabu bio Poljanac. Kasno"uveče 26. oktobra drugu Titu sam — bez punog znanja o sudeiovanju brigada Glavnog štaba Hrvatske — pisao da »smo izdali slijedeće naređenje za koncentraciju naših jedinica za napad na Bihać:

... a. Prvoj krajiškoj NOPU brigadi, koja je bila u rezervi na sektoru Ključ, naredili smo da odmah krene i da se smjesti na prostoriju Teočak — Lipa.

b. Četvrtoj krajiškoj NOPU brigadi, tj. dvama bataljonima, koji su na sektoru Bihać, naredili smo da odmah krenu na sektor Ključ, da tamo sačekaju dolazak dvaju bataljona sa sektora B. Grahovo i da tada smjene Drugu krajišku NOPU brigadu na sektoru Ključ — Sanski Most. Na sektoru Ključ — Sanski Most ostala bi za vrijeme akcije na Bihać cijela Četvrta krajiška NOPU brigada i Krajiška NOPU polubrigada (dva bataljona bivšeg Šestog NOP odreda).

c. Peta krajiška NOPU brigada, koja se uslijed neprijateljske ofanzive na Kozaru povukla na oslobođenu teritoriju, nalazi se na prostoriji Rujiška, dakle blizu Bihaća. I ova brigada dolazi u obzir za akciju na Bihać. Ovu brigadu kanimo vratiti u Kozaru čim se za to ukaže mogućnost. Patrole koje će ispitati situaciju na Kozari poslije neprijateljske ofanzive poslaćemo uskoro.

Od vas smo obaviješteni da se u Srbu nalazi jedna lička brigada (tamo je pod komandom Milana Kuprešanića i Milana Baste bila 3. lička), koja odmah poslije akcije na Grahovo dolazi u obzir za akciju na Bihać. Naše je mišljenje i predlog da treba da izdate naređenje toj brigadi da krene na prostoriju sela Prijeboj (jugozapadno od Ličkog Petrovog Sela).

Ta bi brigada zajedno sa Osmom hrvatskom brigadom (ako ova dolazi u obzir) napadala na Ličko Petrovo Selo.

Po našem mišljenju mi bi akciju na Bihać sa pet krajiških brigada (I, II, III, V i VI) i jednom hrvatskom i jednom ličkom brigadom mogli uspješno izvršiti i stoga to i predlažemo, naročito ako Prva i Druga proleterska brigada nisu slobodne ili ako bi se na njihov dolazak moralo dugo čekati. Treća sandžačka brigada nije potrebna za ovu akciju i mogla bi se upotrijebiti za druge zadatke ili pak ostati na sektoru na kome se sada nalazi, što bi takođe bilo važno.

Po našem mišljenju akciju na Bihać trebalo bi izvršiti što prije, iz razloga što su, kako izgleda, grupe koje su usput vršile ofanzivu na Kozari imale zadatak (glavni) ofanzivu u Slavoniji i Baniji, pa bi po našem mišljenju akcijom na Bihać trebalo pružiti pomoć i olakšanje onim teritorijama na kojim se vrši ofanziva, pored razloga koje smo ranije navodili.

Za akciju na Bihać predlažemo jedinstvenu komandu nad svim jedinicama koje će učestvovati u akciji, za što je potrebno vaše naređenje.

Izdali smo naređenje da se dvije haubice koje se nalaze kod nas približe sektoru Bihać. Poslije akcije na Bosansko Grahovo potrebno je da se one haubice pošalju na ovaj sektor, za što je potrebno vaše naređenje.«

Mi smo tada pouzdano računali samo s naših pet brigada i s nepreciziranim hrvatskim snagama, koje je trebalo da sadejstvuju u operaciji napadom na garnizone zapadno i severozapadno od Bihaća. Peta kozaračka u našim najranijim zamislima o bitci nije bila planirana, ali bili smo vrlo zadovoljni kad smo 22. oktobra shvatili da i s njom možemo računati. Njenu manevarsku sposobnost, žilavu upornost Kozarčana, kao i šošinu komandantsku odlučnost, izuzetno sam cenio. Ne računajući s Kozarčanima na bihaćkom sektoru, posle razgovora s drugom Titom na Oštrelju, šoši sam pisao da, dejstvujući s Kozare, »uznastoji uspostaviti veze između snaga našeg Prvog odreda i Banije« s tim da te »veze moraju po mogućnosti biti izravne, preko naših oružanih snaga... u svrhu koordinacije vojnih akcija makar i na širem terenu jer je takvo djelovanje neophodno danas i bez toga se teško razvija naša borba, protiv koje ako je ona usamljena neprijatelj mobilise veće snage i dovodi je u težak položaj«. Takođe sam od šoše tražio »produbljavanje veza sa Slavonijom

¹ Sa te veze postave »na vojničku bazu (zajedničke akcije).« Zbog toga »treba privikavati vojnike na

duge i brze marševe u cilju povezivanja aktivnosti naših snaga«, odnosno tražio sam da stvaraju »višu formu vojne organizacije«, šoša je desetak dana kasnije od III operativne zone Hrvatske u Slavoniji zaista tražio zajedničke akcije i predlagao zajedničke napade na Dubicu, Jasenovac i Gradišku. Uveravao je štab III zone da bi »politički najkorisnije danas bilo likvidirati Jasenovac, a vojnički Dubicu«.

Kako je početkom oktobra, »prodorom neprijatelja od Sanskog Mosta u Ključ i od Banja Luke preko Sitnice u Mrkonjić« bilo ometeno »naše prodiranje u pravcu Banje Luke i odatle prema vašem terenu«, Kozarčanima sam predložio:

»Svoje i sitnije i krupnije akcije usmjerite jednim jedinstvenim planom operacija brigade« na neprijateljske posade »oko pruge Prijedor-Banja Luka« i »u pravcu Liječ Polja«.

šošu na borbene akcije nije trebalo nagovarati. Bio je to komandant izvanrednih kvaliteta.

šošina brigada je u oktobru na Kozari i u prodoru s Kozare izvela 15 akcija: svakog drugog dana u jurišima. Nemci su 19. oktobra preduzeli novu ofanzivu na Kozari, ovoga puta s 25.000 vojnika, šoša i komesar Šiljegović su u dogovoru s partijskim rukovodstvom odlučili da izađu iz obruča i da ne biju — kao u junu i julu — odsudni boj za slobodnu teritoriju Kozare. Drugog dana ofanzive šoša i Boško Šiljegović su mi poslali kurira, mislim da je to bio borac iz sela Devetaci, Branko Vujnović, kojeg smo kasnije poslali u pratnju druga Tita. Doneo nam je pismo:

»Mi ne možemo prihvatiti nikakve frontalne borbe, nego ćemo manevrisati po Kozari i terenima oko nje. Ovo naše manevrisanje ne isključuje probijanje u pravcu Grmeča linijom kojom su se obično kretali naši kuriri. Naš položaj je vrlo težak ...«

Uveče 20. oktobra, posle konsultovanja sa svojim štabom i štabovima triju bataljona, šoša se opredelio za proboj. Njegov 1. bataljon, pod komandom u narodu popularnog Žarka Zgonjanina, bio je na terenu Karana. Tamo je bila i četa Koste Semiza iz 3. Mečavinog bataljona. Dok se tih pet četa uspešno nosilo s Nemcima i ustašama na kosi Bukovici i kod manastira Moštаницe, tri bataljona su se koncentrisala na južnim padinama Kozare, odakle

su krenuli u juriš noću 20. i 21. oktobra. U klinu juriša je nastupio već onda opevani Petar Mečava. Prešavši prugu Prijedor-Bosanski Novi na pravcu Kozara-Garevci-Cela-Milakovci-Brdari, razbili su neprijateljski front i zarobili odeljenje domobrana i 22. oktobra su se javili s Japre, iz sela Suhača, gde su došli sa zbegom »žena i djece čiji je život bio u opasnosti«, pa su ih »po gorkom iskustvu koje smo do sada imali, morali povući sa sobom«. Boško, šoša i Miloš Šiljegović su nam javili da je »ljudstvo zbog premorenosti danas nesposobno za dalji pokret«.

U Štabu smo se dogovorili da u snage planirane za predstojeću bitku uključimo i Kozarčane. To je posebno oduševljavalo Osmana, koji je s Kozarčanima, dižući ustanak, proveo najteže dane 1941. godine. Osman je s Brankom otišao da sačeka Petu brigadu. Susreli su se 27. oktobra u Maloj Rujiškoj odakle mi se šoša javio tražeći da intervenišemo »preko AFŽ-a da se ishrana popravi, kao i da nam se dodijeli 600 pari čarapa vunениh partizane koji su bosi i isti toliki broj opanaka«. Osman i Poljanac su u Rujiškoj izvršili smotru brigade kad je konačno stigao i 1. bataljon koji se iz obruča probio kod Svodne.

Čim sam primio šošino pismo, telefonirao sam drugovima u Benakovcu da se pobrinu za dobar smeštaj, hranu i, ako je moguće, za obuču Kozarčanima. Naši narodno-oslobodilački odbori, mesni, općinski i sreski su te probleme dobro rešavali. Milan Senić, predsednik Rujiškog narodnooslobodilačkog odbora, poručio nam je da ne brinemo, a već sutradan žene i omladinke Velike i Male Rujiške i Hašana predale su Bošku Šiljegoviću nekoliko stotina pari vunениh čarapa. S Grmeča smo im iz naših radionica poslali sve rezervne opanke i nešto cipela.

Konačno, 27. oktobra, posle smotre Kozarčana i primljenog izveštaja o njihovom visokom moralu, bio sam definitivno odlučan da Bihać likvidiramo bez proleterskih brigada: s četiri brigade u napadu i sa tri (eventualno, ako to bude odgovaralo Glavnom štabu Hrvatske, s četiri) u obezbeđenju prilaza gradu i u napadima na okolne garnizone. Tako sam i predložio Vrhovnom štabu.

Na moj predlog, pre druga Tita, odgovorio je načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović. Uveravao nas je da se »Bihać ne može zauzeti samo sa četiri brigade«, kao što sam to ja predlagao, zamislivši da napad izvedemo bez potpunog opkoljavanja, da udarimo s istoka, na četvrti u Pounju, i s juga, na deo grada s leve obale Une. Dotadaš-

nja iskustva iz bitaka za utvrđene gradove diktirala su takvu taktiku. I drugovima u mom Štabu, a i Arsi, u više navrata sam govorio da koncentričan napad ne dolazi u obzir, kao što ne dolazi u obzir sporo i dugo probijanje kroz spoljnu odbranu, kao kod napada na Kupres, gde su brigade stizale do uže odbrane tek u zoru. Položaj Bihaća i znani nam raspored neprijateljskih snaga diktirao je grupisanje naših jedinica na istočnim, južnim i jugoistočnim prilazima gradu. Nema uspeha od obruča oko Bihaća. Ostavio sam pukotinu: neprijatelju treba dati priliku da se izvlači, a onda ga — kao što smo to učinili i mesec dana ranije u Jajcu — treba tući kad se izvuče iz utvrđenog naselja. Za napad su nam zbog takve zamisli bile dovoljne četiri brigade, a za akcije u široj okolini, prema Slunju, Kladuši, Vrnograču, Bužinu, Cazinu i Bosanskoj Krupi, za presecanje odstupnice onima iz Bihaća, i za izolovanje napadnutog garnizona planirao sam, takođe, četiri brigade. Ostale jedinice Operativnog štaba za Krajinu, hrvatske jedinice i jedinice pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, mogli smo tako osloboditi za druge zadatke na ivicama široke slobodne teritorije. »Cijenimo li volimo proleterske brigade, ali smatramo da su krajiške jedinice dužne da oslobode Bihać« — tvrdili smo u Vrhovnom štabu.

Arso je sumjao da će se ustaše i domobrani iz Bihaća povlačiti u pravcu severa i severozapada, kako smo to mi zamislili namećući to kao jedinu mogućnost napadnutom neprijatelju. Verovao je u neophodnost obruča i insistirao: »Treba da se angažuje najmanje šest brigada, među njima jedna od dve proleterske«, jer »su pokazale da su one najpozvanije da brzo reše ovakve borbene zadatke«. Arso je bio i protiv napada na Ličko Petrovo Selo, koje — po njegovom mišljenju — snažno utvrđeno »neće moći da zauzmu dve brigade, a pogotovo bez artiljerije«. U 9 sati uveče 27. oktobra pisao mi je da na Ličko Petrovo Selo treba izvesti samo demonstrativni napad »dok se vrši napad na Bihać, a tek po zauzeću Bihaća da se organizuje napad sa najmanje tri brigade i dovoljno artiljerije«.

Bio bih najsrećniji da sam odmah mogao uspostaviti vezu s Glavnim štabom Hrvatske i videti njihove mogućnosti. Pobojavao sam se: nije li Arsino odustajanje od istovremenog napada na Ličko Petrovo Selo i na Bihać posledica odustajanja drugova iz Glavnog štaba Hrvatske?

Šta misli Bakarić?

U dva navrata sam intervenisao kod druga Tita da se organizuje sastanak s drugovima iz Hrvatske, »u Velikom Radiću, ili negdje drugdje, bliže nama«, ali Rukavina nije dolazio u Bosnu posle oslobođenja Jajca, a Bakarić je posljednji put bio oko 10. oktobra na Oštrelju. No, srećom, Tito dogovor nije gubio iz vida. Ili 22. ili 23. oktobra, javio mi je da ćemo se »sresti u pogodni čas«. No, meni je dogovor bio neophodan sad, kad načelnik Vrhovnog štaba menja moju zamisao, kad traži »da se dve brigade Ličana nalaze u rezervi Prijeboja i da demonstriraju u pravcu Ličkog Petrovog Sela dok se vrši napad na Bihać«.

Bilo je neophodno pisati Glavnom štabu Hrvatske. Ponovio sam našu zamisao operacije, ali pre nego što je kurir krenuo, deo podatka o neprijatelju u Bihaću trebalo je izmeniti: Osman i Branko su mi se upravo bili javili izveštavajući »da je Bihački garnizon oslabljen za jednu lovačku bojnu, koja je otišla da prati štab divizije od Bihaća do Hrvatske Kostajnice i sada se nalazi u Otoci i ne može dalje zbog dejstva 8. hrvatske brigade«. To je bila izvanredna vest. Naredio sam da se odmah ispita njena istinitost, ali čak i pre nego što je iz Bihaća potvrđeno da je 2. lovačka bojna sa 657 vojnika zaista napustila Bihać, neizmenjenu Osmanovu i Brankovu poruku sam telefonski preneo Bosanskom Petrovcu, odakle je poslata na Oštrelj. Titu je predata u 20,30 sati 27. oktobra. Obaveštenje sam poslao i Glavnom štabu Hrvatske i ne znajući da je komesar Vlado Bakarić već 25. oktobra na poziv druga Tita došao u Oštrelj radi dogovora za operaciju.

Za to vreme verovatno se o predstojećoj bici raspravljalo i u Vrhovnom štabu. Tito je imao moj plan, skice neprijateljskog rasporeda, predlog da poduzmem odgovornost za operaciju i molbu da u bitku uđemo što pre. Imao je, takođe, i podatke o hrvatskim jedinicama predviđenim za operaciju – o Ličanima, Kordunašima i Banijcima. Za sjajno izvedene bitke na Poloju i pred Karlovcem u Tušiloviću, Vrhovni komandant je pohvalio »za hrabro držanje i primjerno ispunjavanje svojih zadataka. .. partizane i komandu vodova 2. ličke brigade i 1. bataljona 4. brigade, koji su se istakli u borbi kod Poloja i uništili talijansku kolonu koja je krenula da pljačka i ubija stanovništvo«.

Imao je i podatke o borbenoj sposobnosti 8. banijske.

Ali kod njega je bio i Arso, koji je bio protiv napada na Ličko Petrovo Selo i protiv našeg plana s delomičnim obručom, uveren da bez »najmanje šest brigada, među kojima jedna od dve proleterske« ne možemo uspeti. Ne znam da li je drug Tito video Arsino pismo, ali biće da nije, jer istog dana i istog sata – 27. oktobra u 21 čas – obojica su mi se javili: Arso na nekoliko gusto kucanih stranica analizirao je situaciju ocenjujući drugačije od nas i odnose snaga i mogućnosti. A Tito samo sa desetak redaka:

»Primili smo vaš izveštaj sa predlogom za oslobođenje B. od 26. oktobra o. g. Takođe smo primili telefonsku depešu sa novim podacima o situaciji u obližnjem neprijateljskom garnizonu. S tim u vezi potrebno je da drug Košta odmah po prijemu ovog naređenja dođe u ovaj štab radi dogovora o projektovanoj akciji. Sobom treba da ponese sve podatke kojima raspolaže o neprijateljskoj snazi, rasporedu, naoružanju i namerama na sektoru Krupa – Petrovo Selo – Bihać, kao i detaljne skice.«

Sutradan pre podne, prejahavši Grmeč s jedne na drugu stranu, stigao sam u Bosanski Petrovac. Tito je s Oštrelja stigao sat-dva ranije. S njim je bio i komesar Glavnog štaba Hrvatske dr Vladimir Bakarić.

Soba u kojoj me je primio Vrhovni komandant bila je puna – tu su bile najznačajnije ličnosti Partije i vojske. Posle kratkog pozdravljanja, odmah smo prešli na razgovor o predstojećoj operaciji. Karte, razastrte na stolu Vrhovnog komandanta, omogućile su mi da brzo i bez komplikovanja obrazlažem našu zamisao o pravcima prodora u obliku klinova, o zaobilaženju utvrda spoljne obrane Bihaća, o prividnom otvoru kojim ćemo neprijatelja, kad se izvlači, uvući u klopku, i – konačno – o tome da smo dovoljno jaki uđemo li u bitku s pet naših, krajiških, i tri hrvatske brigade, s tim što će u neposrednom napadu sudjelovati četiri brigade – Prva, Druga i Treća krajiška i Osmo banijska.

Komesara Bakarića sam upitao:

– Nadam se da će jedna lička i jedna kordunaška brigada takođe biti spremne?

Bakarić je samo klimnuo glavom: Glavni štab Hrvatske je na zapadne prilaze Bihaću mogao rasporediti 2. ličku i 4. kordunašku, kojima su komandovali Mićun Šakić i Nikola Vidović. Treća lička je zadržana u jugo-

istočnoj Lici i na položajima kod Grahova, što je Tito javio još ranije našem Štabu. A o Drugoj ličkoj i Četvrtoj kordunaškoj Bakarić je najljepše govorio, uveren da su to »dvije najbolje jedinice u Hrvatskoj«. U bitki za Bihać pokazalo se da im je ravna i Osmo banijska.

Tito je zamišljeno pratio moje izlaganje. Kad sam nabrojio sve planirane brigade, poluglasno je spomenuo odsustvo proletera. Arso je u taj mah skočio:

— Ide li se u operaciju bez barem jedne proleterske brigade, ide se u rizik.

Ponovio sam ono što sam dva dana ranije pisao drugu Titu, kako nema razloga da se čeka na dolazak proleterskih brigada.

— Krajiške brigade ne mogu doći brže od proleterskih — razložno je odgovorio Arso Jovanović. To je bilo tačno. Ali mi smo u Operativnom štabu bili mišljenja da u onoj situaciji treba ponajpre angažovati »domaće« snage. Objašnjavao sam:

— Imaju proleter i drugih zadataka. Nismo za to da ih bacimo na Bihać. Krajiške gradove treba da oslobađaju sami Krajišnici. Osim toga, ako granice slobodne teritorije štite proleter, onda smo najsigurniji...

Na Arsino ponovno insistiranje, podsetio sam ga kako mi je i sam »još juče, u posljednjem pismu« rekao da su proleterske brigade »ipak najslabije obučene i neobučene«, da su izmorene i da ih treba osloboditi najtežih zadataka.

Tito se tad nasmejao:

— Nisu ti baš argumenti čvrsti. Tren kažeš da ne mogu stići, tren zatim da ih treba čuvati. Hvala na brizi, Košta. Ali moraš biti zaista siguran: jesu li snage koje predlažeš dovoljne za oslobođenje Bihaća i, istovremeno, Ličkog Petrovog Sela?

— Ličko Petrovo Selo otpada zasad — opet se javio Arso.

— Druže Stari, znam naše mogućnosti i siguran sam u uspeh — susprežući uzbuđenje stišano sam rekao. A onda se, valjda prvi put od početka rasprave, javio dr Vlado Bakarić:

— Ličko Petrovo Selo će Ličani osloboditi čim počne napad na Bihać!

Bakarićevo čvrsto izjašnjenje je konačno opredelilo stav druga Tita. Argumenti su bili uverljivi. Dr Bakariću je bila najbolje poznata situacija na levoj obali Une. Obavestio je da Glavni štab Hrvatske može za predstojeću operaciju odvojiti tri brigade. Tada je definitivno dogovoreno da se, uz Osmu banijsku, s kojom su naše jedinice već bile povezane, u bitku na širem području Bihaća uključe i Druga lička pod komandom Mićuna Šakića i Pepe Babica, i Osmu kordunaška pod komandom Nikole Vidovića i starog sisačkog komuniste Artura Turkulina.

Drug Tito je posle svih tih informacija zatražio od Arse da »tokom operacije prepusti Kosti svu odgovornost«, a onda je, zagledan čas u Vladu Bakarića, čas u mene, sve vreme s lulicom u ruci, rekao:

— Vi prilike i vaše jedinice poznate najbolje. Znaete što koja brigada može učiniti. Idemo, znači, bez proleter-skih brigada. Košta je tražio jednu kiruršku ekipu...

— Možemo mu dati dve — javio se načelnik saniteta dr Gojko Nikoliš, s kojim sam se u svemu slagao osim što sam kategorično odbio njegov zahtev da mu za pomoćnika damo našeg šefa saniteta dr Vasu Butozana: bio je nama u Krajini neophodan.

Činilo se kao da ga je drug Tito prečuo. Nastavio je započetu misao:

— Kosti ćemo dati dve kirurške ekipe. A treća bi trebala biti negdje kod Prijeboja. — Tada se okrenuo Nikolišu:

— Klajnhapel je tamo?

Odgovorio je dr Bakarić:

— Kod nas je, i s njim računamo. A na Plješevici, u Bijelim potocima, izgrađena je velika bolnica. Prebacivanje ranjenika ćemo osigurati...

Dogovorili smo se i o brzini koncentrisanja predviđenih snaga, o pravcima napada i o rokovima. Vrhovni komandant, koji će mnogo godina kasnije zapisati da su, zahvaljujući našim velikim vojnim poredama krunisanim bihaćkom operacijom, upravo »u Bihaću položeni temelji jedinstva naše zemlje i stvoreni prvi oblici nove narodne države«, unosio se prilikom planiranja u svaki detalj, u raspored svake brigade, u ocene komandnog osoblja i sposobnosti jedinica... Titove analize konkretnog, i tad su, kao i uvek, zasnivane na opštem; trenutno je bilo izraz sagledavanja budućnosti; detalj je bio ključ cjeline.

popodne 28. oktobra, kad smo se Vlado Bakarić i ja s Titom našli na zajedničkom obedu, vizionarski je otlikao vojno-politički značaj predstojeće operacije i neprocenjivu važnost stvaranja ogromne slobodne teritorije. Tada sam ga čuo prvi put da spominje Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije: skupštinu koja treba da se održi u oslobođenom Bihaću, jer je, reče, »sad već postalo nemoguće da Vrhovni štab vodi i kontroliše rad narodnih vlasti, da rukovodi političkim, ekonomskim i kulturnim životom i administracijom na tako velikoj teritoriji«. Tito je ocenjivao da se tok rata (»posle godine pune teških iskušenja za naše narode, godine koja je bila surova ratna škola za naše partizane i za sav narod«) definitivno okreće u našu korist. Rekao je da predstojeće borbe nisu više »tako opasne za ustanak, jer je sva zemlja bojište, i neprijatelj nije dovoljno jak da bi odjedanput, u isto vrijeme, na ogromnom prostoru, preduzeo opšti napad i do kraja ga izveo«.

U razgovoru s drugom Titom, shvatili smo da našu prvobitnu zamisao da operacija počne 29. oktobra nije moguće ostvariti: snage predviđene za bitku bile su krajem oktobra angažovane na drugim pravcima. Neke od jedinica s kojima smo računali sudelovale su u napadu na Bosansko Grahovo, druge u napadu na Glinu. A uz to znatne snage smo morali držati na našem zapadnom frontu, prema dolinama Sane i Vrbasa. Vrhovni štab je od nas tražio jače angažovanje »na sektoru prema Sanskom Mostu« jer je trebalo »održati Ključ za sve vreme operacije u rejonu Bihaća«. Pa iako smo, ocenjujući situaciju u samom Bihaću, trebali što pre udariti na Pounje, moralo se čekati, ne toliko zbog koncentrisanja krajiških brigada, koliko zbog jedinica Glavnog štaba Hrvatske, kojima je predstojao veći i naporniji marš-manevar. Tako nam se bar činilo do 28. oktobra. Moje uverenje da »možemo brzo« koncentrisati krajiške snage, dovlačeći naše tri prve brigade iz rejona Ključ–Sanski Most–Ljubija (Kozaračka je već bila na bihaćkom sektoru, kao i delovi Šeste), Tito je prilikom dogovora u Bosanskom Petrovcu razbio: pokazao mi je upravo prispele izveštaje o pokretu jakih nemačko-ustaških i italijanskih snaga iz Jajca, Donjeg Vakufa i Kupresa prema Mrkonjić Gradu, Mliništima i Glamoču. Područje Janja je bilo po ko zna koji put u plamenu. Izgubili smo i Livno. Tito je bio naredio Savi Kovačeviću i Vladi Šegrtu da sa Petom crnogorskom i Desetom hercegovačkom brigadom prodiru u područje Bjelemaća, prema izvornom delu Neretve, ali Peta crnogorska i Deseta hercegovačka su samoinicijativno prešle na desnu obalu Vrbasa oslabivši obranu na pravcu Mrkonjić Grad–Mliništa–Glamoč.

– Ipak ćemo oktobarsku revoluciju slaviti u Bihaću!
– rekao je Vrhovni komandant zagledan u moje zabrinuto lice. On ni za trenutak nije posumnjao u uspešnost planirane bitke. Jasna mu je bila situacija, jasne su mu bile naše opšte prednosti i on mi je, obrazloživši svoju zamisao o našim kontraakcijama na zapadnom sektoru, rekao da dobro osiguramo pravac Ključ–Bosanski Petro-

vac i da »najkasnije 31. oktobra« napadnemo Bihać »kako bismo poremetili planove neprijatelja i proširili našu prostoriju«.

Ocenivši mogućnost koncentrisanja planiranih jedinica, konačno smo se složili da bitka počne 1. novembra[^] jli smo i taj rok kasnije za jedan dan pomerili. To vreme je odgovaralo i Vladi Bakariću.

Što se plana tiče, Tito je još jednom pomno razmotrio sve moje predloge: od toga kuda, kako i kad privlačiti brigade, do izbora pravca prodora u sam grad. U tom delu razgovora bile su raspršene sve moje nespokojne misli. Titovo živo interesovanje za svaku pojedinost iz naše zamisli naprosto me je sokolilo. Povremeno bi rekao:

— To ćeš ti sam najbolje rešiti! — a onda je ipak, ocenjuvao sve detalje, vagao sve mogućnosti i opredeljivao se za ono što je pružalo maksimalne šanse za potpuni **uspeh**.

O planu smo govorili uglavnom samo Tito i ja. Bakarića je živo interesovalo sadejstvo, kao i veze mog i njegovog štaba. Dogovorili smo se za uspostavljanje još boljih relejnih stanica, kako bi kuriri najbrže stizali, i za paljenje velikih vatri »kad Ličani uđu u Ličko Petrovo Selo«.

Tito je prihvatio sve naše predloge, o taktici, sadejstvu i fazama operacije naglašavajući da oslobođeni Bihać »treba zadržati duže u našoj vlasti, kako bismo mogli potpuno iskoristiti sve ono zbog čega smo se odlučili na ovu akciju«. Bakariću je rekao, a to će potom i izdiktirati u naređenju Glavnom štabu Hrvatske, da treba da »raspored vaših trupa izvršite sami na licu mesta prema vlastitom nahođenju«, ali uza sve to prepuštanje inicijative potčinjenom štabu, ipak je izneo i svoju — pokazaće se: najispravniju — procenu:

»Glavne vaše snage treba da obuhvate Ličko Petrovo Selo od strane sela Zeljave levim vašim krilom duž drumu do sela Zaklopače. Posle likvidacije L. P. Sela najmanje dva vaša bataljona treba da čiste sela u pravcu Zavalje—Bihać. Jednu vašu brigadu prebacite na pravac Turska Gata i zatvorite put od Bihaća prema Vrsti i Gornjim Gatima, kao i put Vrkašić—Izačić brdo. Zadatak ove brigade biće da spreči bekstvo neprijateljskih snaga od pravca Bihaća. Ostala dva bataljona treba da poruše sve mostove na Korani između Ličkog Petrovog Sela i Drežnik Grada u pravcu Slunja. Desno vaše krilo, koje će

čistiti sela Željava—Baljevac, treba da se poveže sa krajiškim snagama koje će operisati kod Zavalja, kod zapadnih kuća ovog sela.«

Također je od Bakarića zatražio da njegove brigade »poveđu sa sobom najmanje 2 brdska topa i bacače«.

Rukovođenje operacijom drug Tito je poverio meni. Činilo mi se kao da ne primećuje začuđeni izraz lica načelnika Vrhovnog štaba, koji je — kad se već morao složiti s operacijom 18. oktobra — tražio da akcijom neposredno rukovodi Vrhovni štab. Tito je izrekao nekoliko pohvala na moj račun i na račun Krajišnika, uveren, veli, »u već više puta oprobanoj sposobnosti i umešnosti u komandovanju, posebno u napadima na naseljena mesta« Operativnog štaba za Bosansku Krajinu. Dao mi je na raspolaganje — dogovorno s Bakarićem — 2. ličku, 4. kordunašku i 8. banijsku i pet krajiških brigada, a onda se srdačno oprostio sa mnom:

— Sretno!

Kad sam već uzjahao svog bleдозelenog Sokola, Vrhovni komandant mi je mahnuo rukom:

— Prva vest od tebe neka bude iz Bihaća! I zapamti: Bihać je uvod u novi period naše revolucionarne borbe.

Od Bosanskog Petrovca, iz kojeg sam krenuo oko 5 časova popodne 28. oktobra do šume Vodice, iznad Lušci Palanke, do Operativnog štaba, gde sam zatekao Osmana, Poljanca i Trinkija, jahao sam manje od pet sati. Grmeč je tako brzo mogao proći samo onaj ko je imao dobra konja i ako je žurio. Moj pratilac Gajić je zaostao: konj mu je uganuo nogu na nekom strmom puteljku na Grmeču. Pre nego je Gajić stigao, mi smo već bili uputili pisma štabovima 1, 2, 3, 5. i 6. krajiške brigade: poziv da se sutra svi komandanti i komesari okupe u štabu 6. brigade u selu Benakovcu. O potrebi da se dogovorimo za planiranu bitku obavestio sam i 8. banijsku brigadu. Kod nas je još od 26. oktobra bio njihov obaveštajni oficir Vojko Hohštetner. Hteo je da se odmah posle razgovora u našem štabu vrati na levu obalu Une, tamo gde su izbili Banijsci (sela Žuta i Ljubina), ali sam ga zadržao:

— Da vidimo šta planira Vrhovni štab!

Tito mi je 18. oktobra dao i pismo Tfi...Banijske. Prihvatajući moj predlog, drug Tito je štabu 8. banijske pisao:

»... Odmah prikupite sve svoje bataljone i na najpodesnijem mestu pređite na desnu obalu Une i najkraćim

pravcem krenite za s. Mali Radić 12 km jugozapadno od Bosanske Krupe... gde ćete sačekati naše naređenje za nove akcije.»

Uz to Titovo pismo, ja sam štabu 8. banijske poslao obavještenje o sastanku štabova u Benakovcu, a ujedno sam zatražio da »bez odlaganja, još tokom dana 29. oktobra sa svim svojim snagama« krenu preko Une između Otoke i Bosanskog Novog.

Odlazeći iz Bosanskog Petrovca u naš Štab iznad Lušci Palanke, nadao sam se da su se sve krajiške jedinice, planirane za Bihaćku operaciju, već počele koncentrisati prema predviđenim polaznim položajima. S Drugom, Petom i Šestom nije moglo biti nikakvih problema: već su bile blizu polaznih položaja. Ali nisam znao šta je Rodić uradio na Ključkom sektoru — da li je već uputio prema nama Prvu, kao što sam tražio 26. oktobra, i da li su obezbeđeni usiovi za povlačenje Treće s tog sektora. Drug Tito je još tokom našeg dogovora u Petrovcu poslao naređenje Milutinu Morači da s bataljonima 4. krajiške, koji su se nalazili na grahovskom sektoru, odmah krene na sektor Ključ — Sanski Most, a ja sam Slavku poručio: »Milutin Morača neka preuzme komandu nad cijelim sektorom Ključ—Sanski Most i prema Klokotovcu, tj. nad IV krajiškom brigadom, Polubrigadom i bataljonom 'Škundić' a drug Slavko neka dođe po dolasku druga Morače u ovaj štab radi učestvovanja u predviđenoj akciji«. Takođe sam zatražio da »smjenu i pokret III. k. brigade treba držati u najvećoj tajnosti«. Uopšte, od tajnosti manevara mnogo je zavisilo. Drug Tito je sve vreme planiranja na tome insistirao. Znao je reći kako je malo verovatno da će nemačke jedinice preći na italijansku okupacionu zonu. Za nas je bilo povoljno što je Bihać bio u italijanskoj zoni. Iskustva su nas upućivala na takvo mišljenje. Poslednji primer je bio Ključ: tek što su Nemci u nj ušli, morali su se na italijansku intervenciju povući. Ipak, otkrijemo li plain prerano, nemačko-italijanske komande su mogle uskladiti svoja dejstva i general Fridrih Štal, komandant 714. nemačke divizije, mogao je razmerno lako izbiti u zaleđe našeg rasporeda, prodirući sa severa dolinom Une, ili čak, što bi bilo donekle teže, ali po nas nepovoljnije, s istoka, preko Lušci Palanke i Benakovca prema Bihaću. Imali smo, dakako, sve te neprijateljske mogućnosti na umu, pa smo zbog toga i žurili i pazili da se ne otkrijemo. Otud uporno ponavljano naređenje svim brigadama: »pokrete držati u najvećoj tajnosti«.

To je jedino bilo nemoguće sakriti narodu. Krajina je obično sva, u neizmernim kolonama, maršovala sa svojom vojskom. Sećam se kako je Mitra Mitrović, kad sam s njom prvi put one jeseni bio na nekom zboru, zaneseno ustvrdila kako se »buna postrojila u brigade«, a Čopić je često pisao kako narod zna čak i pre nego je naređenje napisano, pre nego su jedinice obaveštene, kud ćemo krenuti, u kom pravcu ćemo udariti.

U noći 28. i 29. oktobra nisam znao situaciju kod Rodića. Očekivalo se da prodru u Sitnicu i Čađavicu i da manevrima u tom sektoru odvlače pažnju od zapadnog, bihaćkog pravca. Tek uveče, kad sam već bio u Benakovcu, primio sam Rodićevo pismo u kojem javlja da je 1. krajiška već »dobila naređenje za pokret prema Benakovcu, te je akcija odložena« i na Sitnicu (800 domobrana) i na Čađavicu (300–400 Drenovićevih—Marčetićevih četnika). Rodić mi je, takođe, javio da se 3. krajišku još ne može uputiti »na novi zadatak dok ne stignu dva bataljona 4. krajiške sa Grahova«. Predložio je da se zasad odustane od napada na Sitnicu i Čađavicu. Bilo je dovoljno da 1. krajiška polubrigada pod komandom Milana Zorića i Ljube Babića, 4. krajiška (Milutin Morača i Nikola Kotle) i 3. sandžačka, »koja je morala pomjeriti svoje snage u desno zbog ustaške kolone koja je stigla do pljevskih Podova« (posle pogibije Vladimira Kneževića Volođe i Rifata Burdževića Trše, komandu su preuzeli Velimir Jakić i Boško Đuričković, kao što su to 17. oktobra Vrhovnom štabu predložili Mitar Bakić i Peko Dapčević), objedinjenom akcijom vrše stalni pritisak na Sitnicu i Čađavicu gde će, javljao mi je Slavko, »pokušati likvidirati odvojene četničke grupe«.

Od Slavka Rodića sam tražio da što pre izvuče 3. krajišku i da joj naredi »da odmah krene preko Lušci Palanke ili Srpskih Jasenica i da se tamo zadrži do daljeg naređenja«. Znao sam da Karanovićeva brigada mora prevaliti preko 100 km, pa čak ako krenu i 30. oktobra bilo je nemoguće da na polazne položaje izbiju do večeri 1. novembra. Zbog toga sam od druga Tita zatražio odobrenje da operacija počne 24 sata kasnije — uveče 2. novembra. Vrhovni komandant se složio. Uveče 29. oktobra uoči Bakarićevog povratka u Liku, u Lapac, o tome je i njega obavestio. Tako je konačno 29. oktobra bilo utanačeno da će velika operacija u dolini Une početi 2. novembra 1942. godine.

Mi smo mogli već ujutro 29. oktobra, uz realno računanje da će 3. krajiška uz sve poteškoće, ipak, stići do večeri 2. novembra na polazne položaje, precizirati zapovest za bitku. Ali voleo sam da se, pre diktiranja zapovesti, konsultujem sa štabovima snaga koje sudeluju u operaciji. Bilo je neophodno saslušati mišljenje komandanata, komesara i načelnika štabova, osluhnuti njihovo raspoloženje, videti jedinice, preispitati sve mogućnosti, odnosno – kako je to dr Vaso Butozan znao reći – »čuti one koji treba da slušaju«.

Želeo sam, pre nego izdiktiram definitivnu zapovest za napad, da saslušam naše komandante i komesare, da čujem njihove predloge, jer uvek sam smatrao – i drug Tito me je tome učio, ne samo moje špansko iskustvo – da je dogovor s rukovodstvima snaga koje idu u napad neophodan pre napada. Inicijativa svakog borca, a kamo li komandira i komandanta, za nas je bila od presudne važnosti. Naša vojska se naučila ratovati nesputavano. Zbog toga je bilo neophodno održati savetovanje, koje sam zakazao u Benakovcu, a kasnije, budući da svi štabovi nisu mogli stići u Benakovac, još jednom na položajima iznad Bihaća, neki kilometar zapadnije od Grabeža.

Kad su svi kuriri poslati u brigade, onda smo se Osman Karabegović, dr Vaso Butozan, Albert Trinki i ja uputili u Benakovac, dvadesetak kilometara zapadno od našeg Štaba, tamo gde je bio štab 6. krajiške brigade i Okružni komitet za Podgrmeč. S nama je pošao i pratilac Gajić. Bili smo već uzjahali i niz grmečku strminu kasom krenuli jašući kroz visoku paprat prema kući Stevurine Kosovca, između Predojevića glavice i Vodica, kad se javi Gajić: moraće, veli pješice za nama:

– Ona moja raga nije nizašta, moram je otpisati!

Bio sam ljut zbog toga. Kad kod bi k nama iz brigada dolazio kurir bez konja, pisao sam komandantu da »ako već za kurira nije osigurao konja, neka kurir uzme komandantovog«. Gajić je dobro znao moje mišljenje o kurirskoj brzini, o vezama i relejnim stanicama. Baš on je 23. oktobra nosio moje pismo s kritičkim primedbama štabu 3. brigade iz koje »se izveštaji šalju kasno i sporo« i čiji su »kuriri često bez konja, a nose hitne izvještaje«. Tačno, pisao sam Karanoviću, »sredstva kojima raspolažemo veoma su oskudna« i »održavanje veza veoma je teško, ali je isto tako istina da nismo primjenili sva sredstva i sve metode koje se mogu primjeniti, istina

je da nismo iscrpili sve«. Znalo se da su slabe veze uslo-vile 95 posto neuspelih akcija. Ja sam čak, inicirajući razgranjavanje relejnih stanica, signalizacije i ispravnu primenu ugovorenih znakova predlagao »osnivanje speci-jalnih jedinica za vezu po brigadama«. Sve je to Gajić znao, a sad — eto ga, trči za nama bez konja! Moje, od-jednom smrknuto lice bilo mu je dovoljan odgovor. Os-man se nasmejao:

— E, pa burazeru, a ti sad lijepo potrči za nama...

Pustili smo ga da nas tako prati 5—6 kilometara — sve do Potkraja, a onda sam zaustavio Sokola. Sjahali smo i sačekali Gajića. Poslao sam ga u seoski narodnooslobodi-lački odbor da uzme konjsku zapregu i kola, a da naše konje zadrže dok ne pošaljemo po njih. Gajić je sve to dosta brzo obavio. Na žalost, nisam ni slutio da on tada prvi put upreže konje, da nema pojma kako se stavlja orma i kako se upravlja konjskom zapregom. Tek negde iza Majkić Japre, kad izbismo na potpuno izlokani drum, pa svaki konj poče da vuče na svoju stranu, a Milenko nikako da ih uzdama uskladi, postade jasna njegova neu-kost. U jednom trenutku desni konj naglo poteže na svoju stranu, točkovi se popeše na kamen i — zajedno s kolima smo se prevrnuli! Nikome se ništa nije dogodilo. Osman je, po svojoj navici, psovao nečijeg neodređenog oca, dr Vaso sav zablacen, smejao se iz svega glasa, a Trinki je po krajiški mrmljao nešto o »sprženom sunaš-cu« i majki božijoj. Gajić je prvi skočio iz blata; posivelo mu lice, ne zna kud bi s rukama. Ni reč nisam rekao sve dok kola nisu bila ponovo uspravljena i mi ponovo na drvenim sedištima. Tek tad, da razbijem Milenkovu mrzo-volju i nervozu, nasmejem se:

— Je li te to pukovnik Tomičić nagovorio da likvidiraš Operativni štab?

A u Benakovac, zapravo, i nije trebalo žuriti: tamo su nas čekali samo drugovi iz Šeste brigade. Kasno uveče stigli su Kozarčani, kao i uvek u punom sastavu: koman-dant Josip Mažar šoša, komesar Boško Šiljegović, njihovi zamenici Miloš Šiljegović i Dušan Misirača, i moj stari drug sa španskih bojišta Ratko Vujović, kojeg su po njego-voj uzrečici i prozvali čoče. Ratko Martinović, Niko Jurinčić i Đurin Predojević iz 2. brigade stigli su tek noću.

S Ratkom Martinovićem, Nikolom Jurinčićem i Burinom Predojevićem došao je i rukovodilac politodela 2. kraji-

ške Pero Radović, koji je poginuo dve godine kasnije, na Visu, kao komesar naše ratne mornarice. Dok su Niko, kao iskusni partijski rukovodilac, i Đurin Predojević, Grmečlija rasli s brigadom, zapravo s jedinicama koje su formirane u brigadu, Ratko i Pero su bili novi u Krajini

došli su k nama iz proleterskih brigada. S proleterima je došlo još nekoliko Krajišnika, koji su prekomandovani u naše jedinice, među ostalima i Dimitrije i Mila Bajalica, pa Enver Redžić. Sećam se kako su bili ugodno iznenađeni dočekom u našem Štabu. Baja naprosto nije mogao doći sebi kad im je serviran ručak s duplim tanjirima i kompletnim priborom. Tako je nešto kasnije reagovao i Pero Radović, Crnogorac, stari komunist i robijaš, koji je — ako se ne varam zbog Petka Miletića — imao neku predratnu partijsku kaznu. Zavoleo je Krajišnike, iako je u svojim strogim politodelovskim ocenama one jeseni pisao Centralnom komitetu da ih karakteriše »nizak ideološko-politički nivo« i »manjkavost u odanosti Partiji, toliko ukoliko je idealiziraju u smislu nerazumjevanja njenog faktičkog značaja uopšte, njenog obuhvata cjelokupnog života i borbe, prema tome njenog rukovodstva na svim linijama rada i borbe«. Ali to ne znaci da im nije priznao »visoku ljubav prema Partiji i vjernost Partiji i želju da se izdignu na stepen heroizma«. Tito me je u Petrovcu upozorio da Pero ima određenih primedbi na kadar u 2. brigadi i da je od Centralnog komiteta tražio pomoć »u tome što bi skrenuli pažnju Operativnom štabu o mišljenju partijske organizacije prilikom određivanja komandnog kadra u brigadi«, jer da on ne može naći »zgodnog redovnog puta da mu na to skrenemo pažnju, a privatnim putem ne želimo«.

— Reći ću to Osmanu! — obećao sam Titu.

Vrhovni komandant, koji je sa mnom tog trenutka razgovarao kao generalni sekretar Partije, nije želeo da Perinoj oceni pridajem neki poseban značaj. Reče:

— Stanje je sve bolje. Eto, i politodel 2. krajiške priznaje u svom pismu da, pišu, »sa drugom Ratkom ide najbolje, sve je socijalniji u poslu«.

Nisam o tome u Benakovcu razgovarao s drugovima iz 2. brigade. Bili su to različiti karakteri, ali svi i hrabri i odani. Đurin — snažan i silovit, grmečki vuk, omiljen u narodu i među borcima. Martinović, vitak, uvek utegnut, strog prema drugima, a strožiji prema sebi. Niko Jurinčić, marksist, stari partijac, jedan od aktivnijih komuni-

sta banjalučke partijske organizacije, umešno je usklađivao rad štaba. Oni su za predstojeću operaciju brigadu izvlačili iz rejonu Ljubije, gde su nekoliko dana vršili žestoke pritiske na neprijatelja. Ni borci, a ni starešine nisu znali da su ti napadi najobičnija zamka: u želji da pažnju neprijatelja što više odvučemo od Bihaća, naredio sam 2. brigadi da izvrši silovit pritisak kao da nam je od posebnog interesa da ovladamo ljubijskim područjem.

— Je li sačuvana tajnost vašeg manevra?

Niko Jurinčić se začudio takvom pitanju:

— Narod nas prati. Ali taj narod ne izdaje. Niko ne zna kud ćemo, ni borci, ali svi slute: cilj može biti samo Bihać.

Prva brigada je tek bila izvukla svoje bataljone s borbenih položaja, kad je stigao kurir s mojom porukom da rukovodstvo brigade, Milinko Kušić, Mlado Marin i Vojo Todorović, odmah krenu na dogovor u Benakovac. Stigli su tek na Grabež, odakle smo, kasno uveče posljednjeg dana u oktobru, izvršili rekognosciranje terena. Kao ostali komandanti i komesari, i Kušić i Marin, naprosto su bili stali od oduševljenja. Kušić se sve vreme divio:

— Zar zaista napadamo Bihać!

Kad su drugovi iz štaba 1. krajiške stigli na Grabež, boraca naše najiskusnije brigade je već bilo u rejonu Velikog Račića. Iz Ključa su krenuli 29. oktobra, a zatim, posle kraćeg zadržavanja u Bosanskom Petrovcu i Račiću, dobili su zadatak da pređu Unu. Znao sam da su imali vrlo naporan marš, ali Kušić o tome neće ni da govori, samo kaže:

— Raspoloženje je dobro. Spremni smo i za najteže zadatke.

Osma banijska je bila udaljena od Benakovaca na nekoliko sati jahanja, pa sam razložno očekivao da će i Banijci stići barem do ponoći. Stigli su tek sutradan, iza 10 časova — Hohštetner je doveo i komandanta Stanka Bjelajca i komesara Denija Vujnovića. Obavestili su nas da ranije, sinoć, nikako nisu mogli napustiti brigadu, jer je trebalo organizovati vrlo složeno prebacivanje 900 boraca i komore s desetak zaprežnih kola na desnu stranu Une. Prešli su je nešto južnije od Otoke. Hohštetner je s Titovim pismom i mojim porukama k njima stigao 29. oktobra oko 10 časova, a već u 14 brigada je bila u po-

kretu prema Uni. Uveče su izbili na obalu. Na desnu stranu se moglo samo čamcima, a tamo, gde su oni prelazili, bio je samo jedan čamac — vlasništvo nekog seljaka. Banijci su ga znali samo po imenu: drug čedo. On je tuda još od ustaničkih dana prevozio kurire, političke radnike i jedinice s jedne na drugu obalu Une. U Čedinom čamcu su prevezeni svi borci 8. banijske. Za komoru su napravili splav, a konje naterali, jašući na njima, da preplivaju hladnu reku.

Oko 11 časova 30. oktobra uzjahali smo i krenuli iz Benakovaca na zapad. U taj mah na znojnu konju, i sam oznojen i ozebao, stigao je komandant Treće krajiške Nikola Karanović, koji je rukovođenje pokretom brigade prepustio svom zameniku Vladi Bajiću i komesaru Simi Tadiću, a on je, jašući bez zastoja, za osam-devet časova prevalio osamdesetak kilometara od Ključa do Benakovca. Čim je popio vrući lipov čaj u štabu Šeste brigade, krenuo je s nama. Uspuť smo, kao što sam to ja uvek činio odlazeći na položaje prema Bihaću, svratili u Vranjsku Mosuru, u kuću neverovatno gostoljubivog Miloša Mandića, gde je bio štab samostalnog, Trećeg bataljona 6. brigade Hamddje Omanovića. Tu su nam se priključili Hamdija i još neki rukovodioci grmečkih jedinica, koje su raspoređene u polukrugu oko Bihaća, od Grmuše kod Krupe do Grabeža, bile naše najisturenije jedinice i, sastavljene mahom od ljudi iz bihaćkih sela — Bihać su najbolje poznavale.

Još za dana, idući cestom od Mosure preko Radića na Grabež, izhili smo na krajnje zapadne padine Grmeča. Kad smo prolazili pored rasutog sela Grabeža, s ceste se razleti grupa pionira, koji su izvodili neku svoju ratnu vežbu. Jedan od mališana je iz svega glasa vikao:

— Eno, ide drug Tito! — valjda zabljesnut našim komandantskim izgledom, ornim konjima, znakovima rukovodilaca na rukavima, šta li. Nekoliko njegovih vršnjaka su ga smirivali:

— Mući, beno, to se ne govori!

I dečaci Podgrmeča su znali šta je konspiracija!

Na čelu naše konjičke kolone jahali su komandiri i komesar najisturenije čete, Druge bihaćke — Branko Pilipović iz Lipa i Stipo Butorac iz Bihaća. Kasno popodne 30. oktobra zaustavili smo se u šumskom gustišu, malo udesno od ceste za Bihać, iznad samog Bihaća — mesto na kartama označeno kao kota 381. Odatle je Bihać bio izvanredno vidljiv.

Odmah pod nama je selo Vinica, malo udesno Alibegovići i Založje, dalje na zapad, preko puta i pruge, na samoj Uni, Kralje, jasno se vide i obe železničke stanice stara i nova, uz put koji s Grabeža vijuga kroz Prekounje, vidimo Rasadnik, i nama ulevo Pritoku... I leva obala Une lepo se vidi s Grabeža. Dvogledima osmatramo neprijateljski raspored u Sokolcu nad kojim se diže drevna kula — snažna ustaška otporna tačka, pa uzvišena Debeljača i Somišlje... Samo Žegar, iako nam je bliži od Sokolca, ne možemo videti s kote 381: pao u polje iza Somišlja, sasvim nam se sakrio.

Sledeći podatke iz obaveštajnih izveštaja iz grada, i uz pomoć Omanovića, svim komandantima i komesarima su pokazane utvrđene tačke u gradu, kanal koji prolazi kroz centar Bihaća, tamo gde su najjače otporne tačke, pojedine zgrade, mitraljeska gnezda...

Oko osnovne zamisli o prodoru u klinovima, o zaobilasku spoljnih utvrđenih mesta, i o breši u našem obruču, o svojevrsnom kanalu kojim smo omogućili izvlačenje neprijatelju da bismo ga lakše tukli na otvorenom terenu, nije bilo sporova. Ni o pravcima prodora nije bilo sporova, iako je bilo mnogo pitanja: komandanti su hteli znati što više, što detaljnije sve ono što ih čeka. Nešto detaljnije, uz neznatno sporenje, raspravljalo se o prodoru u pravcu jug-sever, iznad Lahovskih Brda, s 546 metara visoke Gradine na Dobrenicu, preko Mrđe i Lahova. Tamo je dosta velik brisani prostor i strmina: budu li jedinice tu primećene, neprijatelju će biti lako da ih tuče. Na tom pravcu je trebalo da nastupa 1. krajiška brigada, održavajući, zdesna, vezu s Drugom, a sleva, s Trećom brigadom. Kušić je dugo kroz dvogled osmatrao Sokolac, Somišlje, Golubić i dolinu Dobrenice. Konačno, smirujući žagor ostalih drugova, povišenim glasom kaže:

— Ići će — A onda se okrenuo svom komesaru Marinu:

— Bacićemo na Dobrenicu Raušev bataljon...

Grad smo s kote 381 osmatrali i za dana, ali i kad je pala noć: napad počinje noću i zadane položaje je najbolje osmotriti noću. Bilo je čudesno videti grad kako svetluca pod nama. I jedan drugi, još čudasniji, osećaj: naša snaga, naše jedinice toliko izrasle, toliko silno opremljene i osposobljene da mogu, eto, devetnaestog meseca posle okupacije napasti i osloboditi grad u kome je po veličini drugi neprijateljski garnizon u zapadnoj Bosni.

Jedan od drugova, mislim da je to bio komesar 8. brigade Deni Vujnović, poluglasno uzdiše:

– Eh, koliko li je puta dosad napadan!

Čini se da o istoriji Bihaća najviše zna dr Vaso Butozan, iako Drago Mažar, koji je s njim prismo prijateljevao, kaže da su to »buržoaske laži«. Dobročudni, dragi, simpatični Vaso, uvek spreman za šalu, ali i za savet, od onih koji i u najtežoj situaciji (samo ako nije avionski napad) nađu podsticajnu reč, izuzetno duhovit, mogao nas je zasmijati i onda kad nam je do smeha najmanje stalo, održao je kratko predavanje o Bihaću. Prva rečenica nas je sve zasmejala:

– Nadmorska visina: 227 metara ...

Poljanac ga blago munu u rebra:

– Čitamo mi kartu bolje od tebe, doktore.

Vaso se maši za bocu rakije u svom malom ruksaku:

– Ko pogodi kad se prvi put spominje u istoriji, može potegnuti – A kad se na to Osman nasmejao. Vaso diže ruku – Ti, komesare, čuti. Ovo se odnosi samo na komandante ...

Naši komandanti i komesari su bili mladi ljudi, i mahom bez nekih viših škola, uglavnom radnici i seljaci. Dr Vaso je među nama, koji smo se bili okupili na Grabežu, bio najstariji, za većinu pravi »čiča« – ravno četrdeset godina! Karabegović i ja smo bili u trideset i drugoj, kao i Dimitrije Bajalica. Kušić i Bjelajac su bili tridesetogodišnjaci. Karanović, Tadić, Jurinčić i šošić imali su po 28 godina, Mijatović i Šiljegović po 27, Martinović i Marin – po 26 godina, a Deni Vujnović 22. Vojska kojom su komandovali bila je u proseku još mlađa.

Razgovor koji smo o Bihaću povelili na Grabežu, kasnije sam, u selu, u logoru grabeške partizanske čete, nastavio s Vašom Butozanom. Nije me toliko zanimalo da je grad prvi put spomenut u istoriji 1405. koliko bitke za grad. Nažalost, Vaso je znao godine i komandante, umeo je krajnje zanimljivo pripovedati o dva osvajanja Hrvoja Vukčića Hrvatinića, o pohodu Sigismundovog bana Pavia Bišena, o osamnaest turskih uzaludnih opsada, a ponajviše o uspešnom napadu beglerbega Hasanpaše Predojevića, krajiškog sina, kojeg Čopić i u šali i bez šale proglašavaše pra-prapretkom našeg Burina, zamenika komandanta 2. brigade, koji je u devetnaestoj turskoj opsadi trijumfalno

ušao u Bihać i sultanu za adžmeni oglan poslao osam stotina dečaka i dve stotine odsečenih glava, godinu dana pre nego će ga banovi ljudi saseći pred Siskom, 1592. godine.

Franjo Kluz, kao i ja, pomno sluša Vasin čas istorije. Šef naše štapske kancelarije Đoko Jocić pljesnu rukama:

Vidite li, ljudi, Bihać pada samo pred Predojevićima. Kad je uspeo Đurinovog deda prašukunded po stričevskoj liniji, uspet ćemo i mi, jer je s nama Đurin ...

Naš komesar se ljuti što je tu Jocić:

– čaća te ljubio, odi u štab, pusti k vragu Predojeviće...

Od beglerbega Predojevića do našeg vremena Bihać je napadan dvadesetak puta, i samo dva puta uspešno: krajiška vojska pod komandom Jurja Lenkovića osvojila ga je ravno pre 348 godina, 5. novembra 1594, ali u Bihaću su se zadržali samo toliko da ga opljačkaju – nekoliko dana. Grad je Turcima konačno otet u dvadesetodnevnoj septembarskoj bici 1878. godine. Pri pomenu te bitke Jocić je opet živnuo: pokazalo se da on zna čak i pravce napada austrijske vojske, i sistem odbrane, i tok bitke. Istinski me je zanimalo:

– Koliko se plan razlikuje od našega?

Trinki je odmah razastro kartu, koja je već bila pripremljena zbog diktiranja naše zapovesti za predstojeću bitku.

Dr Vaso prepušta Jociću da objašnjava kako su dva austrijska puka napala Bihać sa zapada i jugozapada: preko Vedropolja na utvrđeni Žegar, i preko Debeljače na Somišlje. Kritikuje: da su iskoristili i severni pravac za napad, od Vrkašića na Hatinac, imali bi i manje žrtava i brže bi uspeli...

Ovoga puta iskustva drugih nismo mogli koristiti.

Oko 22 časa, u mrkloj noći, nas tridesetak, koji smo ^osmatrali Bihać i dogovarali se o predstojećoj operaciji, kasom smo odjahali u selo Grabež. Nina Starčević nas je dočekaao s toplom večerom u kući Đure Pašića. Tu su kuću u onom kraju svi nazivali Logor, jer su tu u danima ustanka logorovali prvi partizani. Nekad je to, zapravo, bila štala. U proleće 1942. grabeški partizani su je proširili, pa je u vreme bihačke operacije bila vrlo prostrana, duža od tridesetak metara. S nama na večeri su bili i drugovi iz grabeškog Narodnooslobodilačkog odbora, naš do-

macin Đuro Pašić, predsjednik Odbora, i Spaso Radaković, sekretar.

Posle večere, a i za vreme večere, još jednom smo analizirali veličinu predstojećeg zadatka. Komesar Operativnog štaba Osman Karabegović već je imao sastavljen uvodni deo zapovesti za bitku: političko obrazloženje operacije, ono što je trebalo – kako ćemo u zapovesti i naznačiti – »pročitati svim borcima pred strojem«:

»Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije stavio nam je zadatak da likvidiramo neprijateljsko uporište u Bihaću i da oslobodimo grad Bihać i njegovu okolinu.

Pri izvršenju povjerenog nam zadatka, vi, junački borci krajiških i hrvatskih brigada, morate se osjetiti ponosnim i srećnim kada je došao čas da se osvetite za sva strašna zlodjela, za sva ubijstva i paljevine, koje izvršite ustaški krvoloci nad našim narodom. Uništenjem ustaških zjevera i razbijanjem Bihaćkog garnizona nestalo bi još jednog zločinskog centra – ustaške Bihaćke županije, koja je bila, a i danas je glavni potstrekač i organizator svih nasilja u čitavom ovom području. Vi treba da snagom svojih pušaka, mitraljeza i topova izrečete zasluženu kaznu dželatima, koji još i danas pale, pljačkaju i ubijaju po Lici, Bosni i Baniji. Taj vaš junački podvig bio bi najveličanstveniji i najdostojniji pozdrav našem junačkom Vrhovnom štabu, bio bi najdičnije pružanje bratske ruke herojima Staljingrada i svim borcima junačke Crvene armije na veliki dan 25-godišnjice Oktobarske revolucije. Taj veliki dan slavlja Oktobarske revolucije, koji se podudara sa junačkim otporom staljingradskih heroja, neka prođe i u našoj Krajini i Hrvatskoj u znaku borbe sviju naših oružanih snaga i zajedničke borbe partizana Hrvatske i Krajine. Neka nas napad na Bihać – kosturnicu nebrojenih žrtava – napoji narodnim gnjevom prema tuđinu i njegovim ustaškim i četničkim slugama. Neka to bude još jedan snažan i gromoglasan odgovor, vas, hrabrih junaka Krajine i Hrvatske, lažljivcima u Londonu koji pokušavaju da vaša junačka djela na Prijedoru, Krupi, Glamoču, Mrkonjić Gradu, Jajcu vežu uz svoje izdajničko četničko ime i prisvoje sebi. Budite ponosni da stojite u prvim redovima borbe za slobodu, da se zajednički sa velikom i junačkom Crvenom armijom borite za slobodu i bolji život, da čistite našu dragu domovinu od tuđina i njegovih slugu. Sav naš narod obgrlit će vas svojom velikom lju-

bavljaju, istorija će zabilježiti vaša junačka djela, a naši mladi učiće se na svemu onome kako se je branila i kako se oslobađala svaka stopa naše zemlje.«

S rukovodstvima brigada, koje su uveče 2. novembra trebale da napadnu Bihać i neprijateljska utvrđenja oko Bihaća, rastao sam se kasno u noć 30. i 31. oktobra. Osman, Poljanac, dr Vaso, Trinki i ja smo s pratiocima i kuririma ostali u Grabežu, u Logoru. Tu su bili i drugovi iz Okružnog komiteta Partije za Podgrmeč, Maglajlić i ostali. Tokom dana stigao je i Đuro Pucar Stari, a uveče je dojahao i Slavko Rodić. Prilikom pisanja zapovesti svi smo bili na okupu.

U međuvremenu su neprestano stizale nove informacije o neprijatelju. Milku Vukašinić iz Grmuše Omanović je doveo u rano jutro 31. oktobra: upravo se vratila iz gostionice Meše Alibabića iz Ostrošca — u Cazinu, Otoki 1 Ostrošcu situacija je neizmenjena. Nešto kasnije predat nam je Srpov izveštaj iz Bihaća: nekoliko novih podataka o ustaško-domobranskim grupama u selima severno i severoistočno od Bihaća. Partijska organizacija, letošnjim provalama privremeno dovedena u krizu, konačno je bila potpuno reorganizovana, ili — kao što je to Srp 31. oktobra napisao — »opet postavljena na noge«. Za to je ponajviše bila zaslužna Iška Sadiković.

Podatak iz jednog ranijeg obaveštenja — ono kako je župan krbavsko-psatske velike Župe posetio Pavelića i tražio odobrenje za formiranje ustaške krajiške divizije sa sedištem u Bihaću — Srp je preciznije rasvetlio svojim poslednjim izveštajem pre oslobođenja Bihaća:

»Bihaćki logornik i još nekolicina bandita-muslimana osnivaju 'Krajišku legiju' u koju će ući seljaci muslimani iz Bosanske krajine i biti upotrebljeni za čuvanje ovih krajeva. U Zagrebu su im odobrene puške, mitraljezi i bacači mina te će ih uskoro donijeti ovamo i to sve organizovati. Jedan drug oficir, koji je trebao ići na Istok, te da bi i sebe spasio a pomogao zajedničkoj stvari prijavio se je u tu legiju. Mi smatramo da nije pogriješio jer će nam tu moći samo koristiti izvještajima i obavještenjima ...«

Kad smo iz tog Srpovog pisma pročitali kako »jedan čovjek siromah prodaje durbin koji vrijedi 5-6.000 dinara, za 3.000 dinara«, Stari Pucar se od sveg srca nasmejao:

— Kasno se prijavio. Sutra ćemo imati dosta durбина!

U Grabežu smo sasvim mirno čekali večer 2. novembra. Ni kod jednog od nas nije bilo ni tračka sumnje u uspeh. Istina, bilo je preterivanja u ocenama brzine osvajanja Bihaća. Verovalo se, naime, da će Bihać pasti već do jutra, ili najkasnije do večeri 3. novembra. Oko toga nije bilo prepirke, ali sam, računajući sa žestinom ustaškog otpora, jasno dao do znanja drugovima iz našega Štaba, a i onima koji su dolazili od Vrhovnog komandanta, da se borba može protegnuti i do 4. novembra.

Popodne 31. novembra iz svih brigada su u Grabež, u logor 3. bataljona 6. brigade, došli kuriri, kao što sam se i dogovorio s komandantima. Već uveče, ili pred jutro narednog dana, svi štabovi su imali našu zapovest:

»... Podaci o neprijatelju.

Bihać sa okolinom: XII pješ. domobranska pukovnija, jedna lovačka bojna, dvije bojne ustaša, jedna satnija II pješ. domor. puka iz Zagreba.

Raspored ovih neprijateljskih snaga vidi se iz dviju skica i dvaju spiskova, koje su dobili štabovi brigada. Ličko Petrovo Selo: Jedna ustaška bojna i 20–30 domobrana, sa jednom haubicom, jednim protivtenkovskim topom i dva bacača.

Ostrožac: 150 domobrana sa dva teš. mitraljeza.

Cazin: 118 domobrana, 8 žandara, 5 policajaca i 3 financa, sa dva teš. mitraljeza od kojih po jedan na Kuli.

Bos. Krupa: Jedna lička ustaška bojna, 30 legionara, 60 naoružanih civila, 58 žandarma (10 stalnih, 48 pomoćnih) dvije haubice, jedan brdski top, dva bacača.

Kladuša, Bužim, Tržačka Raštela, Gata i Vranograč su također neprijateljski garnizoni sa snagama promenljive jačine. Posade su mahom od ustaša i domorodaca koji su kod svojih kuća i koji se pozivaju u slučaju potrebe.

Ima i promjena u brojnim stanjima po neprijateljskim garnizonima. Iz Bihaća otišla je jedna lovačka bojna u pratnji štaba divizije i nije se vratila. Iz Ličkog Petrovog Sela bilo je došlo 200–300 ustaša u Bihać kao pojačanje. Prilikom napada hrvatskih partizana na s. Vaganac i okolinu otišlo je nešto ustaša u Ličko Petrovo Selo kao pojačanje.

Zadaci naših jedinica:

a. II lička u. brigada napašće i likvidirati neprijateljsko uporište Ličko Petrovo Selo. Veza lijevo sa III krajiškom, a desno na VIII hrvatskom brigadom.

b. VIII hrvatska brigada izvršiće napad na neprijateljska uporišta od s. Pokoj do Čavkića i Založja, zaključno, likvidirati usput uporišta Bakšaiš i Hatinac, napasti neprijateljska uporišta na staroj i novoj željezničkoj stanici i kod Batinjola i likvidirati ih sa II krajiškom brigadom, upasti u grad... Veza desno sa V i VI krajiškom brigadom, koje napadaju Ostrožac, Brkiće, Kurtovo Selo, Jezero i Spahiće. Veza lijevo sa II krajiškom brigadom, čije je desno krilo kod škole u Založju, u početku napada.

c. II krajiška brigada napada neprijateljska uporišta od škole u Založju (zaključno br. 31) do rijeke Une, likvidira ih i upada u grad. Veza desno sa VIII hrvatskom brigadom, a lijevo sa I krajiškom.

d. I krajiška brigada napada na neprijateljska uporišta na lijevoj obali rijeke Une, ostavljajući zasjedu prema s. Golubić, napadajući s. Sokolac po mogućnosti sa bihačke strane, napada na neprijateljsko uporište na Somišlju (bunker), preko Debeljače održava vezu sa III krajiškom brigadom i pomaže joj u likvidaciji neprijateljskog uporišta u Žegaru (logor). Održava vezu udesno sa II krajiškom brigadom, a ulijevo sa III krajiškom brigadom.

e. III krajiška brigada napada na neprijateljsko uporište u Žegaru od groblja preko logora do spomenika, u čemu će joj pomoći i I k. brigada. Čisti neprijateljsko uporište prema Vedrom Polju i na krivinama na putu između Žegara i Zavalja (br. 43 i 44). Neprijateljska uporišta u Zavalju i Skočaju obilazi obezbjeđujući se od njih. Jednom zasebnom grupom napada na neprijateljski aerodrom. Po likvidaciji neprijateljskog otpora upada u grad. Napominje se, da se, po mišljenju vojnih stručnjaka iz Bihaća, lako može upasti u grad pravcima između Zavalja i Baljevca. Održava vezu desno sa I krajiškom preko Debeljače, a lijevo je II lička u. brigada kod Ličkog Petrovog Sela.

f. V krajiška brigada sa III bataljonom VI krajiške brigade napada na neprijateljska uporišta u Ostrošcu, Brkićima, Kurtovu Selu, Srbljanima, Jezeru i Spahićima i blokira ih ako ne može da ih očisti. Zaposjeda drveni most u Ostrošcu, drži ga i sprema ga za paljenje u slučaju potrebe. Pomaže i II bataljonu VI k. brigade u presijecanju drumu i postavljanju zasjeda na drumu Bo. Krupa-Gnjilovac-Ostrožac. III bataljon VI k. brigade postavlja zasjedu i prekida drum Bos. Krupa-Gnjilovac-Ostrožac. Prekida telefonsku vezu Bihaća sa Cazinom i Krupom što ranije.

g. VI krajiška brigada postaviće zasjedu na pravcu Krupa-Radić-Bihać prema Krupi. II bataljon VI. k. brigade postaviće zasjedu na pogodnom mjestu na drumu B. Novi — B. Krupa.

h. Zadaci haubica:

Dvije haubice postaviti na pogodan položaj na Grabežu. 2. novembra t.g. u 21,30 časova ispaliti svega dvije granate na bunkere u Somišlju. Odmah zatim ispaliti po 10 granata (svega 20) u sam grad i to sa obje strane rijeke Une. Prvu granatu opaliti tek onda kad se bude čula borba. Ako dođu haubice sa sektora B. Grahovo, smjestiti ih na pogodne položaje na prostoriji Hrgar-Tihotina. Zadatak će im dati štab I k. brigade.

Početak napada: biće u 21,30 časova, 2. novembra 1942. godine. Do toga vremena jedinice će se privlačiti polaznim položajima za napad, koji će tačno početi u 21,30 časova.

Komandno mjesto: nad svim jedinicama koje napadaju Bihać i okolinu biće između Grabeža i Bihaća. Izvještaje slati u logor III bataljona VI krajiške brigade na Grabežu, gde će biti ostavljena veza.

Zasjede: Sve jedinice ostaviće minimalne zasjede u blizini polaznih položaja, na pravcima kuda bi neprijatelj mogao bježati iz Bihaća.

Putovođe: II bataljon VI k. brigade daće po jednu desetinu za putovođe II krajiš. i VIII hrvatskoj brigadi. Pitanje putovođa kod V krajiške brigade riješiti također u sporazumu sa III bataljonom VI krajiške brigade.

Četa ličkih partizana, koja se nalazi oko Lohovskih Brda, sadejstvovaće sa I i III krajiš. brigadom i po potrebi daće im putovođe.

Sanitet: — Brigadna previjališta postaviti na najpogodnijim mjestima. Sve ranjenike kojima je potrebna hirurška pomoć (frakture, raskomadine, trbušne povrede) upućivati što hitnije u hirurške ekipe:

1. hirurška ekipa u s. Račić (pravac Bihać-Petrovac)
2. hirurška ekipa u s. V. Radić u popovoj kući (pravac Bihać-Krupa (prihvatne bolnice:))

I. Teočak,

II. Gudovac (raskršće).

Sa ostalih pravaca slati ranjenike u najbliže ambulante.

Evakuacija plijena: Plijen treba evakuisati preko Ripča za Hrgar i u pravcu D. Lapca za s. Nebljusi. Oružje, artiljeriju i municiju evakuisaće što prije same jedinice u označenim pravcima. Evakuaciju ostalog plijena izvršiće Operativni štab. Podjelu plijena vršiće Operativni štab u sporazumu sa VŠ i Glavnim štabom Hrvatske, prema stvarnim potrebama.

Rezervna hrana: Štabovi sviju brigada postaraće se da borci ponesu rezervnu hranu za jedan dan (hljeb i meso).

Evakuacija zarobljenika: ... Zarobljene domobrane slati u logor III bataljona VI k. brigade na Grabežu.

Zadaci i raspored jedinica poslije oslobođenja Bihaća:

VIII hrvatska brigada odlazi cestom u pravcu Ličkog Petrovog Sela, hvata vezu sa II ličkom u. brigadom i sporazumno sa njom kontroliše pravce koji vode u Bihać, ostavljajući potrebne zasjede.

I krajiška sa dijelovima VI krajiške brigade odlazi prema Cazinu, čisti ga i postavlja potrebne zasjede prema neprijateljskim uporištima.

II krajiška brigada po izvršenom zadatku odlazi k V krajiškoj brigadi k Ostrošcu i pomaže joj ako treba. Odlazi sa V krajiškom brigadom i obje sporazumno napadaju Bos. Krupu.

III krajiška brigada po likvidaciji neprijateljskih uporišta u Bihaću preuzima na sebe gradsku službu i neposredno obezbeđenje grada. Odmah potpuno blokira sve ulaze i izlaze iz grada i ne pušta nikoga bez obzira. Postavlja straže pred bivše državne zgrade i dućane, koji će se konfiskovati. Za slučaj evakuisanja naših snaga iz Bihaća po nuždi, pali sve javne zgrade i druge koje bi bile ma od kakve koristi za neprijatelja.

Za predviđenu akciju oko Ostrošca II k. brigada pozajmiće V k. brigadi jedan teški bacač sa granatama i poslugom.

Borbeni zadaci za ovu akciju jesu: DRVAR-GOSPIĆ.

Da bi se za vrijeme borbe vidjelo dokle je koja jedinica stigla palice se vatre.

Znaci za spuštanje aviona: Po zarobljavanju vojnika na aerodromu III krajiška brigada tražiće od njih propi-

sane znake za spuštanje aviona i davaće ih neprijateljskim avionima.

Prije izvršenja napada brigade će hvatati civile na koje naiđe i držati ih do kraja akcije.

Jedinice VI krajiške brigade neka ponesu u akciju i sva sredstva za borbu protiv tenkova sa kojima raspolažu kao na primjer: nagazne mine, flaše sa benzinom i svežnjeve bombi. Upotrijebiti ih gdje bude trebalo.

Sve jedinice neka ponesu i sva sredstva za sječenje prepreke od žica.

Komore i intendanture ne smještati u grad ...»

Sutradan, kad su već sve brigade imale našu zapovest za napad, i kad su već komandiri svih četa čitali našu poruku (»Budite ponosni, da stojite u prvim redovima borbe za slobodu... da čistite našu dragu zemlju od tuđina i njezinih sluga«), i kad su partijski i skojevski rukovodioci održavali kratke, leteće sastanke i izveštavali nas o uporno ponavljanim zavetovanjima (»Nećemo izneveriti, nećemo ustuknuti!«), Bajalica mi je javio da je »na saslušanju Beširevića Ibrahima (Borbaš), baštovana i posednika iz Bihaća, Teze Silberštajn, udane Midžić (njen je drug neki dan otpremljen u konc. logor) i njene majke, obe iz Bihaća«, prikupio podatke da u Bihaću, Krupi, i svim okolnim mestima »ima oko 2000 ustaša takozvane 'ličke legije'... a domaće legije i ustaša u selima oko Bihaća i u Bihaću 500 i domobrana do 400, milicije i pomoćnih žandara oko 100. U Pokoju oko 70 domobrana, u Bos. Krupi ustaška bojna, koja ima strojnu satniju. Od te bojne jedna je satnija sa ustaškim zastavnikom (njih oko 120) u Otoki. Osim toga u Otoki ima 50 mladih, stalnih žandara i oko 80 milicionera, a domobrana nema nikako. U Bos. Krupi pored ustaša ima jedna satnija domobrana i milicije i 80 do 100 pomoćnih žandara, 2 haubice i navodno 3 bacača. Na Ostrošcu ima oko 40 domobrana, koji su smješteni u željezničku stanicu i u Selu Kurtovu. Na mostu jedna satnija ustaša. U Jezeru i drugim selima nisu svi na okupu. Stražu daju na most i povrh sela. U Czinu nema domobrana, samo jedna satnija ustaša. U Gnjilovcu na putu za Cazin ima nešto te ustaške satnije. U Pećigradu oko 10 žandara, kod kuće Barjaktarevića Alage u Vidovskoj ima 5 ustaša, a po noći dolazi po 60 civila sa sjekirama i roguljama na stražu«.

Operacija koju smo pripremali bila je do tada najveća bitka u našem oslobodilačkom ratu; ujedno: najveća kon-

centracija partizanskih snaga. Napadali smo drugi po veličini neprijateljski garnizon u zapadnoj Bosni. Činilo mi se, krenuvši uoči bitke iz Podgrmeča prema Bihaću, odnosno prema Grabežu, da sav narod Krajine zna za naše pripreme. To je tako uvek bilo u Krajini. Pre nego i zapovediš pokret, vojska zna da se pokret priprema. I pre nego vojska krene, narod zna kud njegova vojska kreće.

Najbolje je to Čopić opisao, pa ako njegov tekst i ima mnogo smešnog, i to smešno, to duhovito, to čopićevsko analiziranje Krajine, u suštini je duboko i istinito: kako je to Krajina uvek znala gde smo krenuli, čopić tumači:

»Kako se moglo saznati za budući napad na Bihać kad je najviša partizanska komanda tek počela da razmišlja o toj akciji?

To se pita čak i španski borac, Košta Nad, komandant čitave krajiške partizanske vojske. Jednog dana navrati on pored kuhinje Omladinske čete kad ga kuvar Lijan zaustavi pitanjem:

— Kad ćemo na Bihać, druže Košta? Ja se već spremam kako ću jurišati preko mosta na Uni.

Komandant se iznenađeno trže i upita:

— Ama, ko ti je to kazao da se mi spremamo na Bihać?

— Ehe-he, ko! — lukavo zaškilji Lijan. — Kazao mi Zu'ko Zukić, ima hiljade očiju i ušiju i sto i jedan i po nos!

— Zuko Zukić? — začuđeno se u sebi pitao komandant.

— Ma koji li je to sveznalica? Već sam nekoliko puta za njega čuo.

O tome tajanstvenom svezzalici uzaludno je bilo pitati bilo koga u narodu. Svak je slušao njegove vijesti i vjerovao im, ali ga još niko nije vidio, a kamoli da ga je poznavao.

Spremaju, recimo, partizani napad na neko neprijateljsko utvrđenje, drže to u najvećoj tajnosti, kad negde, na veče, na nekom seoskom sastanku, istom čuješ iz mraka novost:

— Bogme se naši spremaju da raspale po bunkerima tamo kod raskršća.

— Ma ko to kaže? — prenu se radoznali slušaoci.

— Kaže, bogami, Zuko Zukić.

E, onda je tačno, Zuko nikad ne laže.

Taj tajanstveni svenarodni Zuko Zukić osluškuje sve glasove, prati vojničke kolone, sluša razgovore komandanta, zaviruje u njihove bilješnice, prati let aviona, osluškuje udaljeno gruvanje topova, gleda za jatom ždralova koji putuju na jug i najavljuju skoru zimu ... Sve to pamti i sabira Zuko Zukić, pa ti istom jednog dana šapne na uvo bilo kome čovjeku:

– Sprema se napad na partizanska sela!

– Onda taj čovjek i ne pita ko mu je došapnuo, čak se i ne sjeća kog je trenutka sve to čuo, već žuri do prvoga komšije i obavještava ga:

– Sprema se napad na nas, budi u pripravnosti.

– Šta, je li se to javio Zuko Zukić?

– Jeste, on glavom.

Zuko Zukić: to ti je opštenarodna i svenarodna obavještajna služba s bezbroj očiju i ušiju, osmatračnica, veza, straža, signala, znakova, kombinacija, doskočica, zamki, mreža, šumova. Gluva tišina, koja svaki čas može da progovori topovskim glasom. Čak i mala djeca na partizanskoj slobodnoj zemlji pomalo rade za našeg Zuku Zukića...«

Po šumama i selima Grmeča veoma često uz vojsku su se kretale neizmerne kolone kordunsko-banijskih i kozaračkih zbegova. U mom sačuvanom zapisu evo jednog podatka iz 1942. godine: 24536 dece, žena i staraca u grmečkim logorima, u gladnim kolonama. Stočni fond nam je bio već znatno uništen. Morali smo zasejati i obraditi sve slobodne poljoprivredne površine i voditi stalnu bitku s neprijateljem za žetvu. Nekad smo brigade izvlačili iz ratnih operacija i slali ih da brane žitna polja. I o tome evo zapisa od 17. oktobra 1942. godine:

»III krajiška brigada ima za zadatak da obezbijedi žetvu sa pravca Vrhpolje i pravca istočno od Krasulja. Za zaštitu ovih pravaca upotrijebiće svoja sva tri bataljona. Osim toga ova brigada po potrebi će sa manjim dijelovima zaštititi kukuruz od elemenata koji su skloni pljački.«

Omladina, pa čak i deca i starci, bila su po četama organizovana. Narod kao vojska! Čete žeteoca noću su obavljale žetvu na oranicama koje su prema Krupi, Sani, Bihaću, Novom i Dubici bile stalno na udaru neprijatelja.

Čudesna je bila Krajina 1942. godine!

Sećam se večeri 1. novembra. Umoran, na nekakvoj sam drvenoj kantrigi dremuckao uz ognjište u grabeškom logoru. Odjednom su se tu pojavile dve devojke. Ne znam kako su prošle mimo straža. Nosile su po dve dunje i torbu jabuka:

— Da se osladiš, druže — rekla mi je jedna od njih, vižljasta, krhka, krupnih, tamnih očiju, raščesljane kose preko koje je ovlaš zavezala šareni rubac.

Rekao sam im da jabuke i dunje daju stražarima. One su ipak ostale i dalje ispred mene. Prebacuju težinu tela s nogu na nogu, očito nešto bi da pitaju. Konačno se ona crnokosa odlučila:

— Povedi nas, druže komandante na Bihać ...

Iako je tada krajiška omladina, muška i ženska bila izvanredno organizovana i sva uz narodnooslobodilački pokret, u brigadama nismo imali mnogo devojaka. U Prvoj je, na primer, uoči bihačke operacije bilo samo dvadesetak žena, u Drugoj samo šest, u Trećoj 43, u kozaračkoj 54, a u grmečkoj nešto više — 105. U svim krajiškim jedinicama 1. novembra 1942. godine, među desetak hiljada boraca, bilo je svega 236 žena. Smatrao sam da za njih ima izvanredno mnogo poslova i izvanredno teških zadataka i onda kad nisu u jurišima. Ništa nije strašnije nego gledati kako ginu deca i devojke. Nešto u tom smislu sam rekao i onim dvema devojkama koje su mi donele žute, mirišljave, u udavačkim škrinjama, čuvane, u ruho udavačko umotane dunje. Ali, nisu prihvatale ni jedno objašnjenje. Ispričale su mi kako su one došle da zamene svoju braću (mislim da je jedna rekla: da zameni brata, a druga verenika) koji su poginuli u Proleterskom bataljonu proletos na Motajici. Obojica su bili barjaktari — Milan Bosnić, sekretar skojevske organizacije u bataljonu i bataljonski zastavnik: pao je koseći iz stojećeg stava neprijatelje, a kad je i trećim metkom pogođen, već na samrti, klicao je Partiji; i barjaktar Grmečke čete Proleterskog bataljona Rade Mirković, koji je sa zastavom u levoj, a sa šmajserom u desnoj tri puta predvodio juriš na četničku zasedu.

— Pa zar da i vi ginete, ako su već oni poginuli!

— Ne daš nam, znači!

— Vratite se i radite na selu ...

Otišle su, ali se u selo nisu vratile: prilikom »smotre« palih drugova u Bihaću 4. novembra video sam i njih dve pokosili su ih ustaški rafali iz medrese.

Bile su to kćeri Krajine koja je čudesnim zanosom prihvatila našu narodnooslobodilačku borbu. O tome narodu i njegovim borcima često sam i s drugom Titom razgovarao. Znao mi je reći, a to je i napisao, da »krajiški borci zauzimaju jedno od prvih mjesta, kako po svom junaštvu tako i po svojoj izdržljivosti. Naše krajiške brigade izvršavaju bez pogovora i najteže zadatke... Isto tako divne primjere kakve pokazuju naši krajiški borci na frontovima, pokazuju i naša krajiška omladina i naše krajiške žene u pozadini...«

Kako smo se mi približavali Bihaću tako se približavao i narod. U kolonama, u grupama, s kolima i bez kola, na konjima i pešice, stari i žene, devojke i deca stizali su iz mesta udaljenih desetke i desetke kilometara. Ti ljudi, ti krajiški seljaci, taj svet koji je stolicima maštao o slobodi, a oduvek živio na ivici gladi ili u gladi, »mnogo voli svoju vojsku« — pisao sam drugu Titu u dodatku jednog od prvih izveštaja o bici: — »devojke nose raspletene kose za celo vreme borbe za Bihać«.

Uoči bitke činilo mi se kao da se sva Krajina okupila po čukama oko Bihaća! Žene i starci, crne marame i štapovi. I rojevi dečaka, koji više nisu toliko mali da bi bili samo za igru u kući, oko kuće i do na kraj sela, ali nisu ni za pušku dorasli. Ide ta čudesna vojska iza naše vojske, u stopu nas prati, ide i ćuti, neizbrojiva. Stisla se ta gomila, naprosto pritiska nam leđa, čim zastanemo, zavalja se — — čim zakoraćimo ide i ona; uvek je sa svojom vojskom išla sva Krajina.

S jedne strane, ispod nas, na obalama Une, na zapadu od našeg komandnog položaja, svetlucaju ulične lampe okruženog grada, svetla se seku s kišom, a s druge strane, po padinama Grmeča, stisnuo se narod Krajine. Poneka devojka poleti za četom, starci lukavo žmirkaju i brišu grliće svojih polupraznih boca s rakijom, a žene — majke su to, ili supruge — skrstile ruke na grudima u nemom iščekivanju. One znaju: napad nije samo pobjeda. Sutra će neke — samo da ne budu mnoge — od njih bugariti.

Ide Krajina, uvek mlada.

Devojke kose rasplele.

Znao sam da to ne ide u ratni izveštaj. Ali mi nismo vodili običan rat i nismo pisali obične izveštaje, pa nema

nelogičnog u rečima koje sam — javljajući o toku bitke — pisao o devojkama Vrhovnom komandantu, koje »nose raspletene kose za celo vreme borbe«.

Veso Masleša, koji se zatekao u ovećoj grupi drugova Operativnog štaba, na samom komandnom mestu, takođe je pisao onih dana o narodu iza vojske (ili s vojskom, jer teško je to bilo, u ratu kakav je bio naš, razmrsivati):

»... Narod iz okoline Bihaća je sav, bez izuzetaka, protiv ustaša. Nema četnika — nema izdaje. Lako je ratovati kad je narod s tobom. A narod bihačkog kraja, sav narod je s partizanima. Dočekuju, ispraćaju, pomažu. Vodiči obećavaju da će naše brigade i bataljone sprovesti u sam grad bez metka. Retko sam video takve vodiče. Tako oduševljene vodiče. Najdirljivija pojava i dokaz ljubavi za partizane su seoske devojke. Od trenutka kad je počeo napad... sve devojke išle su sa raspletenim kosama. Sa svojim raspletenim kosama ispod marame, one su donosile i darivale našoj vojsci svu brigu i svu ljubav svojih mladih godina. One su rasplele kose, jer su i njihove majke i njihove babe raspletale kose kad su njihovi očevi, njihovi dedovi vodili borbu s Turcima. Da se vojsci ne zamrse putevi...«

I tako, lišeni straha da će nam se zamrsiti putevi, krenuli smo na Bihać. Komandantima i komesarima brigada, nekoliko puta sam naglasio:

— Ne zadržavati se na prilazima. Bez pucnjave ići direktno na grad. Ono što neprijatelja iza vas ostane, lako ćemo ih likvidirati!

Ima o tome i nešto u zapovesti, koju sam uputio preko načelnika Poljanca 2. novembra 8. banijskoj brigadi: »... Potrebno je da jedinice što prije upadnu u grad. Akcija oko čišćenja okolnih sela ne bi smjela omesti glavnu akciju«.

Očekujući otpor ustaško-domobranskih posada u selima spoljne odbrane Bihaća, tražio sam od naših brigada da se tu ne zaustavljaju i ne troše energiju otežući s izvođenjem osnovnog zadatka. Baš tako je i Tito rekao: »Ne rasipati snage gde nije neophodno«. Neprijatelja smo mi dobro procenili i znali smo sve njegove prednosti i sve mane. Rekoh već, unapred sam odustao od koncentričnog napada: neka se neprijatelj lažno nada da će se izvući. Četiri naše brigade, kao četiri ubojita klina, usmerene su u Bihać s istoka (u Prekounje) i s juga, odnosno jugoistoka, na snažnije branjeni i bolje utvrđeni deo grada na levoj obali Une.

Prilikom komandantskog izviđanja na Grabežu, iz šume gde smo za neprijatelja bili neprimetljivi, a sami smo sve mogli videti, čak i bez dvogleda, zatražio sam da sve starešine, do komandira čete, izvrše rekognosciranje terena: iako su sve jedinice imale vodiča, želo sam da se komandni sastav što bolje upozna sa terenom. Noću napadamo, i onda će se svi lakše snalaziti. Svakom vođu, a da ne govorimo o većim jedinicama, bio je preciziran i pravac napada i objekti koje moraju savladati. »Ako akcija ne svrši noću, nastavlja se i po danu« — upozorili smo brigade. Iz napada na Prijedor, Krupu, Ključ, Glamoč, Livno, Kupres, Jajce i druga mesta znali smo šta znači udariti u samo srce neprijatelja, prodirati do toga srca u klinovima, a onda, u akcijama iz samog grada, razbijati, u takvim situacijama obično zbunjenu, odbranu, kako bismo olakšali napad snaga koje s čela nadiru na utvrđenje, na bunke i rove na samoj ivici mesta.

Vatrenu i manevarsku moć krajiških brigada dobro sam poznao, kao i sve komandante i komesare. Te krajiške komandante je trebalo poštovati naročito zbog toga što su i u nevolji ostajali smireni. U Španiji sam shvatio, i to je iskustvo bezbroj puta posvedočeno u našem ratu: smirenost u nevolji — najvažnija je odlika zapovednika. Ali Banijske, koji su u našem planu dobili vrlo značajno mesto, krajnji desni krak luka oko Bihaća, pravac severoistok —

železnička stanica, nisam poznavao. Posle dvodnevnog marš-manevra, komandant Stanko Bjelajac i komesar Damjan Vujnović su poslednje pripreme izvršili u Malom i Velikom Radiću, nešto zapadnije od Grabeža. Smotru Banijaca sam izvršio popodne na sam dan napada. Sa mnom su bili Đuro Pucar i komesar Osman. Upoznao sam komandante bataljona Miloša Suzića, čuvenog Suzu, Radu Grmušu i Dušana Ostojića, jedinog komandanta bataljona koji je pao u bici za Bihać. Nije bilo sumnje, ovi se znaju boriti! Bilo je sasvim nepotrebno upozorenje štaba 8. brigade pročitano svim bataljonima:

»... Kod ove akcije odstupanja nema ... Ne smijemo mi banijski partizani da se obrukamo pred našim drugovima krajiškim brigadama, već treba da dokažemo da se naša svijest i borbenost može uporediti sa punim povjerenjem sa njihovom borbenošću i sviješću ...«

Kad komandant vrši smotru uoči boja, i nehotice zagleda lice ratnika. Mladići, lepi i stasiti, tek poneki tridesetogodišnjak. Uvek pri tome mučna misao: koga sutra više neće biti u stroju? Ali zar da o tome govorim!

— Heroji Banije, zdravo! Vi ćete biti i heroji Bihaća. To od vas očekuje naš Vrhovni komandant.

— Kad je u pitanju uništenje gnusnog neprijateljskog gnijezda, mi ćemo opravdati svoj glas! — kaže Bjelajac, a zapravo ponavlja misao već kazanu u njegovoj zapovesti za napad.

Proslavljeni komandanti, »kurjaci Kozare i Grmeča«, trebalo je da u nepuna dva dana privuku svoje bataljone na polazne položaje. Stići na vrijeme, i prići neprimetno za neprijatelja. Faktor iznenađenja sam ukalkulisao u plan napada, a i drug Tito je na tome insistirao. »Potrebno je da pazite da pokreti vaših jedinica i izviđanja od strane starešinskog kadra... ne budu primećeni od strane neprijatelja« — ponavljano je u svim zapovestima. Krećući se tako, neke brigade su morale prevaliti i preko 100 kilometara.

Uveče, uoči napada, još dve brigade nisu bile na svojim položajima. Levi krak luka oko Bihaća, jugozapad, još je bio neposrednut: nije stigla Treća krajiška. Nisam znao ni šta je sa Četvrtom kordunaškom. Mogu li uopšte računati da će Kordunaši stići? Znam dobro komandanta Nikolu Vidovića — njega i njegovu partizansku grupu sam upoznao u leto 1941. godine u logoru više Sjeničaka; bili

su to prvi partizani koje sam sreo u zemlji – i znam da će sve, što je u ljudskoj moći, preduzeti da na vreme rasporedi bataljone na raskrsnici puteva Vrkašić–Izačić Grad i Vrkašić–Vrsta, »da zatvori oba ova puta i da spreči svako bekstvo neprijatelja iz Bihaća«.

Pre napada stigao nam je kurir od komandanta I operativne zone Hrvatske (Lika, Kordun, Banija). Kordunaši još nisu stigli – javljao je, ali – • iako će »malo zadocniti s obzirom na dosta veliki put« jer »samo kretanje ne može da se izvrši prije pada mraka« – možemo biti sigurni: oni će se već rasporediti kad naš napad počne. S Ličanima nije bilo problema: »otpočeće sa napadom tačno u 9 časova na liniji Petrovo Selo – Željave – Baljevac«.

»Sve prelaze na Korani«, i što je za nas bilo posebno važno, »most na rijeci Korani u blizini Vaganca« rušila je terenska četa Ličkog područja i četa inženjeraca.

Problem je što ni sa Glavnim štabom Hrvatske, ni sa štabom I operativne zone nemamo telefonskih veza. Nema ni radio stanica. Samo kurirske relejne stanice. Ali u ovako komplikovanim operacijama, kad je sadejstvo važno »uštimiti« do kraja, nekad su i minute odlučujuće. Pa ako će eventualnih grešaka i biti, ako se i desi neki previd, neki nesklad tokom bitke, bit će to zbog nemogućnosti pune koordinacije. Još u našem ratu nije na jednom pravcu bilo koncentrirano ovoliko snaga, još Titova vojska nije izvodila ovako veliku operaciju. A, eto, Manola nam je u 18 sati 2. novembra pisao – »Prema naređenju koje ste nam izdali, naše snage stupiće danas u akciju« – da bismo mi tek gotovo tri sata kasnije dobili to obaveštenje.

O sudelovanju 4. kordunaške pod komandom Nikole Vidovića i Artura Turkulina, Glavni štab Hrvatske me je obavestio tek 1. novembra, pa sam za njihovo sudelovanje ubici zapovest pisao naknadno. Bakarić je u Prijeboj, jugoistočno od Plitvica, 2. novembra poslao Manolu, koji je Kordunaše upoznao s našom zamisli operacije. Tek popodne su štabovi bataljona dobili zapovest da se rokiraju »u blizini Vrste sa zadatkom da spriječi neprijateljsko nadiranje sa pravca Tržička Raštela« (3. bataljon pod komandom Mate Opačića i politkoma Šime Balena, koji je 25 dana kasnije bio zapisničar I zasjedanja AVNOJ-a), »na raskrsnici puteva Vrkašić – Izačić Grad i Vrkašić – Vrsta... Jugoistočno od Muslić-sela... da spriječi bjekstvo neprijateljskih vojnika iz Bihaća« (1. bataljon pod ko-

mandom Mihajla Vojnovića i Nikole Gazibara), i da spriječi »neprijateljsko nadiranje sa pravca Drežnik Grada, Vaganca i Ličkog Petrovog Sela« (2. bataljon pod komandom Rade Dobrosavljevića i Đure Krajačića).

Borbenost i manevarsku sposobnost Vidovićeve brigade, kao i samog Vidovića, visoko sam cijenio, čitava Krajina, a Kozara posebno, bila je duboko zahvalna toj brigadi što je u Jastrebarskom oslobodila iz ustaškog logora zarobljenu kozaračku decu. Osman i ja smo 5. oktobra Glavnom štabu Hrvatske zahvalili za poduhvat Kordunaša:

»Beskrajna je sreća naroda čitave Krajine da su naša braća – hrvatski partizani – svojim junačkim podvigom oslobodili naše najmlađe iz fašističkog logora. Tim su junaci vaših četa iz bataljona najvidnije manifestovali veliku i svetu ideju bratstva Srba i Hrvata, pokazali put kojim treba da idu svi srpski i hrvatski rodoljubi u borbi za oslobođenje svoje zemlje od nasilnika i zavojevača. To je ujedno i najbolji odgovor krvožednim njemačkim i talijanskim fašistima i njihovim ustaškim i četničkim plaćenicima da nikada neće uspjeti u svom zločinačkom poslu širenja mržnje među srpskom, hrvatskom i slovenačkom braćom. To je odgovor izbjeglicama u Londonu, koji danas, oslanjajući se na okupatore i podržavajući četničke zločince, vode još većem prolijevanju bratske krvi, da neće uspjeti u svojoj politici izdaje, jer će junačke oružane čete hrvatskih i srpskih rodoljuba, njihovo zajedničko junaštvo iskovano u borbi i krvi, njihova beskrajna ljubav prema čitavoj našoj porobljenoj domovini, njihov neopisivi gnjev prema njemačkim i talijanskim zvjerovima i njihovim četničkim i ustaškim slugama satrti u prah i pepeo sve podle planove okupatora, sve izdajice naroda.

To veliko i junačko djelo partizana Hrvatske koji oslobodiše 900 zarobljene srpske djece iz zloglasnog logora u mjestu Jastrebarskom ostaće u divnoj uspomeni našim borcima i čitavom narodu Krajine kako se bori brat za brata, kako se žrtvuje Hrvat za oslobođenje porobljene srpske omladine...«

Tek u noći 3. i 4. novembra, kad se moj kurir Bućma vratio iz Izačića, gde je bio Vidovićev štab, saznao sam s koliko napora se 4. brigada prebacila od Prijeboja do severozapadnih prilaza Bihaću. Brigada je na zadatak krenula u sumrak 2. novembra: preko visoke, vrletne, teško prohodne Plješevice, sa slabim vodičima, uz mnogo lutanja. Obavešten sam:

»Pošto su se svi bataljoni zbog terena kretali u dugačkoj koloni« — 795 boraca — »po jedan, čelna jedinica je izgubila orijentaciju, kretala se u krugu, pa je sustigla začelje posljednje jedinice.«

Uveče sam znao samo ono što je Manola javljao s Cesarovog Kamena, gdje se nalazio operativni štab Prve zone Hrvatske, a nisam znao da severo-zapadni pravci još nisu zatvoreni. No, bilo je važno da Vidovićeви bataljoni stignu tokom 3. novembra, kad će taj sektor dobiti na važnosti i zbog napada ustaša iz Krupe, a i zbog izvlačenja iz Bihaća.

Očekujući početak bitke, kisnuo sam na svom komandnom položaju. Začudo, uopšte nisam osjećao kako mi mlazevi šibaju lice. Uvek je komandantu lakše kad progovori oružje. Najteže je čekati: i borcu kad se prikrada položaju, pa očekuje da svakog trenutka plane i da noć išaraju munje rafala, i komandantu koji nikad ne može biti sasvim siguran hoće li plan napada postati realnost.

Grad je pod nama, tih, i čini mi se usnuo u neočekivanju našeg dolaska. Svetluca Bihać na obalama Une. Ponekad ponegdje pucanj. Slavi li to neko, ili neko sam u svom nespokoju razbija strah? Vetar s kišom donosi lavež; nisam siguran čujemo li ga to iz Založja, Grabeža ili Čekrlja.

Tada je na motociklu stigao mladi Zoran Žujović. On će, uz druge kurire i ovoga puta, kao i prilikom napada na Jajce, nositi naša obaveštenja Vrhovnom komandantu. Ima li poruka?

— Drug Stari čeka izvještaje Operativnog štaba.

Treba da napadnemo u 21,30. Granata ispaljena oдавde, s Grabeža, iz haubice naznačiće trenutak opšteg juriša. Kad stignu 742 borca Treće krajiške, možemo računati da će s juga, jugozapada, istoka i severoistoka garnizon u Bihaću napasti 1.032 borca Prve, 1.101 Druge, 1.401 Pete, oko 450 iz Trećeg bataljona Šeste i oko 900 boraca Osme brigade — 5650 hrabrih ratnika. A najvažnije je bilo: neprijatelj u ovom trenutku ne zna za nas! Zamisao Vrhovnog komandanta o prikrivenom kretanju i iznenadnom dolasku brojnih snaga na prag centra »velike župe Krbava i Psat«, u luk oko jedinica ustaškog »4. stajalećeg djelatnog zdruga«, ostvarena je besprekorno. I onog popodneva kad sam, stigavši sa smotre Banijaca, izašao na komandni položaj, u sumrak 2. novembra, ustaški pukovnik Stje-

pan Tomičić, zapovjednik zdruga, jedan od prvih sedam Pavelićevih ustaških pukovnika (trojicu od njih su moje jedinice zarobile kod Dravograda 15. maja 1945), javio je Juci Rukavini, zapovjedniku »vojnice« u Zagrebu, kao i prethodnih dana: »U prostoru Bihaća ništa novo«. I ustaški stožernik sa sedištem u Bihaću Marijan Šola, i veliki župan krbavsko-psatske župe Josip (Barišić, koji je na tom položaju nasledio još zloglasnijeg Ljubu Kvaternika, slali su uoči našeg napada samopouzdanе izveštaje. Nijedan naš marš-manevr nije bio otkriven. Brigade su bile na pragu Bihaća, a ustaški pukovnik Stjepan Tomičić veruje da su više ugroženi svi drugi garnizoni nego njegov! Samo 120 minuta pre nego što je nasumce ispaljenim hicima iz haubice s Grabeža trebalo da damo znak za opšti napad, Tomičić je – u odzivu na vapaje ustaša napadnutih od Ličana i Kordunaša u Rakovići i okolnim selima – naredio da u zoru 3. novembra još jedna četa ustaša napusti Bihać i prebaci se na sektor Rakovice. Tomičić, kao i stožernik šola, i veliki župan Barišić, naseli su varci našeg Vrhovnog komandanta, koji je i tada – kao i u svim situacijama – u svojim predviđanjima pokazao darovitost stratega i vojskovođe. Angažovanjem proleterskih brigada u Krajini, na ivičnim zonama slobodne teritorije, i napadima ličkih, kordunaških i banijskih jedinica u rejonima Rakovice, Sunje, Brđana i Blinjskog Kuta, u noći pre našeg napada, i ustaška, i nemačka, i italijanska komanda su potpuno »zaboravile« na Bihać. Naše snage, brojno daleko slabije od neprijatelja, ostvarile su premoć zahvaljujući brznoj, prikrivenoj koncentraciji oko glavnog punkta napada, a istovremeno su pojačane akcije u drugim rejonima. Oko nas, koji smo se koncentrisali oko Bihaća bile su dve nemačke i četiri italijanske divizije, bilo je i nešto četnika, pa tridesetak ustaško-domobranskih bataljona. Ali sve su te snage ostale tamo gde su i bile, jer je smatrano da moraju štititi svoje ugrožene rejone, komunikacije i industrijske objekte.

Tito je i ovoga puta iz manjih snaga stvorio premoćnije.

Od večeri 2. novembra, pa u narednih dvadeset dana, za sve vreme bihaćke operacije, održali smo inicijativu tukući neprijatelja u dolini srednjeg toka Une i na rejonima severozapadno od nje, u međurečju Korane i Gline. Tamo gde je izveden naš prvi udar, u Bihaću i okolnim napadnutim garnizonima, neprijatelj je imao preko 4.000 vojnika. Poslednji izveštaj naših obaveštajaca iz Bihaća: dve ustaške bojne (1.200 ustaša), 4 čete domobrana (650

vojnika), 110 artiljeraca 3. topničkog sklopa i oko 450 oružnika lokalnih policajaca i naoružanih domaćih milicionera »napad ne očekuju«.

U 9 časova uveče haubica je bila spremna da ispali granatu, kao znak na napad. Baš tada su stigla dva kurira: najpre Vidovićev (»Četvrta kordunaška zauzima položaje na severozapadnim prilazima Bihaću«), a zatim Karanovićev (»Treća krajiška usiljenim maršem, zaobilazno, zbog konspirativnosti, dolazi na polazne položaje. Kako ne možemo stići u tren dogovorenog napada svi će bataljoni iz pokreta ući u borbu«).

Kad je napad počeo, kod nas, na komandnom položaju Operativnog štaba više nije bilo nikakve nervoze, ni trunke nespokojstva. Tu je bilo vrlo živo. Volođa Smirnov piše da sam naše goste smestio iza moje osmatračnice »u jednoj maloj, zaklonjenoj od vetra vrti« i da je tu za njih bilo »spremljeno seno za spavanje, a pored zaklonjenog fenjera, dobar domaćin drug Košta spremio je i večeru – mleko i hieb, čega smo bili željni«.

Ivan Milutinović, Moša Pijade, Đuro Pucar, Osman Karabegović, Veselin Masleša, Volođa Smirnov i još nekoliko drugova tiho razgovaraju. Tu su i naši krajiški pesnici – Branko Čopić i Skender Kulenović. Skender je bio napisao prekrasnu poemu o oslobođenju Jajca, a onda je izgubio i sad to nikako da prežali. Uzdiše:

– Bila je za koplje bolja od »Majke Knežopoljke« ...

Masleša se sklonio s kiše, zapisuje:

»Krenuo sam po strahovitoj kiši, na konju, sam. Žurio sam, i nisam imao vremena da se ma gde sklanjam, a i da sam hteo teško bih našao sklonište. Promicao sam stalno kroz popaljena sela. I s jedne i s druge strane – samo pusti zidovi, nigde krova. Užasna pustoš – čak i za naše predstave. Kod popaljenog sela Lipe susrećem Milutina i Božovića. Putujemo dalje zajedno – i ubrzo ugledasmo Bihać. Leži u dolini na reci, vrlo blizu izgleda. Čini nam se da smo na domaku ustaških mitraljeza.

Stižemo u Rašić – gde se nalazi 1. krajiška. Štab je na izviđanju. Sve se sprema za sutrašnju borbu. Ujutru odlazimo dalje, skoro pored samog Bihaća, po grebenu, gde se nalazi Operativni štab. Tu su i dve brigade: 8. hrvatska (banijska) i 2. krajiška. Sva izviđanja su završena. Čeka se samo prvi mrak, pa da se pođe na polazne položaje. Pri-

preme su, izgleda, izvršene ozbiljno. Košta nam objašnjava da su u izviđanju bili čak i desetari – svaki starešina zna tačno zadatak, video je svojim očima kud mora sa svojom jedinicom krenuti, gde mora stići. Ne može biti zabune i nesporazuma. Košta tvrdi da je uspeh siguran. Možda Bihać neće pasti za jednu noć, ali će sigurno pasti. Ja imam utisak da je ova sigurnost komandanta prenese na i na celu vojsku. Primećujem da Košta ima veliko poverenje u svoje brigade, ali da i one imaju veliko poverenje u njega. Pitanje je samo kako će se boriti Banijska brigada. U njenim bataljonima je 250 boraca bez cipela i opanaka, potpuno bosa.

Pred sam mrak, i pred polazak brigada na položaj, doživeli smo jednu novost. Isproban je bacač plamena. Prvi put u napadu na Bihać biće upotrebljeno novo oružje. Sprava izgleda primitivna – kao aparat za špricanje vinograda. Nosi se na leđima i desnom rukom reguliše se puštanje plamena. Suknula je jednom pred nama i sutrađan smo videli kako sulcti na desnoj obali Une na neka ustaška gnezda. Svi smo radosni što imamo bacač plamena, uvereni smo nekako u našu snagu, iako svi znamo da jedan bacač ne može, u stvari, imati nikakvo odlučujuće dejstvo u borbi za Bihać ...«

Oko 7 časova krenuli smo, sa Štabom, na osmatračnicu. Noć je mračna. Osmatračnica je iznad samog Bihaća. Gledamo, grad – osvetljen, i čini mi se da i ne sluti šta će te noći doživeti. I zaista, nije ni slutio. Oni u Bihaću nisu očekivali napad. Izgleda čudno... Obruč je skoro već potpuno zatvoren, a vojna ustaška komanda o svemu tome nema pojma. Zaista je teško ratovati kada je narod protiv tebe. A narod iz okoline Bihaća je sav, bez izuzetka, protiv ustaša...

Gledam Bihać u svetlosti električnih sijalica. Dugo već, godinu i po dana, nisam video osvetljen grad. Neko kraj mene kaže:

– Neće dugo svetleti!

Međutim, svi su pod utiscima električnog osvetljenja. I na nekoliko metara iza naših leđa, zaklonjen sa strane, koja je okrenuta Bihaću, stoji fenjer – osvetljenje koje daje pravac našim haubicama. Vraćamo se sa osmatračnice u dolinu. Pokraj nas su topovi. Dve haubice.

– Ispalićemo u brzoj paljbi 20 granata. To će biti dosta. Moramo štedeti – objašnjava Košta, koji nastoji da me uputi u sve pojedinosti predstojeće bitke.

U 9,20. časova čule su se prve puške, a onda mitraljez. To je, verovatno, ustaška straža primetila neke naše. Prava vatre je tamo gde se bori 1. krajiška brigada. Postepeno vatra postaje jača. U 9,30 časova počinje naša haubica. Jedna, pa druga. Sada ustaše u Bihaću znaju šta se događa ...«

Još dva čoveka, kako već napisah, poznata po kvalitetu svojih pera, bila su na osmatračnici komandanta snaga koje su sudelovale u bihačkoj operaciji – Branko Čopić i Skender Kulenović. Kažu za njih da se baš ne ističu herojstvom, ali ja ih takve nikada nisam doživeo. I kad je bilo veoma »vruće«, Čopić se znao nasmejati. Čovek koji se smeje u teškim situacijama, verovatno nije kukavica, ili je barem jači od svog kukavičluka, a to je već odlika odvažnih.

Čopić, svakako, lepše od mene piše. Ja sam ratovao, a on je pisao, pa je zato njegov doživljaj našeg napada na Bihać – iako tu nije reč o taktici našeg udara – svakako zanimljiv – u svakom slučaju upotpunjuje ono što sam sam poneo u sećanju:

»Već se uveliko onoćilo. U očekivanju napada štab se smestio u prostranoj kraškoj vrtaći opervaženoj šikarom. Poviše nas čute kamuflirane haubice. One će, tačno u 9,30 časova, svojom paljbom dati znak za napad.

Ispod nas, u mraku, snežno treperi osvetljeni Bihać, spokojno razliven u ravnici. I ne sluti da je oko njega već sastavljen обруč od osam krajiških i hrvatskih brigada.

Napadom na Bihać rukovodi Košta Nađ ... Mršav i plav, tanka glasa, on vidno odudara od crnih kosmatih krajiških komandanata, grlatih, a bogami pomalo i strašnih ...

Primiće se devet i trideset, početak napada, pa se već i u vrtaći osjeća nervoza... Svaki tren, sad ovaj sad onaj ratnik, zivka dugačkog Bogunovića kome iz džepa od šinje-la viri grlić flaše litrenjače:

– Roca, gdje ti je boca.

Ispade mu to nekako kao i neki stih: Roca-Boca! – samo što se naglasak u ovoj prohladnoj ratnoj noći prenosi sve više s Roče na bocu pa nju uzeše kititi raznim epitetima:

– Roca, gde ti je ta sveta narodnooslobodilačka boca.

Na ivici vrtache, sa svojom večitom lulom i kačketom sjedi Veselin Masleša i ćutke gleda grad u nizini. Moj stari

prijašin pjesnik Skender Kulenović, nepopravljivi romantik, uzneseno prorokuje:

- Sad će ručerda narodnog ustanka tresnuti po Bihaću!
- Kad bi nama dolje zapale šaka kakve dobre uniforme
- trezveno napominjem ja. — Evo zime na pragu.
- Eh ti, nepopravljiva seljačka stihijo sa dvije duše!
- kori me on s mnogo razumevanja. — Zec je još u Bihaću, a ti već ovdje, u šumi, sječeš ražanj.

Gore kod tobđžije promiče tamo-amu mali fenjer, čuje se zveckanje, neko psuje 'božju kuvariou', a onda se nad nama, uz bljesak, prolomi moćan haubički grom.

Napad!

Bihać ispod nas još nekoliko trenutaka naivno i mirno treperi, a onda — puf! — odjednom se pogasi i uskoči u tamu. Jedva čujemo iz daljine eksploziju naše granate.

Druga, treća, četvrta granata voze istom putanjom, a onda se i sam grad oglasi poplašenom brzopletom mitraljeskom rešetalskom: ra-ra-ta-ta.

Uskaću tako, prepliću se i množe sve nove i nove 'singerice' smrti prošivajući pomrčinu vrelim slijepim iglama. Tu i tamo vine se kroz tamu i brzo ugasi sjajan luk svjetlećih zrna, kratkovjeri meteori nad probuđenim Bihaćom.

Iz Prekounja, s desne strane Une, s položaja najbližih nama, odliježe nejasna graja: raste, zamire i opet se propinje uvis poput matice koja udara nevidljive prepreke.

— Pazi ga, ono je Druga krajiška, takmiče se Kozarčani i Grmečlije, Ranko Šipka i Đurin Predojević! — dojašnjava nam Roca sav razdragan i maša se one svoje boce da im nazdravi, a onda dobrodušno-kritički dometne: — Ih, popili bi božju kišu, nema ni suze.

Graja i klicanje sve su jasnije, ne mogu Krajišnici bez toga.

— Navalite dvije puste planine, Grmeč i Kozara! — gudi Skender iz punih grudi. Da ga i ne znaš, čini mi se da bi u ovome trenutku pogodio da je ovo tvorac, 'Stojanke majke knežopoljke'. Nalegao, kosmat i težak, na kamenitu gromadu pred sobom i već je sav dolje, kod svojih zahuktalih Srđana i Mrđana.

A meni pred očima jasno treperi moje idilično đaćko Prekounje kad sam svakog jutra, skoro trkom, prelazio

put od Prosvjetinog internata pa preko mosta, pored stare Kule i – u gimnaziju.

Kako li sada, baš tim istim putem, napreduju moji Krajišnici ...«

Na širokom frontu s desne strane Une, od Pokoja, preko Založja i Vinice, do Orljave kao bujice su se na ustaške položaje sručila tri bataljona Banijaca, »sve sama bosotinja i golotinja«, i tri bataljona 2. krajiške pod komandom Ranka Šipke, i Mlađe Obradovića. Nizvodno, od Bihaća do Krupe, stvoren je pakao. Motrim vatre na pravcima prodora naših bataljona. Šipka je u Prekounju najdalje stigao. Rankov bataljon vodi student iz Bihaća, Robert Šolc, delegat jednog od vodova u tome bataljonu, domišljato momče koje je znalo svaku stopu rodnog grada.

Vatre nam javljaju kako napredujemo.

Ogroman prostor treba savladati. Tu nije dovoljna samo hrabrost. Treba i inicijative, i domišljatosti, u čemu naše jedinice nisu oskudevale. A pokazalo se — ni Banijci. Sećam se prvog izveštaja Stanka Bjelajca: njegov kurir me je zatekao u trenutku kad sam kuriru Vrhovnog komandanta, verovatno nepotrebno osorno, rekao:

— Čekaj. Ima za izveštaje vremena. Ni sam ne znam dokle su jedinice doprle ...

Telefonske veze sa štabovima brigada nisu bile uspostavljene. Preduzimljivi Franjo Kluz, rukovodilac naše štap-ske tehnike i veza, to, uza sve zalaganje, nije mogao učiniti. Ali s pozadinom sam imao veze — is logorom u Grabežu, i s Benakovcem, to jest sa sedištem štaba 6. brigade. Veze s jedinicama u napadu bili su samo kuriri, a teren težak, kiša, putevi nikakvi, usponi i strmine ... Najpouzdaniji orijentiri: žestina vatre sukobljenih snaga i zapaljene vatre, kao znakovi dokle je koja jedinica prodrła. Znao sam da drug Tito ne voli nasumce pisane izveštaje, ni »otprilike«, ni »kako nama izgleda« nije podnosio. Verovatno me je mladi žujović razumeo: povukao se u stranu i strpljivo čekao.

Banijski kurir u raspalim opancima od sirove kože s raskvašenom oputom, moka i prozebao kao crkveni miš, bio je raspoložen. Raportira kao pravi vojnik, a onda iz nedara vadi Bjelajčevo pisamce. Iz tog izveštaja sam za-

pamtio ime Bože Arbutine, koji se s grupom bombaša podvukao rovovima u selu Čavkići i otvorio prolaz bataljonu Miloša Suzića. Bataljon Dušana Ostojića je prodro do željezničke stanice i zauzeo »Batinjol«. Rade Grmuša je preko Pokoja gonio neprijatelja prema Bakšaišu i Hatincu, na severnim ulazima u grad.

U trenu kad je stigao Bjelajčev prvi izveštaj, Grmuša je već prodro u grad šaljući u pozadinu stotinak zarobljenih domobrana.

Tačno ispod našeg komandnog mesta mogli smo po žestini vatre odrediti brzinu nastupanja Druge krajiške. Ratko Martinović je s delovima svojih snaga lukavo zaskočio neprijatelja. Njegove čete su se kao zmiје provukle između bunkera, a onda s pozadine prednjih neprijateljskih linija udarile prema Uni. Šipkin bataljon je izbio sve do mosta, gde je, otporom iz zloglasne, često opisivane poslastičarnice, zadržan. Bataljon Mlađe Obradovića se isto tako, zmiјolikim uklinjavanjem u dubinu neprijateljskog rasporeda, lukavo domogao Rasadnika i ustaških topova. Đuro Štrbac je likvidirao otporne tačke u zoni Vinice: bombaši dobrovoljci su izvršili najvažnije zadatke.

Oko ponoći Martinović je od mene tražio odobrenje da sa svojom 2. brigadom forsira Unu: želeo se pre jutra prebaciti na zapadnu, levu obalu, u centar Bihaća. Tad sam već bio primio i prvi izveštaj moga zamenika Slavka Rodića, koji je na južnim i jugozapadnim pravcima nastupanja objedinjavao sadejstvo Prve i Treće brigade. Činilo se da njihovo nastupanje osigurava više uspeha, nego forsiranje Une od Druge brigade: brojne žrtve bi bile neminovne. Martinović je u zarobljenički logor poslao nekoliko stotina zarobljenih domobrana, a javljao je i o stotinak poginulih, ali i njegovi bataljoni su izgubili oko dvadeset boraca. U odnosu na uspeh, to nije bilo mnogo, ali nisam želeo veće gubitke. Naredio sam Martinoviću da čeka prodor 1. brigade s leve obale Une, a da tek onda izvede juriš preko mosta i da »ako je ikako moguće ovlada Bihaćkom kulom i spasi zatvorene drugove pre nego ih ustaše likvidiraju«.

Zarobljeni topovi nisu – javljao mi je Martinović – ispravni, ali »ako bi imali stručnjaka, brzo bi ih mogli osposobiti«. Tada sam u Rasadnik, na desnu obalu Une poslao Franju Kluza, i, čini mi se, Mirka Mahmijasa, koji su imali najviše tehničkog znanja. Otkako je ostao bez aviona, Kluz je u Štabu bio bez nekog stalnijeg posla: uglavnom organizovao je veze. Na Grabežu mi je čak

predlagao da pokuša telefonski povezati Grabež sa svim brigadama, ali to je bilo neostvarljivo. Umesto toga, poslao sam ga u Rasadnik:

– Brini o zarobljenim topovima. Ako ih ne možete odmah osposobiti onda ih izvucite. Ali najpre pokušajte da ih osposobite i upotrebite u napadu na centar grada.

Oko ponoći nam se činilo da su nastupanja sinhronizovana i da se sve odvija po našoj zamisli. Tada nisam znao da se Treća krajiška upustila u borbu tek u ponoć, sa zakasnjanjem od dva časa i 30 minuta. Kada sam dao znak haubici s Grabeža da naznači trenutak opšteg napada, verovao sam da su Karanovićeви bataljoni već spremni za juriše, jer sam bio obavešten da su u kasno popodne, posle neverovatno napornog marša od Ključa, preko Lušci Palanke, Jasenice, Krupske Suvaje i Ripačkog klanca, da bi, prenoćivši u Velikom Račiću, na sklepanim balvanima prešli Unu i ujutro 2. novembra izbili na Lahovska Brda i – da ne budu prilikom marša primećeni – zaobilaznim putem, pošumljenim, teško prohodnim područjem plješivičkih strmina, izbili nad Zavalje i Vedro Polje. U borbu se Treća brigada upustila tek u ponoć, nastupajući između Žegara i aerodroma.

Po Rodićevom izveštaju znao sam samo da je Treća stigla. Moj zamenik je bio sa štabom Prve brigade, koja je nastupala po planu, ne čekajući svog levokrlnog suseda. Kušić je najteži zadatak dodelio komandantu svog 1. bataljona Stevi Raušu, niskom, silovitom, nabijenom snagom zemljoradniku iz prijedorskih Brežičana. O pravcu njegovog napada bilo je najviše dilema još prilikom planiranja napada, na Grabežu, uveče 30. oktobra. Popodne 2. novembra sve čete su održale sastanke, najpre partijske i skojev-Sike, a onda – četne. Dva značajna upozorenja: da se ne ponovi slučaj Četvrtе brigade prilikom napada na Golubić («Naša vojska mora biti potpuno narodna danas, da bi mogla biti revolucionarna sutra!») i da se »prilikom povlačenja između Dobrenice i Sokolca, čak ako nas neprijatelj i napadne, sve dok se ne podvučemo ispred Somišlja, ni jedna jedina puška ne smije oglasiti«.

Do Somišlja je Raušov bataljon trebalo da pređe desetak kilometara kroz neprijateljski raspored. Znalo se: ne osvoje li ga u prvom naletu, iznenadivši neprijatelja, kasnije će teško pasti. Komesar 1. krajiške, Mlado Marin, kasnije mi je ispričao da je podvlačenje Somišlju bilo *izuzetno* naporno, naročito posljednjih nekoliko stotina metara, kad

su svi borci, zbog kamenjara, morali izuti cipele i opanke pa bosi, ili u čarapama, pazeći na svaki šum, prići bunckerima. Rauš je išao na čelu bataljona. Šapuće prvome do sebe:

— Izuj se ...

Desetak minuta kasnije:

— Pripremi bombe. Prenesi dalje ...

Trenutak kasnije:

— Ura! Nagari! — i odjeknule su silovite eksplozije, zaštekali mitraljezi, sa svih strana se razleglo krajiško:

— Žive hvataj, rodi godino!

Bunker i Somišlja su brzo pali. Ustaše su bezglavo bežale prema još nenapadnutom Žegar i dalje, prema Boriku i Bihaću. Tek tada su jedinice Karanovićeve brigade napale Žegar i udarile prema aerodromu, postigle su odlučujuće uspehe, ali ni Žegar ni aerodrom do jutra 3. novembra nisu zauzele, niti su zatvorile obruč oko grada sa zapada i severozapada Bihaća.

šošina kozaračka brigada i Omanovićev bataljon 6. brigade trebalo je da zauzmu sva sela u unskoj dolini od Grmuša do Pokoja i da zatvore pravac Krupa — Bihać. S druge strane Une, pred njima su bila utvrđenja Ostrožac i Cazin. Omanovićev kurir nam je uveče 2. novembra javio da je 3. bataljon u akciju krenuo iz Grmuše, iznad Une, gde im je pročitana zapovest za napad. Deo Omanovićevog bataljona, Četvrta četa, ranije je raspoređena po bataljonima Pete, Osme, Prve i Treće brigade: bili su to ljudi iz užeg bihačkog kraja i zato smo im dali zadatke vodiča. Neki su to sasvim pogrešno shvatili: mislili su da je to posao neboraca. Jedan od tih, iz Grabeža, krakati momak Trivo Divjak, koji je bio dodeljen za vodiča bataljonu Petra Mečave na pravcu Jezera i Kurtova Sela, žalio mi se 1. novembra:

— Zar sam ja to zaslužio! Ne ispuštam pušku već 15 meseci, a ono sad: hajde Trivo budi putovođa, a drugi neka se tuku ...

Imao sam, uoči bitke, problema i s Redžom Terzićem komesarom 3. bataljona 6. brigade. Bio je toliko bolestan, da se jedva kretao, a navalio da po svaku cenu ide u boj. Morao sam da mu naredim da izostane. Zaista, nije otišao niz one paklene strme stene ispod Grmuše, prema Uni,

ali se u noći 2. i 3. novembra priključio 2. brigadi i ušao u Bihać. Tako je bilo i s Milanom Novakovićem iz bosanskogradiškog sela Grbavac. Bolestan, od rana još neoporavljen, ipak je poveo 2. četu 3. bataljona na Kurtovo Selo: s grupom bombaša je osvojio prve bunkere i svom susedu iz sela, Radi Čehiću, omogućio da se tuda probije s glavinom bataljona.

šošini bataljoni i tri Omanovićeve čete su još pre ponoći zauzeli sva uporišta na desnoj obali Une. Na levu obalu su prešli drvenim mostom, koji je tu ostao još od početka septembra: montirali su ga grmečki i cazinski momci – tuda su prolazili prilikom prvog napada na Cazin. Prešavši Unu, bataljoni su se, raspoređeni kao lepeza, ustremili prema Ostrošcu, Krupi i Cazinu. Pala je i Miostra, i Stijena, i Majetići, i Prošići, i Brekovića, i Jankovac, i Zlopolje ... šoša je u zarobljenički logor poslao 35 oružnika i pedesetak domobrana. Ustaše su likvidirane. Kod jednoga od njih, nekog rojnika iz Ostrošca – nađena je zapovest stožernika Šole i velikog župana Barišića da se u okolini preduzme velika akcija »čišćenja« i da svi Srbi budu likvidirani. Uz izveštaj, šoša mi je i tu ustašku zapovest poslao. U prvom izveštaju poslatom drugu Titu – poslao sam je njemu uz napomenu: »U Bihaću i okolini pobijeno je 12.000–15.000 Srba.«

Oko ponoći sam izdiktirao kratak izveštaj:

»Napad se razvija po planu. Sve jedinice nastupaju na dogovorenim pravcima. Veze sa snagama Glavnog štaba Hrvatske još nemamo, ali po vatri iz pravca Ličkog Petrovog Sela izgleda da je uporište brzo likvidirano. Molimo javite da sve snage u Baniji i Kordunu budu što aktivnije. U Bihaću jedinice nastupaju na dogovorenim pravcima. Bihać vjerovatno noćas neće pasti, ali biće naš. Sledeći izveštaj šaljemo prilikom promene situacije.«

Kurir je nestrpljivo uzeo pismo. Ispraćam ga osmehom:

– Ostalo i sam vidiš. Reci tako drugu Starom ...

Kurir se veoma brzo vratio. Mora da je na svom motobiklu bezglavo jurio. Vrhovni komandant mi je poslao poruku u jednoj rečenici: »Izveštaj svakog sata, neovisno o tome kakva je situacija. Tito.«

Kuririma iz bataljona sam glasno pročitao poruku druga Tita i oni su se potrudili da je prenesu na sve položaje. Za nekoliko sati svi borci su znali da drug Tito budno prati razvoj situacije.

Titov kurir mi je rekao i ono što nije bilo u poruci:

— Drug Stari šeta ispred svog vagona. Šeta i čuti...

Kasnije mi je sam drug Tito pričao, da svu noć nije ni oka sklopio. Po žestini vatre pratio je tok operacije. U jednom trenutku poželeo je da se prebaci na naš komandni položaj, ali odustao je: nije želeo da sputava inicijativu Operativnog štaba. Izveštaje sam mu slao gotovo svakog sata, nekoliko puta do jutra, i bio sam sretan što sam svaki put mogao javiti kako su »naši bliže centru«. Naročito dobre veze sa svim štabovima brigada nisam imao, pa često ni sâm nisam bio u toku svih zbivanja, ali osnovno je nama u Štabu bilo jasno. Bilo je dobro što sam na jugozapadni sektor poslao svog zamenika, druga Rodića: njegova energična reč i komandantska umešnost dolazili su do punog izražaja, a i borcima je mило kad je uz njih, u samoj liniji, komandant. Na žalost, Slavko dugo nije uspeo uspostaviti bliski kontakt 1. i 3. brigade. U dva navrata sam intervenisao, ispoljavajući pri tome više želju, nego ljutnju, da se — »ako već ne uspejaju uspostaviti vezu s jedinicama na desnoj obali, povežu bar jedinice s lijeve obale Une«.

Rano ujutro 3. novembra Slavkov kurir me je obavestio da Kušićev štab još nema vezu s Karanovićem. Pored mene su se zatekli Osman i Pucar, koji se ljuti:

— Nemaju inicijative!

— Imaju, ali nije im lako. Teren kojim nastupaju žestoko je tučen. Snaći će se on, ne bojim se ja za njih — branio sam i Slavka, i štabove Prve i Treće brigade, koje su za to vreme, iako nešto sporije nego noćas, neprestano napredovale. Kod Zavalja su zarobili veću neprijateljsku grupu, a prodrli su bili i u izvanredno teško osvojivi Sokolac: u drevnoj kuli su zarobili 53 ustaše.

Oko podne 3. novembra 1. i 3. brigada su počele usklađeno dejstvovati. Veza je konačno bila uspostavljena. Slavko je ocenjivao da je neprijatelj rastrojen, da gubi živce i da ga zahvata panika. »Očekujemo povlačenje ustaša iz Žegara« — pisali su Slavko i Kušić.

Odbrana Žegara je probijena u ranim popodnevним časovima 3. novembra. Predveče su bataljoni Steve Rauša, Dragutina Stanića, Borka Arsenića, Milana Atlagića, Nikole Pećanca, Milana Bosnića i Đorđa Čubrila, prodirući preko Žegara, Borića i žegarske aleje prodrli sve do kanala u južnom delu Bihaća. Nešto kasnije, Rauš je bombama za-

suo žandarmerijsku stanicu u centru grada: u bombaškom napadu sudeluje kompletna četa Mikana Marjanovica i deo I. bataljona Treće brigade pod komandom mladog Atlagića. Posle ponoći, Mikan je zauzeo kasarnu, a onda se, vodeći juriš, ustremio na zgradu zvanu »divizija« i na žestoko branjenu zgradu muslimanske škole – na medresu. Tu je ranjen Raušov zamenik Milan Tubić. Izdahnuo je na rukama svojih drugova. Ranjen je i Mikan. Bilo mi je brzo javljeno o njegovom junaštvu, pa sam zatražio da mi se javi kad bude prevožen iz prihvatne ambulante u Veliki Radić, gde je dr Zdenko Kraus rukovodio hirurškom ekipom. I Krausova, i isto tako i hirurška ekipa dr Isidora Pape (u Velikom Radiću, na putu za Petrovac) bile su po II, odnosno 16 kilometara udaljene od brigadnih previjašta. To nije bilo previše daleko: ranjenici su mogli biti dosta brzo prebacivani do hirurga, a onda – što je već bilo znatno teže, jer je trebalo prevaliti šumskim putem preko 40 kilometara – do naših bolnica na Grmeču. Organizovali smo, uz znatnu pomoć i stručnu saradnju preduzimljivog Gojka Nikoliša, prihvatne bolnice u Teočaku i Gudavcu. Dr Vaso Butozan, šef saniteta krajiških snaga, uz pomoć narodnooslobodilačkih odbora, omladine i AFŽ organizovao je sasvim dovoljno, čak i više nego što je to situacija zahtevala, seljačkih kola za prevoz ranjenika. Naš glavni ekonom Bačkonja, čovek koji je bio neverovatno snalažljiv i preduzimljiv, sa svojom izvanredno dobro organizovanom službom, obavestio me je uoči bitke:

– Sve konjske i volovske zaprege čitavog Podgrmeča su angažovane: ovoga puta će sve što vredi biti evakuisano iz oslobođenog grada ...

– Da se ne ponovi Jajce? – pecnuo sam ga, jer nikad nisam uspeo prežaliti desetke vagona soli, koje nismo uspeli da evakušemo iz Jajca krajem septembra.

– Ne brini: više od dve hiljade seljačkih kola čeka u pozadini...

Dok su još oko kanala u centru Bihaća i mosta između centra i Prekounja vođene ogorčene borbe, ujutro 3. novembra, iz oslobođenih četvrti grada evakuisan je sav ratni plem. Prema Žegararu, Zavalju i Međudržju kretale su se dugačke kolone volovskih i konjskih zaprega. Povremeno su ih tukli neprijateljski avioni, bilo je i žrtava, ali evakuacija se odvijala bez zastoja.

Na najvažnije stvari, koje je trebalo evakuisati, ponekad su nas upozoravali i štabovi brigada. Tako su nam Rodić

i Kušić javili da se u zoni njihovog nastupanja »nalazi zarobljena štamparija, te, ako ima neki stručnjak, trebalo bi da dođe da odabere bar najpotrebnije«. Takođe su javili da su »preduzeli evakuaciju potrebnog materijala koji se nalazi na oslobođenom dijelu.« A šoša, zajedno sa ostalim članovima svoga štaba (oni su uvek delovali homogeno i svi su zajednički, komandant, komesar, njihovi zamenici i načelnik štaba, potpisivali i naređenja i izveštaje) naređivao je bataljonima da »evakuaciju treba vršiti u sporazumu s brigadnim intendantom pomoću pozadine« i da treba svuda »spriječiti pljačku«.

Ali, dakako, najvažnije je bilo bez zadržavanja evakuisati ranjenike. Nikad dotad nismo tako uspešno organizovali rad saniteta. Imali smo povoljno razmeštene etape evakuacije, a i izvanredan lekarski kadar: na južnom, petrovačkom pravcu, bili su Isidor Papo i Zora Goldšmit, na zapadnom pravcu dr Herbert Kraus i dr Zdenko Kraus, a za snage koje su napadale Ličko Petrovo Selo, hiruršku ekipu je u Rudanovcu organizovao dr Franc Klajnhapel. Samo jedinice koje su direktno napadale Bihać imale su 180 ranjenih boraca, a da lekarska intervencija nije bila brza broj od 80 poginulih znatno bi se povećao. Ličani su imali 28 ranjenih i 6 poginulih, a Kordunaši 20 ranjenih. I Kozarčani su imali 20 ranjenih, a desetak poginulih, dok je 6. krajiška izgubila 14 boraca, a 19 ih je bilo ranjeno. Nisam imao vremena da posetim ranjenike, iako sam to želeo. Samo sam uspeo da sačekam kolonu kola u kojima su prevoženi preko Grabeža ranjenici Prve brigade: onom prilikom kad sam pošao da vidim u koleno ranjenog Mikana Marjanovića. Ne mogu taj susret zaboraviti: jedan od Mikanovih drugova, lakše ranjen, pričao je kako je njihov komandir, koji je upravo bio stigao iz bolnice posle četvrtog ranjavanja, pa i nije komandovao četom, nego je bio pri štabu bataljona još neraspoređen, i po peti put ranjen:

– Napadali smo skladište u sinagogi, medresu i kuću Kosanovića. Mikan pred nama. Njemu malo sleva leti s mitraljezom Jovo Grahovac. Trebalo je da ušutkaju haubicu, koja je zaustavljala naše juriše. Uto Jovo pade. Ali haubicu zarobismo. Kad stigismo, a ono tamo na gomili ustaša leži teško ranjen komandir, drug Mikan ...

Mikan odmahuje rukom:

– *Pusti*, bolan, nisam ti ja *tu važan*. Da si ti vidio kako jurišaju Jovo Gerdijan, Milan Knežević, Miloš Deretić,

Uroš Mekterović: kad god bi zastali, oni su nam bombama otvarali prolaze. A Dušan Šurlan i Dragomir Obradović svojim rukama su gušili ustaše. Moj drug, Trivun Pavlica, komandir 2. čete čitav je dan s četom držao položaj i odbio sve ustaške protivnapade, iako se četa s njegovog desnog krila, tučena haubicama, morala povući. I da ste samo gledali kako je ispred svih jurnuo, kad se bataljon malo sredio, pa Rauš povikao: »Ura! Nagari!« ...

Razgovor s Mikanom prekinuo je tihi, jedva čujni zov:

— Da te vidim, komandante ...

Na nosilima je bila jedna od onih divnih krajiških seoskih cura, koji su sav smisao života otkrile tek u narodnooslobodilačkoj borbi. Zvala se Janja Batos, iz sela Petkovca. Bila je teško ranjena prilikom juriša Prve brigade na Zavolje. Pružio sam joj ruku, a ona se blede osmehuje:

— Reci drugovima da me ne zaborave... — i još je nešto šaptala, a onda izdahnula preda mnom, na nosilima. A u brigadi su mi kasnije ispričali da je ranjena u trenutku kad je, da bi podstakla četu na juriš, skočila iza zaklona i prva poletila prema neprijateljskim rovovima.

Bitka je iz časa u čas, tokom svih četrdesetak časova prve faze bihaćke operacije, tokom borbe za' sam Bihać, iziskivala sve veće napore. Množili su se herojski podvizi. Nisam sve vreme mogao biti zadovoljan razvojem bitke, čak povremeno nisam ni znao šta se na nekim sektorima događa, ali globalna ocena je bila povoljna. Situaciju je u korist neprijatelja moglo izmeniti samo nadiranje snažnijih nemačko-ustaških jedinica nama u zaleđe sa istočnog pravca, iz sanske doline, ili sa severa, dolinom Une, od Bosanske Krupe. Kasnije će se pokazati da su ta strahovanja bila suvišna: general Stai, nemački zapovednik Krajine, nije želeo da preduzme ni jedan rizičan manevr, a nije želeo ni da pređe na italijansku okupacionu zonu. Međutim, prvih trenutaka 3. novembra, u vreme prvih najžešćih bojeva za Bihać, Božo Cikota, sekretar našeg Štaba, telefonski mi je preneo poruku Rade Brkića, zamenika komandanta 1. bataljona 6. brigade:

»Neprijatelj je uspio doći do Kamengrada i zaposjeo ču-ke oko Došaca sa desne strane ceste na sektoru 4. bataljona, kao i čuke u Eminovcima. Izgledi su da neprijatelj ima namjeru osiguranje ceste i dalje napredovanje u slobodnu teritoriju...«

To je bio prvi zabrinjavajući podatak od početka operacije.

Zatim je telefonirao komesar 6. brigade Dimitrije Bajalica:

»Neprijatelj je oko 9 sati krenuo prema Lušci Palanci... Neprijatelj raspolaže sa jačim snagama. Ima i nešto četnika ...«

Nije bilo vremena za konsultovanja. Telefonski sam naredio Iliji Došenu, koji je ostao u Štabu, da odmah izvuče deo snaga 5. kozaračke brigade sa unskog sektora i da ih uputi prema Lušci Palanci. Bajalica me je oko podne ponovo pozvao: zamenik komandanta njegove brigade, Petar Vojnović krenuo je s bataljonom Kozarčana »u susret neprijatelju koji nadire«.

Znam, snage koje su u Bihaću, ne mogu smanjivati. Samo mi je šošina brigada donekle slobodna. Poslao sam u 5. brigadu kurira obavještavajući šošu »da je neprijatelj poduzeo ofanzivni pokret od Suhače i Ljubije prema Budimlić Japri« i da deo snaga odmah rokira u tom pravcu. O prodoru neprijatelja iz rejona Suhača-Šurkovac prema Budimlić Japri i od Sanskog Mosta na zapad, prema Lušci Palanci, obavestio sam i druga Tita. Tamo sam poslao najpre zamenika komandanta a onda i komandanta 6. brigade, Petra Vojnovića i Milorada Mijatovića, koji su najbolje poznavali teren. »Ako bude potrebno«, pisao sam drugu Titu, »na taj pravac ću poslati kompletnu kozaračku brigadu«. Tamo je bio, utvrdiću tri dana kasnije, posle oslobođenja Bihaća, »ovladao priličan kaos i panika, te je stanovništvo iz Palanke i obližnjih sela bježalo, dok niko nije preduzimao mjere da ga umiri«.

Tito je moj predlog odobrio.

šošu je, shvatajući značaj informacija o mogućem prodoru veće nemačke grupe prema Bihaću sa istoka i severoistoka, naredio bataljonu Petra Mečave »da prikupi sve svoje snage i krene odmah u pravcu Veliki Radić, Vranjska Mosura« i da »ima sva naređenja štaba VI brigade izvršavati.«

šošu je mislio da s leve obale Une izvuče i 2. bataljon Mirka Pekića, čak je i naređenje poslao. U međuvremenu, Nemci *su svojoj* prodor zaustavili. Dok to još nisam znao, bio sam u dilemama. I unski, a i sanski pravac su bili važni. I s jedne, a i s druge strane, mogla je doći jača neprijateljska grupa. Moje dileme je razrešio tok zbivanja: pre nego smo, kao što sam od šoše tražio, izvukli s leve obale Une 2. kozarački i 3. grmečki bataljon »u vezi sa situacijom na terenu 6. brigade oko Lušci Palanke«, preko Cazina i Brekovice, zaobilazno, sa severa su iz Krupe izbile jake ustaške snage.

— I kad pogrešiš, greška se sama od sebe ispravi — komentarisao je taj slučaj kasnije Josip Mažar. Ali, da su kojim slučajem, kako smo zahtevali, Omanovićeve i Pekićev bataljon bili prebačeni na desnu obalu, odjednom bismo, bez ikakve zadržke, dobili direktan udar s leđa na sjevernim bihaćkim položajima.

Omanovićeve čete su bile na sektoru Brekavice. Posle 24 časa neprestane borbe, bila mi je upravo pripremljena večera; 17 časova, 3. novembar. Brekavica je na uzvišenju, pa iako desetak kilometara udaljena od Bihaća, Bihać se

odatle jasno vidi. Tek što su seljanke iz Brekavice pozvale borce na večeru, selo su zasule minobacačke bombe. Omanović me je izvestio:

»... Jače ustaške snage organizovano i vrlo energično nastupaju... Po svaku cenu žele se probiti u Bihać. To je pomoć iz Krupe...«

Nastupala je 32. ustaška bojna. Kasnije smo saznali da su u rano popodne primili naređenje, bačeno iz aviona, da se po svaku cenu probiju u pomoć bihaćkom garnizonu. Umesto kraćih pravaca, dolinom Une ili preko Velikog Radića i Grabeža, kuda nisu mogli zbog našeg razmerno gustog rasporeda, krenuli su zaobilazno, iznad leve obale Une i predveče izbili pred Đrekavicu.

To je bilo najkrupnije iznenađenje u bici za Bihać.

Jedna Omanovićeva četa, najisturenija na sever, odbila je prvi nalet ustaša, ali je izgubila osam boraca. Komandant 32. bojne se uspešno spojio sa dotad opkoljenom posadom Ostrošca i dalje je na jug nastupao s njima. Silini ustaških juriša borci 3. čete 3. bataljona 6. brigade nisu odoleli. Neprijatelju su naneseni teži gubici, ali naši su ipak morali otvoriti prolaz na jug i prebaciti se na desnu obalu Une. Da bi se prebacili, valjalo je najpre dovući skelu s druge obale. Obaveštajni oficir štaba bataljona Feda Dedić, iako je padala susnežica i bilo neverovatno hladno, uspešno je preplivao mrzlu Unu i dovukao skelu, pa se, kako mi je to javio Omanović — »bataljon sa dvije čete u dva puta prevezao preko rijeke, ostavivši jednu četu, kao zaštitnicu, na lijevoj obali«.

Tada su u akciju stupili Kordunaši.

Odstupajući preko Turije i Zlopoljca na zapad, deo 4. čete Omanovićevog bataljona obavestio je Vidovićev štab o ustaškom prodoru sa severa. Jedan bataljon Kordunaša je na najbrži mogući način udario prema Vrkašiću, na severnom ulazu u Bihać i tu je bočnom vatrom povećao gubitke 32. bojne, tako da se ona tek s manjim snagama spojila s bihaćkim garnizonom, gde će, uglavnom biti potpuno tučena.

Drugih, dramatičnih obrta nije bilo.

Bitka se otegla, ali brže se i nije mogla odvijati. Ustaše se nisu predavale: u svim čvorištima otpora bilo ih je neophodno ili tući ili proterati. Žilavo su se odupirali.

Nisam dopuštao da se na komandnom mestu oseti bilo

kakva nervoza. Ali, dakako, nervoze je bilo. Ta zar onaj podatak mladoga Žujovića o Titu, koji neprestano šeta ispred svog vagona na Oštrelju, ne pokazuje da je s nestrpljenjem očekivao ishod bitke. Ja nisam šetao: sedeo sam ili ležao, ponekad – uza sve uzbuđenje – čak sam odavao utisak čoveka koji spava. Mir komandanta stvara mir i pribranost u ljudima oko njega. Koliko li sam puta pozeleo da skočim i pojurim među bataljone u jurišu! Ali morao sam ostati na svome mestu, komandant sam, a ne bombaš!

Ivan Milutinovic je najčešće bio uza me, na osmatračnici, koja je bila od centra Bihaća udaljena oko 2 kilometra vazdušne linije, na nekoj visokoj kosi iznad samog grada. Tu, na osmatračnici, razgovarajući o tome kako bi bilo dobro da Bihać oslobođen ne osvane razoren, smatrao sam da bi svakako trebalo pokušati spasti najvažnije objekte i električnu centralu. Milutinović se setio:

– Pošalji Volođu. On će to resiti!

Smirnov je rado prihvatio predlog da se s jednim od kurira spusti do položaja 2. krajiške brigade. Poručio sam komandantu Ratku Martinoviću da osigura Volođi prelaz preko mosta na levu obalu, jer »treba sve pokušati da spasimo centralu«.

Druga Krajiška i Banijci su do jutra izvršili svoj zadatak. Pounje je bilo naše. Ali leva obala se još čvrsto držala. Zatražio sam od Slavka Rodica da pojača napade s bataljonima 1. i 3. brigade, kojima su komandovali Stevo Rauš, Dragutin Stanić, Borko Arsenić, Milan Atlagić, Nikola Pećanac, Milan Bosnić i Đorđe Ćubriilo. Nadao sam se da će ustaše, žestoko pritešnjene s istoka, juga i jugozapada, iskoristiti pukotinu u našem obruču i početi da se izvlače. Ali nisu odustajali, krvavo uporni. Kad bi neka domobranska jedinica pokušala da se samo pomeri za blok kuća dalje, ustaše su po njima otvarale vatru. Drugovi su mi javljali kako su na pravcu napada Kušićeve brigade u jednoj zgradi domobrani istakli belu zastavu. Ali, tek što se, pred jutro 3. novembra zavijorila, sasekli su je rafali ustaških mitraljeza.

»Bez zaustavljanja nastaviti napade!« – poručio sam svim štabovima ujutro 3. novembra.

Nebo se bilo izvedrilo. Tek tu i tamo neki oblak nad Plješevicom. Sunčano i vedro, a to nam nije odgovaralo: znali smo da će – ako se već do napadnutog garnizona

ne mogu probiti pešadijske kolone neprijatelja — doleteti avioni. Mi sad znamo da je pukovnik Tomičić u 6 sati 3. novembra poglavnikom Glavnom stanu poslao panično obaveštenje: »Ako smesta ne dođe pomoć, ne možemo se održati«; objašnjava: »provalili su do Une, obišavši predstraže. Borba nesmanjenom žestinom traje ... Povukli smo se do unutrašnjosti grada Bihaća. Svi spojevi, i onaj sa Cazinom, prekinuti...« Od Zagreba su zatraženi i avioni, ali vapaji ustaša iz Bihaća su vrlo sporo dešifrovani u zagrebačkom Glavnom stožeru. I za to znamo razlog: naši simpatizeri su redovno, koliko god je bilo moguće, zadržavali te depeše. Tako su bihaćki radiogrami, poslati oko 6 časova ujutro, dešifrovani posle 10 časova, a tek u 10,50 je telefonski naređeno zapovedništvu »1. zrakoplovne skupine« da odmah bombarduje »Debeljaču, a preko Une Ribić i Vinicu«. Pre nego su doleteli bombarderi iz Zagreba između osam i devet časova izjutra, na bihaćki aerodrom na Ceravcima spustio se jedan »potez—25« i jedan »Bregé—19«. Piše o tome i Masleša: kako se spustiše »jedan za drugim na aerodrom, koji se nalazi na putu prema Ličkom Petrovom Selu, na ovom pravcu gde je Košta ostavio 'rupu'. Čim su se avioni počeli spuštati, naši bacači i mitraljezi su osuli paljbu. Uzalud. Posle zadržavanja od dva-tri minuta, avioni su se digli i odleteli...«

Ti avioni su posadi Bihaća donosili ratni materijal, ali — nisu ga ostavili. Shvativši o čemu se radi, piloti su odmah uzleteli.

Posle 11 časova položaje južno od Bihaća su počeli bombardovati dva bregejca i jedan dornijer. Popodne su Debeljaču, Somišlje i istočnu ivicu grada sa železničkom stanicom ponovo bombardovali »dornijeri« i »Bregejci«: obavešten sam da je eksplodiralo 106 bombi »bačenih s hiljadu metara visine«. Masleša je tada zapisao: »Tukli su okolne kose, a naša vojska većim delom nalazila se već u gradu, ili na njegovoj periferiji«.

U gradu — krkljanac. Rodić je 1. i 3. brigadu već proveo preko Žegara i Borića u jugozapadne i južne četvrti Bihaća. Pukovnik Stjepan Tomičić, do kraja iznerviran, uveče je izdao naređenje za povlačenje, ali — zainteresovan samo za svoj život — nije stigao ni da proveri da li je zapovest prenesena, već je šmugnuo s pukovnikom Jurkovićem i s grupom ustaša, pa će komandant nemačke 714. divizije nekoliko dana kasnije naivno utvrditi — da objasni svoje zadržavanje u okolnim garnizonima, gde je očekivao

naše napade — kako »se slom Bihaća objašnjava time što je izneverilo rukovodstvo«. Međutim, glavina snaga je ostala u Bihaću i posle Tomićić-Jurkovićevog bega. Pukovnici ustaštva su pobjegli oko 23 časa 3. novembra, a garnizon je poražen tek oko 16 časova 4. novembra.

Ravno 42 časa i 30 minuta smo vodili borbu za Bihać. To je bila do tada naša najveća borba, i — po zaključenju bitke — naša najveća pobjeda. Meni je bilo najteže dvadesetog časa bitke, predveče 3. novembra. Sve dotad, sa svih strana su se čuli gromoglasni krajišnički kliketaji — i ono »razbacuj«, i »rodi godino«, »šenica ti rodila«, i »nagari«, »zalomi, žive 'vataj« — a onda je sve utihnulo. Nastupio je strašni muk. Borci pobjegli, već iznureni. A i ustaše čute. To su trenuci koji će rešiti sudbinu Bihaća. Onaj ko sad preuzme inicijativu — osigurao je pobjedu! Odsad rešavajući faktor nije broj pušaka i topova. Sad sve rešava moral. Drug Tito mi je ne jednom rekao da »zadatke treba izvršavati u potpunosti i sa najmanje žrtava — u tome se sastoji vještina komandovanja i vođenja trupa u ratu«, jer »u našem oslobodilačkom ratu najveću dragocjenost predstavljaju naši borci — ratnici«. Izveštaji iz brigada su mi pokazivali da već imamo mnogo žrtava, više nego i u jednom napadu do sada. Nisu li i te silne smrti, i ta brojna ranjavanja, donekle otupili oštricu borbenosti naših brigada?

Tada je (koji li to već put?) stigao Zoran Žujović:

— Drug Stari pita: hoćeš si brzo? On još nije legao...

Ležao sam i osluškivao tok bitke, žmureći. Poneki su, možda, mislili da spavam. A ja sam bio budniji nego ikad. Brinulo me je stišavanje na položajima. Kad je došao Titor kurir, naglo ustajem:

— Sve u napad!

Čopić piše da sam ja, onako »mršav i plav, tanka glasa« one »crne krajiške komandante, kosmate, a pomalo strašne«, te »bučne, garave delije stišavao svojim jednostavnim i mirnim postupkom«. Zapala me je ogromna odgovornost i ja sam, čak i kad bi moji osećaji uzavreli, čak kad bi me i sumnje spopale kad bi naši nasrtaji zastali, samog sebe smirivao. Znao sam da moj nemir izaziva veći nemir kod drugih, da se nervoza komandanta lepezasto širi i stotruko povećava. One nevidljive niti što svakog borca spajaju s komandantom, ono uzajamno poverenje što prožima i komandanta i njegove ratnike, kida se ako koraan-

dant, makar i za trenutak, ostaje odsečem, zaseban. Znao sam da komandant uvek mora biti i smiren i ambiciozan, ali nikad opsednut ambicijom koja strastveno teži za činovima i častima, nego onom ambicijom koja se nada da će moći uticati na velike događaje.

Čopić je sa svojim nerazdvojnim drugom Skenderom, koji se proslavio »Majkom Knežopoljkom« (pisao je te potresne stihove nepokora negde pod zemljom, u zemunici na Kozari, u trenucima kad su preko njega, ukopanog, gazili gusti fašistički streljački redovi), sve vreme operacije bio uza me. Smeje se Čopić:

— Košta i ne može i ne sme poginuti, pa mi je uza nj najsigurnije ...

Popodne 3. novembra, u vreme stišavanja boja, kad su se nad gradom valjali tmasti oblaci dima, a rasplamsane vatre palacajući pokazivale dokle je koja jedinica prodrla, obojica su — Čopić i Skender — izašli sa mnom na komandantsku osmatračnicu. Čopić je kasnije zapisao kako je »čitav grad pritisnula nekakva jeziva ledena tišina.

— Čuješ li ti ovo, Skendere?

— Pazi ga, mrtva tišina, a on pita: »čuješ li«?! Ne čujem ništa, ali vidim da nešto nije u redu.

Komandant Košta, vrlo uozbiljen, već je ranije bio izašao na osmatračnicu i pratio je bitku »na uvo« — kako se to kaže vojničkim rječnikom. A kad pucnjava potpuno prestade, on pograbi telefonsku slušalicu i počeo da zove komandante brigada.

— Na noge sve borce i napred! Dižite sve živo na naćni juriš! Svi u streljaćki stroj, grad je pred padom! Neprijatelj je zamoren, Bihać je naš! Napred, nema predaća! Sad je prelomni trenutak bitke, na juriš!

Raspomamio se Košta, pocrveneo, oći mu plamte, a glas mu, oštar i tanak, samo sike u slušalicu s toćila i gle! — od toga kao da se ponovo zapali ćitav Bihać. Zarešetaše mitraljezi, oživio i zgusnu se pušćana vatra, zatresoše gradom bombe i mine, odjeknu iz centra grmljavina topova. Kroz tutanj bitke izvi se i zaplovi nad gradom razlivena nejasna graja partizanskog juriša.

Da pokažem svoje znanje iz istorije, dodadoh, onako nemarno, tobož uz put:

— Jesi li ćuo Kostu na telefonu? Ima piskav glas, isto kao Karađorđe.

Skender prosto zarza od nekakvog podrugljivog iznenađenja:

— Pazi ga sad šta ovaj zna! Slušao čova kad Karađorđe komanduje preko telefona ne znam u kojoj tamo bitki.

— U Boju na Mišaru! — dočekah ja kao iz puške. — Tamo je Karađorđe udesio tvog čukundjeda Kulin-kapetana...«

Čopić je, ako u njegovo svedočenje uračunate i onaj nezbežni podgrmečki humor, situaciju dobro zapamtio i pouzdan je svedok, ali ono o telefonima nije dobro zapamtio. Imao sam ja na komandnom mestu nekoliko telefona, ali, na žalost, nisam bio povezan s jedinicama u napadu, pogotovo ne s onima na levoj obali Une, niti sa Šakićevom i Vidovićevom brigadom. A itekako bi bilo korisno, i verovatno bi znatno smanjilo trajanje bitke za Bihać, da sam imao stalnu vezu sa štabovima brigada.

Umesto telefonskog naređenja, kako to Brančilo lepo opisuje, u Vidovićev štab na severozapadnim izlazima iz Bihaća poslao sam našeg najsposobnijeg i najsnažljivijeg (ne bi bilo pravično reći: i najhrabrijeg, jer hrabrosti ni jednom od njih nikad nije nedostajalo), kurira Marka Bućmu. On se letos uspešno probio na Kozaru opkoljenu trostrukim obručima, i vratio se s Kozare s izveštajima i Skenderovom potresnom »Majkom Knežopoljkom«. Sve je on umeo, taj čudesni Bućma. Ni u školu nije išao, a mogao je žmireći rastaviti i sastaviti radioaparat. Kasnije, kad smo imali radiostanice, umeo je otkloniti svaki kvar. Akademik Savić je nekom prilikom u Bosanskom Petrovcu, upoznajući Bućmu i njegov talent za tehniku, rekao:

— Kad se vratimo u Beograd, na fakultet, samo ćeš mi ti biti asistent...

— Pa, ja tek što znam slova, a i to sam naučio sam, bez škole.

— Ništa zato, Bućma. Unapredićemo te preko reda. Ti dovoljno znaš da možeš preskočiti i škole i fakultet!

Na žalost, taj čudesni Bućma, nije dočekao slobodu. A one davnašnje kišne večeri, 3. novembra, kad je i Grmeč i Plješevicu zasuo prvi sneg, probio se do Kordunaša i pre ponoći nas obavestio o uspešnim sukobima Vidovićevih bataljona s delovima bojne iz Bosanske Krupe i, kasnije, s delovima Tomićićevih uspaničenih jedinica, koje su se s prestrašenim pukovnikom ustaštva izvlačile iz grada.

Predveče 3. novembra, kad sam osluškujući, kao što već rekoh, naslutio da je umor nadvladao, da su juriši zamrli i da je ona opasna kriza zavladała na svim sektorima, da je nastupio onaj tren obračuna kad se boj rešava u korist onih koji preuzmu inicijativu, sve kurire, i naše, i iz brigada, na našem komandnom mostu zatečene, poslao sam na isturene komandne položaje. Svim komandantima sam poslao istu zapovest, svega nekoliko reči:

»Bez odlaganja preduzeti napad. Svim snagama u juriši!«

Možda za deset minuta, možda i za čitavih pola sata, svi sektori bihaćkih bojišta su ponovo oživeli. Opet je sa svih strana zagrmelo. Preko tri hiljade boraca je navalilo na utvrđene zone Bihaća. Odmah sam shvatio: kriza je preboljena.

— Zamoli druga Staroga da se odmori. Likvidiraćemo bandu do jutra — poslao sam ponovo kurira na Oštreľ. Preneo je Vrhovnom komandantu moju molbu, a drug Tito — pričao mi je kasnije kurir — očito zadovoljan razvojem situacije, obrecnuo se:

— Znam ja kad se treba odmarati...

Kad sam ga posetio, posle bitke, rekao mi je da nije sumnjao u nas (»kako sumnjati u kadar, u naše komandire i komesare, koji su izrasli iz najdubljeg korijena samog naroda!«), ali ne može se odmarati dok »najvrednije što imamo, naša mladost, gine u herojskim jurišima«.

Uveče 3. novembra, usledile su žestoke ulične borbe. Tada su ustaški pukovnici pobjegli. Borbe su vođene za svaku kuću. »Ustaše se povlače i pale objekte da osvetle teren kojim mi nastupamo« — javlja mi Rodić. Branko Čopić, ozebao i neispavan, kao i svi mi, drhturi pored mene:

— Grade moj oteti, ovako li te krvavo moramo vraćati! Skender Kulenović smrće meni iza leđa:

— E, ti li mi ga vraćaš, blago majci koja te rodila...

Sutradan ujutro obojica su se osmelili i krenuli iza prvih linija Martinovićeve brigade. Čopić će napisati kako smo ih poterali da on i Skender provaljuju »u razlupani grad za petama Druge krajiške« i kako je Skender tada »torženstveno« recitovao:

— Poezijo, napreduj bar u drugom streljačkom stroju, ako ti je u prvom prevruće ...

Zasmejavao nas je kasnije, kad smo već svi bili u gradu:

— Usput zarobismo jednog domobranskog oficira, koji se uporno kleo da se još juče predao, pa sad nešto pomaže našima.

— Ta nećete me, valjda, i po drugi put zarobljavati? — obraća se meni kao miroljubivom, ali ga brkati Skender šeće strašnim pogledom i objašnjava mu:

— Predaj se ti, bratac, i ekonomski, što će tebi nova uniforma!

Utjerasmo grešnika u prvu avliju i ogolismo ga bezdušno, kao što to samo pjesnici umiju. Na kraju ga i utješismo dajući mu neke svoje prnje:

— Drž' ovo burazeru, i budi srećan, u toj skromnoj odori izvedena su mnoga slavna djela ...

I Operativni štab, jedan deo, onaj istureni, komandantski, neprestano smo pomerali ka centru grada. Kako su se borbene linije pomerale, tako se pomerao i štab. čim su borbe počele u gradu, iza ponoći prve noći boja, u Grabežu sam ostavio deo štaba, a ostali su krenuli iza 2. krajiške. Kad je kod mosta likvidirano poslednje čvorište s desne strane Une, ona po otporu čuvena poslastičarnica, odmah smo u nju smestili istureni deo štaba. Bilo je to dobro, oprobano pravilo: vole borci kad je komanda blizu, onda su samopouzdaniji. Moj pratilac, Kerkez, znao bi reći:

— Kad vidiš komandanta, onda si siguran. Znaš da predstoji napad, a ne povlačenje. I lepše ti je pri srcu...

Boj za Bihać nas je sve strašno iznurdo — komandante, komandire, komesare i borce. Za nas, sve vreme napada nije bilo sna. Ipak, i trećeg dana borbe, čete Krajišnika i Banijaca su pokazivale da imaju lavlje srce i moral kao nijedna vojska na svetu.

Jedinice su se prosto takmičile koja će izvesti veći podvig. Stari čiča Janko — Moša Pijade, koji se odnekud pojavio u isturenom delu Operativnog štaba, u samom Bihaću, u poslastičarnici, 4. novembra kada su likvidirana poslednja uporišta u gradu govorio mi je da su Krajišnici »božje čudo«. To je rekao i Hamdija Omanoviću, koji nas je zatekao u poslastičarnici kod mosta. Hamdiju smo bili predvideli za komandanta Bihaća. Obavijestio nas je o situaciji severno od Bihaća i za pohvalu predložio Feđu De-

elica, koji je preplivao mrzlu Unu i na vreme dovukao splav s desne na levu obalu. Također ističe i svoju 1. četvu, koja je ubila 56, a zarobila 5 ustaša, zaplenila top i dva minobacača, nekoliko mitraljeza i puškomitraljeza, stotinjak pušaka. .. \

čiča Janko se smeje:

— Nema čoveka kojeg ne bi trebalo pohvaliti!

Zatražio sam od Omanovića da svog pratioca, borca koji je s njim došao u naš štab, odmah pošalje natrag u bataljon, da Uroš Kukolj preuzme komandu bataljona i da se usmere prema Cazinu.

Nešto kasnije, oko 11 sati, spustivši se u predgrađe Bihaća, u Čeklije, poslao sam od početka napada najopširniji izveštaj Vrhovnom komandantu:

»1. Na sektoru oko Bihaća do sada su oslobođena sledeća sela: Brkići, Kurtovo Selo, Srbijani, Ostrožac (tamo je blokirano nešto ustaša u kuli), Jezero, Spahići, Cehovići, Čavkići, Založje (u školi je dat jak otpor, koji je likvidiran protivtenkovskim topovima), Vinica, Čekrlje, Prekounje, Ribić, Orljani, Golubić, Sokolac (u školi je blokirano oko 40 ustaša, koji neće da se predaju), Dobrenica, Skočaj, Međudžaje, Zavalje, Žegar (selo je do juče u 16 časova bilo očišćeno, logor očišćen osim tri kuće, koje su bile blokirane, zaplenjen je jedan magacin sa mnogo vojničke spreme i pasulja), Bakšiš, Kalina, Kralje, Hatinac i Pokoj. Ple-na je dosta u selima i to se hitno evakuise.

U samom Bihaću, juče pre podne likvidiran je svaki neprijateljski otpor, na desnoj obali reke Une. Najjači otpor u gradu, na desnoj obali, dat je u zgradi koju svi zovu slastičarna, uz sam most, to je likvidirano protivtenkovskim topom uz mnogo neprijateljskih žrtava. Na levoj obali u gradu skupilo se je sve što je pobešlo iz sela i sada tu iz kuća daje žestok otpor. Prelaz preko mosta na levoj obali neprijatelj brani sa 6 mitraljeza. Borba se nastavlja svom žestinom ...

Do sada je zarobljeno preko 400, najviše domobrana, nekoliko domobranskih oficira, nešto ustaša i seljaka. Važnije zarobljenike ćemo sačuvati, domobrane pustiti, ostale likvidirati u sporazumu sa drugovima koji dobro poznaju prilike ...

2. Juče su stalno dolazili neprijateljski avioni i leteli nad ovim sektorom... Bombardovali su prazno brdo De-

beljaču i prazna sela (Vinicu i Založje). Izgleda da nema-
mo nikakvih žrtava od toga.

3. U borbama do sada istakle su se sve jedinice i zaslu-
žile su pohvalu. U grad su prve upale II krajiška i VIII hr-
vatska brigada. U toj borbi opet se naročito istakao ko-
mandant I bataljona II krajiške brigade, umešnošću i sme-
lošću. To je drug Ranko Šipka, koga predlažemo da ga i
VŠ pohvali. On se isto tako istakao i u borbi kod Jajca.

4. Od II ličke i IV hrvatske brigade, koje su operisale
oko Ličkog Petrovog Sela, nemam još nikakvih izveštaja
iako preko naših jedinica stalno forsiramo vezu s njima.
Izgleda da je to neprijateljsko uporište brzo likvidirano,
jer se borba čula samo kratko vreme. Artiljerijska paljba
se čula sve dalje prema Slunju.

5. Juče oko podne neke raspršene neprijateljske bande
od Spahića napale su jedan III bataljon VIII hrv. brigade
s leđa. Više puta pre toga naređivali smo im da se sa te
strane obezbede. Poginuo je komandant bataljona Dušan
Ostojić, polit, komesar bataljona je ranjen (Žarko Mihaj-
lović). Banda je rasterana.

6. Iz Cazina preko sela Vrstica i sela Zlopoljac probila se
jedna neprijateljska kolona jačine oko 3 satnije po nepro-
verenim podacima, do iznad sela Vrkašić. Tu su ih naše
snage zaustavile i nešto rasterale ...

7. Neprijateljske snage iz Sanskog Mosta prodrle su u
Kamengrad i prema Eminovcima, sa težnjom da nadiru
prema Lušci Palanki...

8. Ovog časa smo izvešteni da je zarobljen i podžupan
takozvane »velike župe Krbava i Psat« iz Bihaća i da je
kod nas u logoru.

9. Kod zarobljenog ustaškog vojnika (zarobila ga V kra-
jiška brigada kod Ostrošca i likvidirala) nađen je nov nalog
za klanje Srba u tom kraju. Taj nalog izdao je veliki žu-
pan, preko ustaškog logornika. Šaljemo vam taj nalog sa
dve fotografije. U Bihaću i okolini pobijeno je 12.000 do
15.000 Srba.

10. Sa osmatračnice primećujemo da se snage I kraj.
NOPU brigade, na levoj obali Une, približavaju centru gra-
ga. Primećujemo vatre u šumici — parku usred grada, a
dobili smo izveštaj da napreduju ...«

U rano popodne boj u Bihaću je ponovo utihnuo. Silni
zamor je savladao ljude. Ponovo sam intervenisao zahte-

vajući od svih jedinica da »u naredna dva sata snažnim pritiskom treba definitivno savladati poslednji otpor krvavog neprijatelja«. I dok su se naše jedinice pripremale da izvrše odlučni juriš na utvrđenja iza kanala, koji je, strmih betonskih i kamenih zidova, velike dubine, opasivao najveći deo Bihaća na zapadnoj obali Une, čiju je vodu skretao do električne centrale, potpuno iznureni neprijatelj se odlučio na jedino moguće rešenje: da se povuče.

Ustaše su Bihać počele napuštati oko 15 časova 4. novembra. Nagnuli su preko Bihaćkog polja u severozapadnom pravcu, prema selu Vrkašiću. Razložno sam očekivao da će sada i taj deo uspaničenih ustaških jedinica, koje su u neredu bežale iz grada, biti tučen. Kako mi se s položaja 3. brigade o podne 4. novembra bio javio komandant 1. hrvatske zone, bio sam uveren da je na tom pravcu uspostavljeno potpuno sadejstvo 3. krajiške i 4. kordunaške brigade. Na žalost, Manola nije bio u vezi sa svojom 4. brigadom, a Treća je, zbunjena netačnom vešću da »iz pravca Ličkog Petrovog Sela kreće prema Bihaću grupa od oko 1000 vojnika«, svoje istureno, levo krilo povukla prema Žegar i ustašama iz Bihaća otvorila izlaz preko Bihaćkog polja na rečicu Klokot, gde je ostao vrlo mali deo Karanovićevih snaga. Ipak, i one snage koje su se tamo zatekle, nisu dale ustašama da prodru bez gubitaka. Karanović je javio da je »na čistini preko koje su se probijali, došlo do borbe prsa u prsa« i da su najžešći sukobi bili na Klokoću, gdje je »ostala gomila ustaških leševa«.

U 16 časova 4. novembra, u Bihaću je zamro i poslednji otpor neprijatelja. Tada sam komandanta jednog od bataljona 6. brigade, Hamdiju Omanovića, postavio za komandanta oslobođenog grada, a drugu Titu sam odmah javio:

»Bihać je slobodan!«

Bišćani su izvan sebe od sreće. Pesme, kola, jure ljudi naokolo, grle borce. Suze teku niz lica starijih ljudi i žena, reći nemaju od sreće.

Kakva vojska, i narod! Preko 40 časova niko od njih nije oka sklopio, a gle ih sad: u vijugavom kozaračkom kolu pevaju iz sveg glasa, kao da su se sve vreme tokom dva protekla dana odmarali!

Nisam imao vremena da se veselim. »U našoj narodnoj vojsci mora vladati ofanzivni duh«, govorio mi je mnogo

puta drug Tito, i tražio: »Pri izvršenju svih zadataka uvek nastojati da neprijatelju nametnemo borbu tamo gdje mi želimo, što znači da mi uvek treba da imamo inicijativu u akcijama«. To sam imao na umu i one večeri kad smo slavili pobjedu u Bihaću. Inicijativu po svaku cenu zadržati — a za nas je to u onom trenu značilo: brzo grnuti prema Sanskom Mostu i suzbiti nemačke kolone, koje su pokušale da prodru prema Lušci Palanci (izbiti adute protivniku iz ruku) i istovremeno nastaviti napad u smeru severozapada od Bihaća. U nekoj ovećoj zgradi na kojoj su svi prozori bili porazbijani, sazvao sam na savetovanje štabove svih brigada. Budući da je drug Tito od nas tražio manevar i pokretljivost u stratejskim, operativnim i taktičkim razmerama, kako bismo što brže i što uspešnije prenosili težišta borbenih dejstava i sopstvenim snagama osiguravali povoljniji položaj (»Brzi pokreti, brz manevar, traženje najslabije točke neprijatelja!«), on nas je učio kako moramo naći načina da osujetimo stalnu težnju okupatorsko-kvislinške oružane sile da nas okruži na uskom prostoru i tuče frontalnim napadima i koncentričnim udarima, kratko sam objasnio štabovima:

— Prvi deo zadatka je izvršen. Predložiću Vrhovnom komandantu da sve pohvali. Hvala svim brigadama. Operacija se nastavlja. Naša akcija se mora razvijati tako da za duži period osiguramo mir i slobodu u Bihaću i široj okolini! Bihać mora biti u dubokoj pozadini. To od nas traži Vrhovni komandant...

/ U 21,30 u konačnom izveštaju o oslobođenju Bihaća i okoline pisali smo drugu Titu:

»... U ovoj žestokoj i žilavoj borbi, koja je trajala A2 časa, naši gubici iznose prema do sada dobivenim podacima oko 50 mrtvih i 80—100 ranjenih.

\ U borbi istakle su se sve jedinice... Sve su ove jedinice zaslužile pohvalu... 1. krajiška brigada je izvršila najdugotrajniju i najžilaviju borbu ... Naš štab predlaže Vrhovnom štabu, da se dodijeli titula Narodnog heroja drugu Mikanu Marjanoviću, komandiru 1. čete 1. bataljona 1. krajiške brigade, rodom iz okoline Prijedora, član KPJ, koji je u borbi na Bihaću ranjen jurišajući na čelu svoje čete na neprijateljske haubice, koje su sa svojom vatrom sprečavale nastupanje naših snaga. Drug Mikan Marjanović sa ručnim bombama je rastjerao neprijateljsku posadu, zauzeo haubice i time omogućio brzo nastupanje svome bataljonu. Drug Mikan ranjen je pet puta u ustanku. Istakao

se u svim borbama u kojima je učestvovao njegov bataljon, a naročito u borbama na Prijedoru, Ključu, Kupresu, Mrkonjiću, Jajcu i Bihaću.

Naš štab predlaže Vrhovnom štabu da pohvali druga Ranka Šipku, studenta komercijale, star 22 godine, rodom iz B. Petrovca, komandanta 1. bataljona 2. krajiške brigade, koji je na čelu svoga bataljona upao u Bihać bez borbe. Isto tako drug Ranko je sa svojim bataljonom bez borbe upao u Jajce. Drug Ranko je neizmjereno hrabar i popularan među vojnicima. U ustanku je od prvog dana i istakao se svojom hrabrošću u svim borbama, koje je vodio ...«

Druga Tita sam takođe obavestio o planu daljeg nastupanja snaga koje su sudelovale u bici za Bihać: pravac Krupa, Cazin, Slunj i sektor Sanski Most – Lušci Palanka, gde sam i sam krenuo, uputivši Osmana i načelnika Štaba niz Unu.

Kad smo tada, zajedno s jedinicama Glavnog štaba Hrvatske, udarili u smeru severozapada i severa, pred nama se naprosto rastvorila slobodna teritorija sve do Karlovca, pa onda u karlovačkom zaleđu, preko Žumberka, do zagrebačke mitnice.

Od plena koji smo zarobili u oslobođenom Bihaću, naredio sam da mi izdvoje dva automobila. Jednu špasku limuzinu sam odmah poslao drugu Titu, a za sebe sam zadržao policijski auto »maricu«. Pratioci su odmah izbili rešetke. Bili su srećni: sad smo mogli svi zajedno u jednim kolima. Omanović mi je doveo šofera, nekog od naših ilegalaca iz bihaćke partijske organizacije. Najpre sam, kasno u noć 4. novembra, krenuo prema Krupi, ali kad sam video kako svi manji garnizoni na tom pravcu dosta lako padaju, prebacio sam se u Lušci Palanku. Bio sam ljut, jer tamo je – pisao sam o tome Rodiću i Karabegoviću – »ovladao priličan kaos i panika, te je stanovništvo iz Palanke i narod iz obližnjih sela bježalo, dok niko nije preduzimao mjere da narod »umiri«.

Naredio sam koncentraciju jedinica 5. i 6. brigade radi napada na neprijatelja na čitavoj liniji od Suhače, jugoistočno od Bosanskog Novog, do Fajtovca, zapadno od Sanskog Mosta:

»Treba s fronta napadati manjim snagama, a s bokova i leđa, praveći klinove, težište za uništenjem neprijateljskih

trupa. Frontalno potiskivanje ne vodi ka cilju, a samo se troši municija ...«

To je bio deo taktike druga Tita. Samo sam u konkretnoj situaciji primenio njegovo shvatanje: »Brzi, iznenadni udari, noćni napadi, neprijatelja opkoljavati i redovno ga napadati iz pozadine. Umješnost, hrabrost i sposobnost starješina cijeniti po tome kako se neprijatelj napada, iz pozadine ili frontalno.«